

S/D 5926
294.5926
D 6182

S/no. 80669

अथ आचारार्कप्रारंभः

श्रीगणेशायनमः ॥ ३८ ॥ जानकीनयनयुग्मगोचरं मानिनां नयनयोरगोचरं ॥ नीलमेघहविरुचिंसदाप्राक्ये मनसिरापवर्मुद ॥ १ ॥ उच्चैः
 सुर्णागुस्वचंद्रविंबंपरासृशंतं निजपाणिपल्लवैः ॥ गंगाधरं नौमि मज्जंगराहुप्रकृष्टभीत्याचकितं मुहुर्मुहुः ॥ २ ॥ महादेवं तनुजं भाभारद्राजकुलो
 द्वयः ॥ दिवाकरोरविं तत्वाचारार्कं तनोत्यसौ ॥ ३ ॥ तत्रादावुपोह्यतः प्रकरणमारभ्यते ॥ हारीतः ॥ अज्ञानतमसां धानां प्रामितानां कुद-
 शिभिः ॥ धर्मशास्त्रप्रदीपो यंधार्यो मार्गोपदेशकः ॥ मनुः ॥ आचारः परमो धर्मो नृणां श्रेयस्करो भवेत् ॥ इह लोके पराकीर्तिः परत्र परमं सत्त्वं
 ॥ आचारात्प्राप्यते श्रेष्ठ्यमाचारात्कर्मलभ्यते ॥ कर्मणा जायते ज्ञानं ज्ञानाच्चोक्षमवाप्यते ॥ पराशरः ॥ आचारः परमो धर्मः आचारः परमं तपः
 ॥ आचारः परमं ज्ञानमाचारात्किं न साध्यते ॥ यस्त्वाचारविहीनोऽपि विद्वान्वेदपरायणः ॥ सर्वधर्मबहिः कार्यो यथाशूद्रस्तथैव सः ॥ स्मृत्यंतरे लौ-
 किकाचारोऽप्यावश्यकत्वेनोक्तः ॥ किंपुनः शास्त्रीयः ॥ तथा ॥ यद्यपि स्यात्स्वयं ब्रह्म त्रैलोक्याकर्षणक्षमः ॥ तथापि लौकिकाचारं मनसा
 पि न लंघयेत् ॥ तथा ॥ समयाचारिको धर्मो जातिदेशकुलोद्भवः ॥ ग्रामाचाराः परिग्राह्याः सर्वत्रैव यथोदितं ॥ धर्ममूलमाह याज्ञवल्क्यः
 ॥ श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ॥ सम्यक्संकल्पजः कामो धर्ममूलमिदं स्मृतमिति पद्यपुराणेऽपि ॥ बहुलादिह शास्त्राणां ध-
 र्ममूलं श्रुतिः स्मृतिः ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानां विरोधो यदि दृश्यते ॥ श्रौतं तत्र प्रमाणं स्यादयौ द्वे धेः श्रुतिर्वरा ॥ श्रुतिर्द्वे धेतु यत्र स्यात्तत्र धर्मो बुधो
 स्मृती ॥ स्मृतिर्द्वे धेतु विषयः कल्पनीयः पृथक् पृथक् ॥ वेदप्रणिहितो धर्मोऽत्यधर्मस्तद्विपर्ययः ॥ वेदो नारायणः साक्षात्स्वयं भूमितिः शुभ्रः

॥ यो वैदिकमना दत्तकर्मस्मार्तैतिहासिकं ॥ मोहात्ममाचरेद्दिप्रो न स पुण्येन लिप्यत इति ॥ धर्मलक्षणमाह शंखः ॥ देशकालउपायेन द्रव्यं च साध-
मान्वितं ॥ पात्रे प्रदीयते यत्तत्स कलं धर्मलक्षणं ॥ हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरेपि ॥ गंगास्नानं शिवो देवो प्रियपूजात्मचिंतनं ॥ ध्यानं नारायणस्यैव तत्स-
कलं धर्मलक्षणमिति ॥ तत्रैव बृहस्पतिः ॥ दयाक्षमानसूया च शौचानायासमंगलं ॥ अकार्पण्यमस्पृहत्वं सर्वसाधारणानि च ॥ सर्वेषां विप्र-
राजन्यविद्वद्भूषाणां धर्मलक्षणानीत्यर्थः ॥ दयादीनां लक्षणमाह ॥ स एव ॥ परे वा बंधुवर्गे वा मित्रे द्वेष्टरि वा सदा ॥ आपन्ने रक्षितव्यं तु दयैषा-
परिकीर्तिता ॥ बाह्ये वाभ्यंतरे वापि दुःखउत्पादिते परैः ॥ न कुप्यति न बाहंति साक्षमापरिकीर्तिता ॥ गुणान् गुणिनो हंति स्तौति मंदगुणान-
पि ॥ नान्यदोषेषु रमते सानसूया प्रकीर्तिता ॥ अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिंदितैः स्वधर्मे च व्यवस्थानं शौचमेतत्प्रकीर्तितं ॥ शरीरं पी-
ड्यते येन स शूभेनापि कर्मणा ॥ अत्यंतं तच्च कुर्वीत अनायासः स उच्यते ॥ प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनं ॥ एतद्विमंगलं प्रोक्तं ऋ-
षिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ स्तोकादपि प्रदातव्यमदीनेनांतरात्मना ॥ अहन्यहनियत्किंचिदकापण्यं हितस्मृतं ॥ यथोत्पन्नेन संतोषः कर्तव्योत्प-
ल्पवस्तुभिः ॥ परस्य चिंतयेन्नार्थं सास्पृहापरिकीर्तितेति ॥ कर्मकरणेदिद्वि यमउक्तः कर्मप्रदीपे कात्यायनेन ॥ यत्रदिद्वि यमो नास्ति जप-
होमादिकर्मसु ॥ तिस्त्रस्तत्रदिशः प्रोक्ता ऐंद्रीसौम्यापराजिता ॥ गौतमः ॥ रात्राबुदङ्गुरवः कुर्याद्देवकार्यं स देवहि ॥ शिवार्चनं सदा ये-
वं शुचिः कुर्याद्बुदङ्गुरवः ॥ सदारान्नो दिवान्नेति व्याख्यातंगुरुभिः क्वचित् ॥ विष्णुः द्विद्वि यमाभावे प्राचीमनुरुध्य कर्म कुर्यात् ॥ प्राच्यु-

क्ताचारमयूखेतत्रांतरे ॥ यत्रैव भानुस्तवियत्कदेति प्राचीतुतां वेदविदो वदन्ति ॥ ततो परां पूरुषं कपूज्य योश्च सदा गमज्ञाः प्रवदन्ति तां तु ॥ द्वितीया
 त्वागमोक्तपूजायामेवेति तत्रैवोक्तं ॥ कात्यायनः ॥ यत्रोपदिश्यते कर्म कर्तुरंगं न चूच्यते ॥ दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः ॥ आश्व
 लायनसूत्रं च ॥ दक्षिणं प्रतीयादनादेश इति ॥ बराहपुराणे ॥ स्नानपूजातर्पणादिजपहोमसंस्कारचनं ॥ उपवासवता कार्यं सायं संध्याहुती
 विना ॥ चतुर्विंशतिमते ॥ इक्षुनपः फलं मूलं पयस्ताबुलमौषधं भक्षयित्वापि कर्तव्याः स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ कर्म प्रदीपे ॥ पित्र्यं
 जानुद्रवणे आत्मा लंभेधमेक्षणे ॥ अधोवायुसमुत्सर्गप्रहासेनृतभाषणे ॥ मार्जारमूषकस्पर्शे आक्रुष्टे क्रोधसंभवे ॥ निमित्तेष्वत्र सर्वत्र क-
 र्म कुर्वन्नपः स्पृशेत् ॥ आत्मा लंभोत्तदयस्पर्शः ॥ हारीतः ॥ आर्द्रवासाजले कुर्यात्तर्पणात्तमनंजपं ॥ शङ्खचासाः स्थले कुर्यात्तर्पणात्तमनंजपं ॥
 आपस्तबः ॥ संध्याये भोजनार्थे वा स्नानार्थे पितृकर्मणि ॥ श्रुद्रात्स्तेननाचामेद्यागादिहवनेषु च ॥ यमः ॥ आपः करनखस्पृष्टाः समाना
 मतियोहिजः ॥ सरां पिवति स्रव्यक्तां यमस्य वचनं यथा ॥ बौधायनः ॥ श्रद्धाभावे भवेत्किंचिद्भूमौ तत्क्ता तु तज्जलं ॥ योगयाज्ञवल्क्यः ॥
 आर्षे लुदंश्च देवत्यं विनियोगं तथैव च ॥ वेदितव्यं प्रयत्नेन ब्राह्मणेन विशेषतः ॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥ आसीन ऊर्ध्वः प्रहोवानियमो यत्र नेर
 शः ॥ तदासीनेन कर्तव्यं न प्रह्नेन न निष्ठता ॥ सदोषवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिरसेन च ॥ विशिखो व्युपवीतश्च यत्करोति न तत्कृतं ॥ न चात्रो
 त्तारार्धेन यज्ञोपवीतस्य कर्मागतोक्तेः कर्मकालातिरिक्तकाले यज्ञोपवीतधारणमैच्छिकमिति वाच्यं ॥ मलापकर्षणस्नाने गात्राभ्यंगे तथैव

च ॥ उपवीतं पृथक्कुर्यादन्यत्र नरकं व्रजेत् इत्याश्वलायनोक्तेः ॥ मंत्रन्यस्तोपवीतं यद्दिनाभ्यंगं न चोद्धरेत् ॥ त्रुटितं वा यदि भ्रष्टं पुनर्मन्त्रेण धा-
 रयेत् ॥ नवीनं धारयेद्दिप्रो न जीर्णं न परैर्धृतमिति हारीतोक्तेः ॥ अथात्र प्रसंगाद्यज्ञोपवीतनिष्पत्तिप्रकारं च वदामः ॥ प्रयोगपारिज्ज्वते वि-
 ष्णुः ॥ कार्पासक्षौमगोवालशरुवल्कलवृणादिकं ॥ यथासंभवतो धार्यमुपवीतं द्विजातिभिः ॥ शतचो देशे शक्तिः सूत्रं संहतांगुलिमूलके ॥ आयेष्ट्य-
 षण्णावत्यानत्रिगुणीकृत्य यत्नतः ॥ अध्विगकैश्च मंत्रैस्तत्पक्षात्पोर्ध्वं वृत्तं कृतं ॥ पुनस्तत्रिगुणीकृत्य नवसूत्रमधो वृत्तं ॥ अप्रदक्षिणामाचुत्तं
 सावित्र्या त्रिगुणीकृतं ॥ वसिष्ठः ॥ त्रिरावेष्ट्य ददं कृत्वा हरिब्रह्मेश्वरान्नमेत् ॥ एवं कृत्वोपवीतं स्यात्तस्यैकाग्रं धिरिष्यते ॥ देवलः ॥ ग्रंथेऽथ नव-
 सूत्रस्य वक्ष्यंते देवताः क्रमात् ॥ ॐ कारोग्निस्तथानागः सोमः पितृप्रजापती ॥ वायुः सूर्यश्च शर्वश्च इत्येतानवतंतवः ॥ रुद्रेण दीयते ग्रंथिः सा-
 वित्र्या चाभिर्मन्त्रितं ॥ तत्धार्यमुपवीतं स्यान्नातिलंबं न चोद्धृतं ॥ सावित्र्या दशकृत्वो द्विर्मन्त्रिताभिस्तदुक्षयेत् ॥ ब्रह्मचारिण एकस्यात्स्नातके
 द्वे बहूनि वा ॥ यज्ञोपवीतं परममिति मंत्रेण धारयेत् ॥ बहूनां धारणे तत्र प्रत्येकं मंत्रं दृश्यते ॥ ऋगुः ॥ ब्रह्मसूत्रं च सव्ये संस्थिते यज्ञोपवीतिता
 ॥ प्राचीना वीतिता सव्ये कंठस्थे तु निवीतिता ॥ मनुः ॥ मेरेव लामजिनं दंडमुपवीतं कर्मण्डलुं ॥ अप्सप्रास्योद्दिनष्टानि गृहीत्वान्यानि मंत्रतद-
 ति ॥ इति भारद्वाजमहादेव भट्टात्मजदिवाकरकृते आचार्ये उपोह्यातप्रकरणं ॥ भूयाः कर्मपुंडरीकायताक्षेणामेनित्यं भूमिजा प्राणनाथे ॥ सं-
 साराब्धिंदूरपारं प्रतर्नु श्रद्धानौकामारुरुक्षोः प्रणामाः ॥ १ ॥ आश्वलायनः ॥ अथोच्यते ग्रहस्य स्य नित्यकर्म यथाविधि ॥ यत्कृतवानृग्मा-

माप्नोति देवातिव्याचमानुषात् ॥ अथात्र ब्राह्ममुहूर्तमारभ्यास्वापं कर्माण्युच्यन्ते ॥ ब्राह्ममुहूर्तश्च द्वेधा अंत्ययामात्मको रात्रे रूपांत्यमुहूर्तश्च
तथायः पितामहोक्तः रात्रे स्तूपश्चिमो यामो मुहूर्तो ब्राह्म उच्यते ॥ द्वितीयस्तु प्रयोगपारिजाते रात्रिगतमुहूर्तपंचदश कं प्रक्रम्य ब्राह्मो ना-
प्रसतश्चैवमुहूर्त प्रक्रमो निशाति ॥ मनुः ॥ ब्राह्ममुहूर्ते बुध्येत धर्मार्थावनुचिंतयेत् ॥ कायक्लेशांश्च तन्मूलान्चेद तत्त्वार्थमेव च ॥ आगमे ॥
ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय चिंतयेद्द्रघुनंदनं ॥ श्रीपूर्वजयमध्ये स्थं द्विर्जयांतं विचक्षण इत्यादि प्रातः स्मरणं पितामहोक्तं ब्राह्ममुहूर्तमारभ्य का-
र्याभितिकेचित् ॥ श्रीमातामहचरणास्तु द्वितीय ब्राह्ममुहूर्तमारभ्य प्रातः स्मरणं कार्यं ॥ पितामहोक्तस्तु ॥ वेदाभ्यासार्थमित्याहुः यु-
क्तं चैतत् ॥ रात्रेरंतिमयामेतु द्विजो वेदं विचिंतयेत् ॥ इति परशुरामनिबन्धे कात्यायनोक्तेः ॥ अत्र स्वापे प्रायश्चित्तमुक्तं स्मृतिरत्नावल्या ॥
ब्राह्मे मुहूर्ते यानि द्रासा पुण्यक्षयकारिणी ॥ तां करोति द्विजो मोहात्पादकृच्छ्रेण शुध्यतीति ॥ अत्र स्मरणीयमाह व्यासः ॥ महर्षिर्भगवा-
न्व्यासः छलेमांसं हितापुरा ॥ श्लोकैश्चतुर्भिर्धर्मात्मा पुत्रमध्यापयच्छुक् ॥ मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ॥ संसारेष्वनुभू-
तानि यांति यास्यंति चापरे ॥ हर्षस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ॥ दिवसे दिवसे मूढमाविशंति न पंडितं ॥ उर्ध्वबाहुर्विशेषेण न च क-
श्चिच्छृणोति मे ॥ धर्मदर्यश्च कामश्च सकिमर्थं न सेव्यते ॥ न जातुकामान्न भयान्न लोभात् धर्मं त्यजेज्जीवितस्यापि हतोः ॥ धर्मो नित्यः
सूतबदुःखे त्वनित्ये जीवो नित्यो हेतुरस्य त्वनित्यः इमां भारत सावित्रीं प्रातरुत्थाय यः पठेत् ॥ स भारतफलं प्राप्य परं ब्रह्म विगच्छति -

धर्मिणि प्रातः स्मरामि खलु तत्सवितुर्वरेण्यं रूपं हि मंडलमृचो यतस्तुर्यजुषि ॥ सामानियस्य किरणाः प्रभवादिहेतुं ब्रह्मा
हुरात्मकमलक्ष्यमर्चित्य रूपं ॥ १॥ प्रातर्नमामितरणिं तनुवाङ्मनोभिर्ब्रह्मैन्द्रपूर्वकसरैर्नुतमर्चितं च ॥ वृष्टिप्रमोचनविनिग्रहहेतुषु
तन्त्रैर्लोक्यपालनकरत्रिगुणात्मकं च ॥ २॥ प्रातर्भजामि सवितारमनंतशक्तिपापौघशत्रुभयरोगहरं परं च ॥ तं सर्वलोककलनात्मककालसूते
गोकंठबंधनविमोचनमादिदेवं ॥ ३॥ श्लोकत्रयमिदं भानोः प्रातः प्रातः पठेत्तु यः ॥ स सर्वव्याधिनिर्मुक्तः परं सरस्वमवाप्नुयात् ॥ ४॥ प्रातः
स्मरामि गणनायमनायबंधुं सिंदूरपूरपरिशोभितगंडयुग्मं ॥ उदंडविघ्नपरिवंडनचंडदंडमारवंडलादिस्फुरनायकचंडवंशं ॥ १॥ प्रातर्नमा
मि चतुराननवंद्यमानमिच्छानुकूलमस्मिलंचवरदेधानं ॥ तंतुंदिलंद्विरसनप्रिययज्ञसूत्रं पुत्रं विलासचतुरं शिवयोः शिवाय ॥ २॥ प्रातर्भ
जाम्यभयदंखलुभक्तशोकदावानलंगणविभ्रंवरकुंजरास्यं ॥ अंज्ञानकाननविनाशनहव्यवाहमुत्साहवर्धनमहं स्फुटमीरवरस्यं ॥ ३॥ श्लोक
त्रयमिदं पुण्यं सदा साध्याज्यदायकं ॥ प्रातरुत्थाय सततं यः पठेत्प्रयतः पुमान् ॥ ४॥ प्रातः स्मरामि शरीरिदुःकरोज्ज्वालाभांसद्गुलवस्त्रनरकुंडल
हारभूषां ॥ दिव्यायुधोर्जितसनीलसहस्रहस्तारक्तोत्पलामचरणां भवतीं परेशां ॥ १॥ प्रातर्नमामि महिषासरचंडमुंडशंभासरप्रभुरखंडैल
विनाशदक्षां ॥ ब्रह्मैन्द्ररुद्रमुनिमोहनशीललोलांचंडीं समस्तसरभूर्तिमनेकरूपां ॥ २॥ प्रातर्भजामि भजतामभिलाषदात्रीं धात्रीं समस्त
जगदांदुरितापहंत्रीं ॥ संसारबंधनविमोचनहेतुभूतां मायां परां समधिगम्य परस्य विष्णोः ॥ ३॥ श्लोकत्रयमिदं देव्याश्चैदिक्ययाः पठेत्

रः ॥ सर्वाङ्गमानवाप्नोति विष्णुलोके प्रहृष्यते ॥ ४ ॥ प्रातः स्मरामि भवभीतिहरं सुरेशं गंगाधरं वृषभवाहनमंबिकेशं ॥ स्वर्द्धागशूलवरदाभय
 हस्तमीशं संसाररोगहरं मोषधमहिताय ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि गिरिशं गिरिजार्थदेहं सर्वस्थितिप्रलयकारणमादिदेवं ॥ विश्वेश्वरं विजितविश्व
 यनोभिरामं संसार ॥ २ ॥ प्रातर्भजामि शिवमेकमनंतमाद्यं वेदांतवेद्यमनघं पुरुषं महान्तं ॥ नामादिभेदरहितं षडभावशून्यं सं ॥ ३ ॥ प्रातः स्म
 र्मुत्थाय शिवं विचिंत्य श्लोकत्रयं येनुदिनं पठति ते दुःखजालं बहुजन्मसंचितं हित्वा पदं याति तदैव शंभो ॥ ४ ॥ स्कांदे प्रातः स्मरामि भवभीति
 महार्तिशालै नारायणं गुरुदवाहनमब्जनाभं ग्राहामि भूतवरवारणमुक्तिहेतुं चक्रायुधं तरुणवारिजपत्रनेत्रं ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि मनसा वचसा च
 मूर्ध्ना पादारविंदयुगुलं परमस्य पुंसः ॥ नारायणस्य नरकार्णवतारं णस्य पाशयणप्रवणविप्रपरायणस्य ॥ २ ॥ प्रातर्भजामि भजतां भयंकरं तं
 भोक्तुं सर्वजन्मकृतपापभयापहृत् ॥ योग्राहवक्त्रपतितं घ्निगजेन्द्रघोरशोकप्रणाशमकरोद्धृतशंखचक्रः ॥ ३ ॥ श्लोकत्रयमिदं पुण्यं प्रातः काले
 पठेद्युयः ॥ लोकत्रयगुरुस्तस्मिन् दद्यात्पदं हरिः ॥ ४ ॥ प्रातः स्मरामि रघुनाथमुस्वारविंदं मंदस्मितं मधुरभाषिविशालभालं ॥ कर्णविजं-
 विचलकुण्डलशोभिगंडं कर्णोत्तदीर्घनयनं नयनाभिरामं ॥ १ ॥ प्रातर्भजामि रघुनाथकरारविंदं रसोगणाय भयदं वरदं निजेभ्यः ॥ यद्वाजसं-
 सदि विभज्य महेशचापं सीताकरग्रहणमंगलमापसद्यः ॥ २ ॥ प्रातर्नमामि रघुनाथपदारविंदं पद्मांकुशादिशरभरेखि सुखावहं मे ॥ योगीन्द्रमा-
 नसमधुव्रतसेव्यमानं शापापहंसपदिगौतमधर्मपत्न्याः ॥ ३ ॥ प्रातर्वदामि वचसारघुनाथनाम वाग्दोषहारि सकलं शमलं निहंति ॥ यत्पार्व-

तीस्वपतिनासहमोक्षकामाप्तीत्यासहस्रहरिनायसमंजजाय ॥ ४ ॥ प्रातः श्रये श्रुतिनुतारघुनायमूर्तिनीलांबुदोत्पलसितेतररत्ननीलां ॥ अ-
 मुक्तमोक्षिकविशेषविभूषणाख्यां ध्येयांसमस्तमुनिभिर्निजमुक्तिहेतुं ॥ ५ ॥ यः श्लोकपंचकमिदं प्रयतः पठेत्तनित्यं प्रभातसमये पुरुषः प्रबु-
 द्धः ॥ श्रीरामकिंकरजनेषु स एव मुख्यो भूत्वा प्रयाति हरिलोकमनन्यलभ्यं ॥ ६ ॥ ब्रह्मासुरारिस्त्रिपुरांतकारी भानुः शशी भूमिस्तनो बुध-
 श्व ॥ गुरुश्च शक्रः शनिराहुकेतवः कुर्वंतु सर्वे मम संप्रभातं ॥ १ ॥ ऋगुर्वसिष्ठः क्रतुरंगिराश्चमनुः पुलस्त्यः पुलहश्चगौतमः ॥ रैभ्योम-
 रोचिश्चवनश्चदक्षः कुर्वंतु सर्वे मम ॥ २ ॥ सनत्कुमारः सनकः सनंदनः सनातनोऽप्यासुर्लपंगलोच ॥ समस्वराः सप्तरसातलानि कुर्वं ॥ ३ ॥
 सप्तार्णवाः सप्तकुलाचलाश्च सप्तर्षयोऽदीपवनानि सप्तः ॥ भूरादिकृत्वा भव नानि सप्तकु ॥ ४ ॥ पृथ्वीसगंधासरसास्तथापस्पृशी च वायुर्ज-
 लितंच तेजः ॥ नमस्तुभ्यं महता सहैव कुर्वंतु सर्वे ॥ ५ ॥ इत्थं प्रभाते परमं पवित्रं पठेत्स्मरेद्वाष्टुयाच्च तद्वत् ॥ दुः स्वप्ननाशस्त्विह सप्तभा-
 तं भवेच्च नित्यं भगवत्प्रसादात् ॥ ६ ॥ पुण्यश्लोको न लोरा जापुण्यश्लोको जनार्दनः ॥ पुण्यश्लोकाच्च वै देही पुण्यश्लोको युधिष्ठिरः ॥ ७ ॥ अ-
 श्वत्थामा बलिर्घासो हनुमाश्च विभीषणः ॥ रूपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः ॥ सप्तैता नृसंस्मरेन्नित्यं मार्कण्डेयं तथाष्टमं जीवेद्दुर्षशतं
 सोऽपि सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ ८ ॥ अ हल्याद्रौ पदीसीनातारामंदोदरी तथा ॥ पंचकं नास्मरेन्नित्यं महापातकनाशनं ॥ ९ ॥ इत्यादिपुराण-
 मंत्रान्यवित्वा ॥ समुद्रवसने देवि पर्वतस्तनमंडले विष्णुपत्निमस्तभ्यं पादस्पर्शं क्षमस्व मे ॥ इति प्रार्थ्यां त्याग्य रविं गुरुं च न मस्कृत्य प्रान्त-

शिमितिसमर्चसूक्तं पठेदित्युच्यते ॥ ततो मूत्रपुरीषोत्सर्गकुर्यात् ॥ तत्रादौ मूलवाक्यानि लिख्यन्ते ॥ पराशरः ॥ ततः प्रातः समुत्थाय कुर्याद्दिष्णु-
त्रमेव च ॥ नैर्ऋत्यामिषु विक्षेपमतीत्याभ्यधिकं भवति ॥ अंगिराः ॥ उत्थाय पश्चिमे रात्रे स्तन आचम्य चोदकं ॥ अंतर्धाय तूष्णीं भूमिं शिरः प्रावृत्य
वाससा ॥ अयस्त्रियैरनाद्रेऽश्ववृणोः संख्याय मेदिनी ॥ कुर्यान्मूत्रपुरीषे तु शचो देशे समाहितः ॥ देवताऋषयः सर्वे पिशाचौ राराक्षसाः ॥ इतो गच्छन्तु
भूतानि बहिर्धूमिकरोम्यहं ॥ कृत्वा यत्नोपवीतं तु पृष्ठतः कंठलंबितं ॥ विष्णुमूत्रं तु गृही कुर्याद्यद्वा कर्णे समाहित इति ॥ अयं च व्यवस्थितः विकल्पः ॥ य-
त्वेकं वस्त्रोपवीतं कर्णे कृत्वा मूत्रपुरीषोत्सर्गकुर्यादिति शांस्वायनोक्तेः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ दिवा संध्यासकण्ठस्थि ब्रह्मसूत्रं उदङ्मुखः ॥ कुर्यान्मू-
त्रपुरीषे तु रात्रौ चेदक्षिणामुखः ॥ कर्णे च दक्षिणः कर्त्रंगानामनुक्तो तु दक्षिणांगं भवेत्तदेति स्मृत्यर्थसारे उक्तत्वात् ॥ पवित्रे दक्षिणे कर्णे कृत्वा वि-
ष्णुमूत्रमुत्सृजेदिति लिंगाच्च ॥ भरद्वाजः ॥ अथापरुष्य विष्णुमूत्रं लोष्टकाष्ठवृणादिना ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ गृहीतशिश्वश्चोत्थाय मृदिरभ्युदृतैर्ज-
लैः ॥ गंधलेपक्षयकरं शौचं कुर्यादतं द्रितः ॥ यमः ॥ आहरे च मृत्तिकां विप्रः कृत्वा तत्सिकतां तथा ॥ विप्रेतुः शकुनाद्योक्तारक्ताक्षत्रे विधीयते ॥
हरिद्रव्यां वैश्ये तु भूदेः कृष्णां तु निर्दिशेत् ॥ षट्पुः ॥ यस्मिन् देशे तु यत्तौ यं याचयत्रैव मृत्तिका ॥ सेवतत्र प्रशस्ता स्यात्तया शौचं विधीयते ॥ द्वेलिंगे
सुप्तिके देये गुदे पंचकरे दश ॥ उग्रयोः सप्तशतं व्याविदशौ चेह मृत्तिकाः स्मृताः ॥ शौनकः ॥ आद्रामलकमात्रास्तु मूत्रशौचे हि मृत्तिकाः ॥ दक्षः ॥
तिरुोपाने दशौ कस्मिन् भयोः सप्तमृत्तिकाः ॥ विष्णुः ॥ अर्धप्रसृतिमात्रा तु प्रथमामृत्तिका स्मृता ॥ द्वितीया च तृतीया च तदर्धा धूमिका र्ति-

ता ॥ वसिष्ठः ॥ एकालिङ्गेकरेति स्त्री उभयोर्ध्वेति स्मृत्यर्थः ॥ एकैकयामृदापादौ प्रक्षाल्यतु शक्तिर्भवेत् ॥ मूत्रशौचं समाख्यातं शक्नेतु द्विगुणं भवेत्
 शंखः ॥ तिस्त्रस्तपादयोर्द्वयोः शौचक्रमस्य चित्यश इति ॥ एतद्धौ च गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणां ॥ त्रिगुणं स्थापनस्थानां यतीनां स्याच्चतुर्गुण-
 पादशौचक्रमः स्मृत्यन्तरे ॥ शौचादृते वामपादे पूर्वमक्षालनं भवेत् ॥ शौचे तु वामपूर्वं स्यादन्यत्र दक्षिणं सदा रात्र्यादौ विशेषः स्मृत्यर्थसारे ॥ दिवा य-
 द्विहितं शौचं तदर्थं निशिकीर्तितं ॥ तदर्थं मातुरे प्रोक्तं मातुरस्यार्धमध्वनिस्त्री शूद्रादरशक्तानां बालानां चोपवीतितः ॥ गंधलेपक्षयकरं शौचं कुर्या-
 न्संख्यया ॥ आश्वलायनः ॥ लिङ्गशौचं पुरा कृत्वा गुदशौचं ततः परं ॥ देवलः ॥ धर्मविद्वक्षिणं हस्तमधः शौचेन योजयेत् ॥ तथा च वामहस्ते
 न नाभेरुर्ध्वेन शोधयेत् ॥ ऋष्यशृङ्गः ॥ धाराशौचं न कर्तव्यं शौचशुद्धिर्मभीप्सना ॥ चुलकेनैव कर्तव्यं हस्तशुद्धिर्विधानतः ॥ मनुः ॥ यावन्नापित्य-
 मेध्याक्ते गंधो लेपश्च तत्कृतः ॥ तावच्चूदहारिचादेयं सर्वास्तद्रव्यशुद्धिषु ॥ अंगिराः ॥ संध्ययोरुभयोरजाप्ये भोजने दंतधावने ॥ पितृकार्ये च देवेन
 तथा मूत्रपुरीषयोः ॥ गुरूणां संनिधौ दाने योगे चैव विशेषतः ॥ एषु यौनं सदा तिष्ठन्त्सर्गं प्राप्नोति मानवः ॥ आपस्तम्बः ॥ न च सोपानत्वे सूत्रपुरीषे
 कुर्यादिति ॥ सास्नीये ॥ गृहीत्वा जलपात्रं तु विष्णुमूर्त्तं कुरुते यदि ॥ तज्जलं मूत्रसदृशं पीत्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ मलमूत्रं त्यजेद्विप्रो विस्मृत्यैव
 उपवीतं तदुत्सृज्य गृह्यादन्यं न वंदेति ॥ अंगिराः ॥ मूत्रोत्सर्गं द्विजः कृत्वा न कुर्याच्छौचमात्मनः ॥ मोहादुक्ते विरात्रेण जलं पीत्वा
 निरुध्यति ॥ उक्तशौचाकरणे प्रायश्चित्तं स्मृतिरत्नावल्यां गायत्र्यष्टशतं वैव प्राणायामत्रयं तथेति जपेदिति शेषः ॥ बोधायनः ॥ देशं च

तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यं प्रयोजनं ॥ उपपत्तिमवस्थां च ज्ञात्वा शौचं प्रकल्पयेत् ॥ व्यासः ॥ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थांगतोऽपि वा ॥ यः स्मरेत्सुंदरीका-
 स्तं स बाह्याभ्यंतरः शुचिः ॥ आखलायनः ॥ कुर्याद्दशगंडूषानुरोधोत्सर्जनेन ततः ॥ मूत्रोत्सर्गे तु चतुरो भोजनं ते तु षोडश ॥ प्रक्ष्य मोज्या कसाने-
 तु गंडूषाष्टकमाचरेत् ॥ गंडूषदेशः प्रयोगपारिजाते ॥ पुरतः सर्वदेवाश्च दक्षिणे पितरस्तथा ॥ ऋषयः एष्टतः सर्वे वामे गंडूषमाचरेत् ॥ अथ प्र-
 योगः ॥ पूर्वोक्तब्राह्ममुहूर्ते उत्थाया च म्येष्ट देवतां नमस्कृत्य प्रातः स्मरणं विधाय रविं गुरुं नमस्कृत्य ग्रामादुहिने क्रत्यामिषु क्षेपात्यये शुद्धमृत्ति-
 कांससिकतां जलपात्रं चादाय कीटादिरहितस्य लंगत्वा मृज्जलपात्रे निधाय यज्ञियैरनाद्रेस्तृणैर्भूमिमाच्छाद्य प्रावृत्तशिराः एष्टतः कंठलंबित-
 यज्ञोपवीतो यद्येकवस्त्रश्चेद्दक्षिणकर्णे निहितयज्ञोपवीतो मौनी घ्राणास्येपि धाय दिवोदङ्गुरवोरात्रौ दक्षिणां मुखे मूत्रपुरीषे रक्तस्य लोष्ठादि-
 नाशुदं परिमृज्य गृहीतशिशन उत्थाय पूर्वगृहीतमृज्जलपात्रे गृहीत्वा द्वाभिलकमात्रमृज्जले द्विवारं लिंगं शौचं कृत्वार्धप्रक्षालितदधार्धैर्मृज्जले-
 स्त्रिवारं मपानं शोध्य पुनर्जले रेव लिंगं गुदे प्रक्षाल्य शङ्खमृत्तिकयैकवारं हस्तं प्रक्षाल्य शङ्खभूमिमागत्यान्यमृज्जले दशवारं वामकरं प्रक्षाल्य त-
 तः करद्वयं सप्तवारं तावद्विरेव मृज्जलेः प्रक्षाल्य वामदक्षिणपादौ प्रत्येकं त्रिः प्रक्षाल्या न्यजलेन द्वादशगंडूषान्वामभागे कृत्वा जलपात्रं त्रिः पृ-
 क्ष्य जलविंदुजले निक्षिप्योपवीतीद्विराचामेत् ॥ मूत्रमात्रोत्सर्गे तु पूर्ववदेकवारं लिंगं प्रक्षाल्य वामकरं त्रिः प्रक्षाल्य करद्वयं द्विः प्रक्षाल्यैकैक-
 या मृदापादौ प्रक्षाल्य गंडूषचतुष्टयं विधाय आचामेत् ॥ इति शौचप्रकरणं ॥ अथाचमनं रुद्रपराशरः ॥ कृत्वाथ शौचं प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च-

षृज्जलेः निबद्धशिरवकच्छस्तद्विज आचमनं चरेत् ॥ आचमननिमित्तान्याह हेमाद्रौ मनुः ॥ प्राणस्यायमनं कृत्वा आचमेत्प्रयतो पिसन् ॥ आ-
 तरं रिचयते यस्मात्तस्मादाचमनं स्पृतं ॥ कृत्वा सूत्रं पुरीषं वारवा न्याचांत उपस्पृशेत् ॥ वेदमध्ये ध्यमाणश्चाप्यन्नमश्वसर्वदा ॥ रत्नादीन्द्रियाणि छि-
 द्वाणि कौर्मै ॥ चंडालम्लेच्छसंभाषेत्प्रीतद्रोहिष्ठिभाषणे ॥ उद्धिष्टपुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं चापि तथा विधं ॥ आचमेदश्रपाते च लोहितस्य तथैव च
 यमः ॥ उत्तीर्योदकमाचम्य अवतीर्य तथैव च ॥ एवं स्यात्तेजसा युक्तो वरुणेनापि पूजितः ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ देवार्चनादिकर्माणि तथा शुर्वीभि-
 वादनं ॥ कुर्वीत सम्यगाचम्य तद्देवमजि क्रियां ॥ वसिष्ठः ॥ क्षुते निष्ठीविते ससे परिधाने श्रपातने ॥ पंचस्वेतेषु चाचामेद्धोत्रं वा दक्षिणं स्पृशे-
 त् ॥ इत्याचमननिमित्तानि ॥ अथ हिराचमननिमित्तान्याह ॥ हेमाद्रौ व्यासः ॥ दाने भोजनकाले च संध्योरुभयोरपि ॥ आचांतः पुनराचामे-
 त्पही मार्चनेषु च ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ स्नात्वा पीत्वा क्षुते ससे भक्ते रथ्योपसर्पणे ॥ आचांतः पुनराचामेद्वासो विपरिधाय च ॥ कौर्मै ॥ ओष्णे
 विलोमकौ स्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च ॥ रेतो मूत्रपुरीषाणां मुत्सर्गेश्च ह्यभाषणे ॥ धीवित्वा ध्ययनारंभे कासश्वासागमे तथा ॥ चत्वरं वा रश्मि-
 नं वा समागम्याद्विजोत्तमः ॥ संध्योरुभयोरुस्तद्दाचांतोथाचमेत्पुनः ॥ बौधायनः ॥ भोजने हवने दाने उपहारे प्रतिग्रहे ॥ हविर्भक्षणकाले च-
 हिराचामेत्सर्वथा ॥ हविर्भक्षणे उत्तरमाचमनं न कार्यमित्यपि पक्षांतरमपराके स्पृत्यंतरे ॥ द्राक्षादीनि फलानीक्षुन्पयो मूलं घृतं दधि ॥
 तांबूलमौषधं पत्रं हविर्भक्ष्यापि नाचमेदिति ॥ आचमनविधिमाह योगी ॥ अंतर्जानुश्लक्ष्णौ देरा उपविष्ट उदङ्मुखः ॥ प्राग्वात्राक्षेण

आर्कः

७

येनाहिजोनित्यमुपस्पृशेत् ॥ त्रिः प्रास्यापोहिरुन्मृज्यरवान्यदिः समुपस्पृशेत् ॥ इदं च हिजातिविषयं त्वं वताबुनाभिस्तः यथा संख्यं हिजातयः
॥ शुधोरंस्त्रीचशूद्रश्च सकृत्स्पृष्टाभिरतन इति ॥ याज्ञवल्क्येन स्त्री शूद्रयोः ॥ सकृद्दिधानात् ॥ उदङ्मुखत्वादिनिष्कमोपि हिजग्रहणासादि
षय एव ॥ जलग्रहणं गोकर्णाकृतिकरेण कार्यमित्याह कण्वः ॥ आयतं पूर्वतः कृत्वा गोकर्णाकृतिवत्कर ॥ संहतांगुलिना तोयं गृहीत्वा पाणिना
हिजः ॥ मुक्तांगुष्ठकनिष्ठेन शेषेणाचमनं चरेत् ॥ अन्वारं भ्रमाह यमः ॥ तावन्नोपस्पृशेद्दिहान्यावद्दामेन न स्पृशेत् ॥ तीर्थमाह योगी ॥ कनिष्ठादे
शिन्यंगुष्ठमूलान्यग्रं करस्य च ॥ प्रजापतिपितृ ब्रह्मतीर्थदेवान्यनुक्रमान् ॥ वृद्धपराशरः ॥ तीर्थानि पंचविप्रस्य करे संति च दक्षिणे ॥ ब्रह्म
देवं तथा पैत्रं प्राजापत्यं च सोमिकं ॥ ब्राह्मं पश्चिमं रेखायां देवं त्वंगुष्ठमूर्धनि ॥ प्राजापत्यं कनिष्ठादौ मध्ये सोमं विजानतः ॥ अंगुष्ठस्य प्रदेशे
न्यामध्ये पैत्रं प्रतिष्ठितमिति ॥ करतले त्वग्नितीर्थं तेन प्रतिग्रहः ॥ कार्यः ॥ तथा च प्रचेताः ॥ दक्षिणहस्तमध्ये ब्राह्मणस्याग्नेयतीर्थमाग्नेयेन
प्रतिगृहीत्यादिति ॥ आचमनीयार्थं तोयमाह ॥ शंखः ॥ अद्भिः समुद्भूताभिः स्तूहीनाभिः फेनबुद्बुदैः ॥ बन्दिनानाभितसाभिरक्षारभि
रुपस्पृशेत् ॥ उपस्पृशेदाचामेत् ॥ आतुराणामुष्णोदकमथ विरुद्धं ॥ तथा च आपस्तम्बः ॥ उदकेनातुराणां च तथोष्णेनोष्णपायिनामिति
अगस्त्यसंहितायां ॥ केशवाद्यैस्त्रिभिः पीत्वा द्वाभ्यां प्रक्षालयेत् करौ ॥ द्वाभ्यां मोघौ तु संमृज्य द्वाभ्यामुन्मार्जनं तथा ॥ एकेन हस्तं प्रक्षाल्य
पादावपितयैकतः ॥ संघोक्ष्यैकेन मूर्धनं चतः संकर्षणादिभिः ॥ आस्पृश्यासाक्षिकर्णैश्च नाभित्कं भ्रजो स्पृशेत् ॥ एवमाचमनं कृत्वा सा

क्षान्नाशयणो भवेत् ॥ शंखः ॥ तर्जन्यंगुष्ठयोगेन स्पृशेन्नासापुटद्वयं ॥ अंगुष्ठानामिकाभ्यां च चक्षुः श्रोत्रे पुनः पुनः कनिष्ठांगुष्ठयोर्नाभित्
 दयं च तलेन वै ॥ तलेन पाणि तलेन ॥ सर्वाभिस्तु ततः शीर्षं बाहू चाग्र्येण संस्पृशेत् ॥ अथ प्रयोगः ॥ शुचौ देशे भूमिष्ठपादौ तर्जानुहस्तः ॥ आ
 धुरव उदङ्मुखो वोषविश्यं संहतांगुलिनाशुद्धजलं ॥ गृहीत्वा मुक्तांगुष्ठकनिष्ठेन वामेनान्धारब्धेन पाणिना ब्रह्मतीर्थेन केशवनारायणमा
 धवेति संबुध्यंते स्त्रिभिर्नामभिस्त्रिः पिबेत् ॥ गोविंदविष्णुदत्तिह्याभ्यां करौ प्रक्षाल्य मधुसूदनत्रिविक्रमेति ह्याभ्यां संगुष्ठमूलेनोष्ठौ सं
 स्पृज्य वामनश्राधरेति ह्याभ्यां तथैव मुखमुगार्ज्यत्तृतीयेति वामकरं प्रोक्ष्य पद्मनाभेति पादौ संप्रोक्ष्य दामोदरेति मूर्धानं संप्रोक्ष्य संकर्षणे
 तिसंहतमध्यमांगुलित्रयेणास्यं संस्पृश्य वासुदेवप्रद्युम्नेति ह्याभ्यां मंगुष्ठतर्जनीभ्यां नासापुटे संस्पृश्या निरुद्धपुरुषोत्तमेति ह्याभ्यां मंगुष्ठा
 नामिकाभ्यां च क्षणीं संस्पृश्या धोक्षजनारसिंहेति ह्याभ्यां तथैव श्रोत्रे संस्पृश्या च तेति कनिष्ठांगुष्ठाभ्यां नाभिसंस्पृश्य जनार्दनेति पा
 णितलेन हृदये संस्पृश्योपेंद्रेति शिरः संस्पृश्य हरेकृष्णेति ह्याभ्यां दक्षिणवामबाहुमूले स्पृशेत् ॥ एवमाचमनासंभवे स्पृश्यार्थसारे ॥ त्रिः
 पीत्वा हस्तं प्रक्षाल्य श्रोत्रं स्पृशेत् ॥ इत्याचारकौ आचमनप्रकरणं ॥ अथ दंतधावनं ॥ अभिः ॥ मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः ॥ न
 दाद्रिकांश्च शंखं वा भक्षयेदंतधावने ॥ कात्यायनोपि ॥ उत्थाय नेत्रे प्रक्षाल्य रुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ परिजप्य च मंत्रेण भक्षयेदंतधावनमिति ॥
 शुचिर्भूत्वा विष्णुत्रोत्सर्गेण शुचिभूत्वेत्यर्थः ॥ जपमंत्रः प्रयोगे बह्व्यते ॥ अभिः ॥ कनिष्ठाग्रसमंस्थूलं पराग्रं कृतं कूर्चकं ॥ दंतधावनमुद्दिष्टं

ॐ नमः
८

जिह्वोत्तरेखनिकानया ॥ इदं दंतान्यक्षाल्यस्त्रायादिति उदोगपरिशिष्टात्तानांगमिति केनित् ॥ तन्त्र ॥ मध्याह्नस्नानादावपि दंतधावनप्रसंगा-
त् ॥ न चेषापक्षिरिति वाच्यं ॥ अग्न्यादिवचने मुखे पर्युषिते सत्येव आचमनवत्स्वनं च स्यैव तस्य शुद्धिहेतुतयाभिधानात् ॥ न हि मध्याह्नकालेषु
रवस्य पर्युषितत्वं संभवति ॥ तस्मात्पृथगेव तदिति स्थितं ॥ अतएव श्रीमातामहचरणादरार्पणमासाभ्यामिष्टासोमेन यजेतेति वत्कालार्थः
संयोग इति ॥ युक्तमुत्पश्यंति ॥ दंतधावनेदिडिः यममाहगर्गः ॥ प्राङ्मूरकः प्राप्नुते सौख्यं शरीरारोग्यमेव च ॥ दक्षिणेन तथा कष्टं पश्चिमेन
पराजयः उत्तरेण गवां नाशः स्त्रीणां पारिजनस्य चेति ॥ अत्र कालादिनिषेधमाह ॥ व्यासः ॥ प्रतिपददर्शषष्ठीषु न वम्यां चैव भारत ॥ दंतानां का-
ष्ठसंयोगे दहत्याससमंकुलं ॥ श्राद्धे च यज्ञे नियमेनाद्यात्प्रोषितमर्तुका ॥ दंतकाष्ठमिति शेषः ॥ आचार्यः ॥ अष्टम्योश्च चतुर्दश्योः पंचद-
श्यां त्रिजन्मसु ॥ व्यतीपाते च संक्रांत्यां दंतकाष्ठं न भक्षयेत् ॥ वसिष्ठः ॥ शन्यर्कशक्रवारेषु कुजाहे व्रतवासरे ॥ जन्माहे श्राद्धदिवसे दंत-
काष्ठं विवर्जयेत् ॥ यमः ॥ मध्याह्ने श्राद्धवेलायां यो भक्षेदंतधावनं ॥ निराशाः स्तस्य गच्छन्ति देवाः पितृगणैः सह ॥ दंतकाष्ठनिषेध-
र्तव्यमाह ॥ व्यासः ॥ अलाभे दंतकाष्ठानां निषिद्धायां तिथौ तथा ॥ अपांद्वादशांगं दूषेर्विदध्यादंतधावनं ॥ तिथियहणं निषिद्धकालो-
पलक्षणं ॥ दंतकाष्ठालाभे वर्ज्यकाले च तृणपणैर्द्वादशांगं दूषेर्वामुस्वसंशोध्य जिह्वोत्तरेखः कार्य एव ॥ तथा च व्यासः ॥ प्रतिपददर्शष-
ष्ठीषु न वम्यां दंतधावनं ॥ पूर्णैरन्यत्र काष्ठैस्तज्जिह्वोत्तरेखः सदैव तु ॥ स्मृत्यन्तरेपि तृणपणैः सदा कुर्यादभामेकादशीं विना ॥ निषि-

द्वादसेकुर्याज्जंबूपुष्पापण्यैरिति ॥ स्कांदे ॥ अश्वंगेचोदधिस्नानेदंतधावनमेयने ॥ जातेचमरणेचैवतत्कालव्यापिनीतिथिः ॥ दंतकाष्ठपरि-
 माणंविष्णुराह ॥ द्वादशांगुलिकंविशेषकाष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ शूद्रविद्वत्क्षत्रजातीनांनवषट्चतुरंगुलं ॥ अत्रोत्तरार्धेव्यक्त्वामेणान्वयोबोध्यः ॥ ग-
 र्गस्तुपरिमाणान्तरमाह ॥ दशांगुलंतुविषाणांक्षत्रियाणांनवांगुलं ॥ अष्टांगुलंतुवैश्यानांशूद्राणांसप्तसंमितं ॥ चतुरंगुलमानंतुनारीणां
 नात्र संशयः ॥ नृसिंहपुराणे ॥ तिसृष्वेणुषष्ठं च आस्त्रनिबोधयेवच ॥ अपामार्गश्चबिल्वश्च अर्कश्चौदुंबरस्तथा ॥ बदरीतिंदुकांस्त्वेने-
 प्रशस्तादंतधावने ॥ नारदोपि ॥ सर्वेकंदकिनः पुण्याः क्षीरिणश्चयशस्विनः ॥ प्रशस्ताइतिशेषः ॥ वृक्षमनुरपि ॥ खदिरस्यकरंजस्यकंदं
 वस्यतथैवच ॥ अर्कस्यकरवीरस्यकुटजस्यविशेषतइति ॥ इहैतेषांफलादिवह्निपिबक्तव्यंविस्तरार्कापत्यानब्रूमः ॥ अंगिराः ॥ प्रक्षाल्यप्र-
 क्षयेत्काष्ठं प्रक्षाल्यैवतुसंयजेत् ॥ आयुरित्यादिमंत्रोयमुक्तः शास्त्राभिमतं ॥ पैठीनसिः ॥ तृणपर्णोदिकेनांगुल्यावादंतान्धावयेत्प्रदे-
 शिनीवर्जमिति ॥ शौनकः ॥ पश्चाद्द्वादशांगुलंविद्वद्भ्यादंतधावनं ॥ स्मृत्यौकारं च गायत्रीं निबध्नीयाद्विस्त्रांततइति ॥ अयंप्रयोगः ॥ प्र-
 तिपत्सुषुप्तमीनवम्येकादशीचतुर्दशीपंचदशीसंक्रांतिव्यतीपातव्रतोपवासश्चाहदिनार्कभौमशक्रमंददिननिषिद्धदिनातिरिक्तादिने-
 शुभ्रात्मणोद्वादशांगुलप्रमाणेनद्वादशांगुलप्रमाणेनवाकनिष्ठांगुलिकस्थूलेनतितिष्यादिविहितवृक्षोद्वेनचूर्णीकृताग्रेणप्रक्षालितेनशुषे-
 णोर्द्वेणवा ॥ आयुर्वलंबसोर्वचः प्रजाः पशूवसूनिच ॥ ब्रह्मप्रज्ञानमैर्धान्तत्वनोपेहिषनस्पतेइतिमंत्रेणामिमंत्रितेनकाष्ठेन ॥ सुखदुर्ग-

धिनाशायदंतानां च विशद्भूये ॥ धीवनायत्रगात्राणां कुर्वेहं दंतधावनमिति मंत्रमुक्त्वा दं तात्संशोध्यजिह्वोत्सेखं कृत्वा दशगंडुषां श्रु-
त्वा ३५ कारं गायत्रीं च स्मृत्वा शिरसां बद्धीयादिति दंत धावनप्रकरणं ॥ अथ प्रातः स्नानं ॥ हेमाद्रौ योगयाज्ञवल्क्यः ॥ अगम्यागमनात्पा-
पात्पापेभ्यश्च प्रतिग्रहात् ॥ रहस्या च रितात्पापान्मुच्यते स्नानमाचरन् ॥ अस्नात्वा नाचरे कर्मजपहोमादिकं च ॥ लालास्वेदसमाकीर्णः
शयनादुत्थितः पुमान् ॥ हेमाद्रौ दक्षः ॥ अत्यंतमलिनः कायो न वच्छिद्रसमन्वितः ॥ स्त्रवत्येव दिवारात्रौ प्रातः स्नानं विशोधनं ॥ आर्कदेयः ॥ -
अस्नातस्य क्रियाः सर्वा भवन्ति त्यक्त्वा यतः प्रातः समाचरेत् स्नानं तच्च नित्यमिति स्मृतं ॥ प्रातः स्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टकरं हितम् ॥ सर्वमहं-
तिरुत्थात्मा प्रातः स्नार्याजपादिकं ॥ गुणादशस्नानपरस्य साधोरूपं च तेजश्च बलं च शौचं ॥ आयुष्यमारोग्यमलोलुपत्वं दुः स्वप्ननाशश्च यश-
श्च मेधा ॥ तच्च त्रिविधमाह हेमाद्रौ दक्षः ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ॥ नर्पणं तु भवेत्तस्य अंगत्वेन प्रकीर्तितमिति ॥ दर्भयुक्तं स्ना-
नं प्रशस्तमित्याह हारीतः ॥ दर्भयुक्तं प्रशस्तं स्यात्स्नानदानजपादिकं ॥ स्मृत्यन्तरे ॥ स्नाने होमे जपे दाने स्वाध्याये पितृकर्मणि ॥ करोसि दर्भैः कु-
र्वीत तथा संध्याभिक्वदने ॥ हेमाद्रौ वांगिराः ॥ विना दर्भेण यत्स्नानं यच्च दानं विनोदकं ॥ असंख्यातं च यज्जप्यंतत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥ दर्भाश्चोक्ताः
प्रयोगपारिजाते ॥ कुशकाशाय वा दूर्वा उशीराश्च सकुंदकाः ॥ गोधूमा ब्रीहयो मुंजा दशदर्भाः सबल्वजाः ॥ बल्वजं शुच्यार्द्रवृणं कुशाभावे तु का-
शास्युः काशाः कुशसमाः स्मृताः ॥ कुशाभावे गृहीतव्या अन्ये दर्भा योचितं ॥ व्यासः ॥ कुशैः पूतं भवेत्स्नानं कुशेनोपस्पृशेद्भिजः ॥ कुशेन

चोद्धृतं तोयं ॥ सोमपानेन संभितं ॥ शंखः ॥ दर्भाकुष्माण्डाजिनं मंत्राब्राह्मणाहविरग्नयः ॥ अयातयामान्येतानि नियोज्यानि पुनः पुनः ॥ यात-
 यामंचिरं तेन कार्याक्षमं कुशग्रहणकाल उक्तः कात्यायनेन ॥ मासेन भस्यमावास्या तस्यादर्भोच्चयोमतः ॥ अयातयामास्ते दर्भा विनियो-
 ज्याः पुनः पुनः ॥ अत्र दर्भपदं कुशपरमेव दर्शयित्वा वणमासस्य समंत्रोत्पादिताः कुशा इति ॥ विष्णूक्तेः स्पर्शमंत्रे कुशग्रहणाच्च ॥ आनयनप्र-
 कारमाह मार्कंडेयः ॥ शुचिर्भूत्वा शचौ देशे स्थित्वा पूर्वोत्तरामुखः ॥ ॐ कारेणैव मंत्रेण कुशान् स्पृष्ट्वा द्विजोत्तमः ॥ विरिञ्चिना सहोत्पन्नपरमेष्ठि-
 निसर्गज ॥ दहंस्व सर्वपापानि दर्भस्वस्ति करो भव ॥ हुंफट्कारेण दर्भास्तु सकृच्छ्रित्वा समुद्धरेत् ॥ कुशमहिमानं गोमिलः ॥ कुशमूले स्थितो-
 ब्रह्मा कुशमध्ये जनार्दनः ॥ कुशाग्रेशं करं विद्यात्सर्वदेवाः समंतत इति ॥ ॥ कुशाग्रविश्वमाह कात्यायनः ॥ अनंतरं गर्भिणीं साग्रं कौशं हि दत्तमेव च
 प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥ मार्कंडेयः ॥ चतुर्भिर्दर्भपिंजूलैर्ब्राह्मणस्य पवित्रकं ॥ एकैकं न्यूनमुद्दिष्टं वर्णवर्णं यथाक्रमं ॥ हेमा-
 द्रौ ॥ अन्यान्यपि पवित्राणि कुशदूर्वमयानि च ॥ हेमात्मकपवित्रस्य कलानाहंति षोडशीं ॥ काम्यं चोक्तं शारदायां ॥ ताम्रतारसूवर्णानाम-
 र्कषोडशं सेंदुभिः ॥ कृतात्रिशक्तिमुद्रेयं तीव्रद्वारिद्वनाशिनी ॥ इदं पवित्रं तर्जन्यां धारयंति सांप्रदायिकाः ॥ योग्यास्तवल्क्यः ॥ अनामिका
 धृतं हेमतर्जन्यां रूप्यमेव च ॥ कनिष्ठिका धृतं रवंद्रं वेनपूतो भवेन्नरः ॥ रौप्यधारणमिदं जीवत्यि तृकभिन्नविषयं ॥ तथा च प्रयोगपास्त्रि-
 ते ॥ उत्तरीयं योगपटुं तर्जन्यारजतं तथा ॥ न जीवत्यि तृकैर्धार्यं ज्येष्ठे वा विद्यते यदि त्यस्तु प्रसंगागतं ॥ अथ प्रकृतमनुसरामः ॥ बौधान-

यनः॥ ससाहंप्रातस्स्नायी संध्याहीनस्त्रिभिर्दिनैः॥ द्वादशाहमनग्निः स्याद्भिजः शुद्धत्वमाप्नुयात् ॥ तदेषपरिहारार्थं मानुवारेपिशस्यते ॥
मानुवारेत्ववस्यंप्रातः स्नानं कार्यमित्यर्थः ॥ स्नानकालमाह स एव ॥ अरुणकिरणयस्तां प्राचीं दिशमवलोक्य स्नायादिति ॥ स्नानं नद्या-
दिषु कार्यमित्याह हेमाद्रौ मनुः ॥ नदीषु देवस्नातेषु तडागेषु सरः सूच ॥ स्नानं समाचरेन्नित्यंगतं प्रस्त्रवणेषु च ॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥ धनुः सह-
स्त्राण्यष्टौ च गतियो सां न विद्यते ॥ मतानदीराब्धवहागतास्ते परिकीर्तिताः ॥ धनुर्हस्तचतुष्टयं विवस्वान् ॥ एकतः सर्वतीर्थानि जानूष्वेवैव चा-
न्यतः ॥ ब्रह्मलोके पिशिरसः पतितायामहीतलं ॥ मरीचिः ॥ भूमिषु सुहृत्तं वापिशोतमुष्णमथापि वा ॥ गांगं पयः पुनात्येव पापमामरणं कृ-
तमिति ॥ अथ स्नानविधिः ॥ प्रयोगपरिजाने ॥ न प्रातः सृष्टिका स्नानं न कुर्याद्दोमयं निशि ॥ प्रातः स्नानं सदा कुर्याद्दोमयेन विचक्षणः ॥ मध्यं
दिने मृदा स्नानं सायंकार्यं जलेन वै ॥ मनुः ॥ स्वसंस्थंगो गयं ग्रात्वं मूमौ निपतितोऽपि वा ॥ उपर्यधश्च संत्याज्यं संपाद्यं मध्यमं हियत् ॥ नाभिमात्रेण
लेगत्वा त्रिः कुर्यान्निज्जनंततः ॥ गात्राणां क्षालनं कृत्वा सम्यक् स्नायात्ततः परं ॥ सम्यग्गोमयादिविधिनेत्यर्थः ॥ आदाय गोमयं विप्रो वा म-
पाप्रौ निधाय च ॥ व्याहृत्या तन्निधा कृत्वा निक्षिपेऽप्यणवेन तु ॥ दक्षिणास्थितभागे न रक्षोहानाय दिक्ष्वथ ॥ तीर्थी भसि क्षिपेद्वागमुत्तरंतार-
मं नितं ॥ मानस्तोकेति मंत्रेण मध्यं चैवाभिमंत्रयेत् ॥ मूर्धादिपादपर्यंतं हस्ताभ्यां स समाहितः ॥ गंधद्वारामित्यनया स वांगमनुलेपयेत्
॥ प्रार्थनादिर्मंत्रांस्तु प्रयोगे वक्ष्यामः ॥ पुराणे ॥ ततः शिखां स पुरतः कृत्वा मज्जेन्नदीमुखः ॥ विष्णुः ॥ स्नोतसो भिमुस्त्वं स्नायान् नदीषु-

प्रबहज्जले स्थावरेचतडागेचखेरभिमुखं सदा ॥ वायव्ये ॥ संध्यामुखस्तु संध्यायां रात्रौ प्राङ्मुख एव सन् ॥ स्योतसोभिमुखं स्नानं मा-
 र्जनं चायमर्षणं ॥ अन्यत्रार्कमुखो रात्रौ प्राङ्मुखोऽग्निमुखोऽपि वा ॥ कात्यायनः ॥ पुनर्जन्मनिमित्तेषु सर्वेषामुत्तरामुखं ॥ गृहे गृहमुखं स्नानं
 मार्जनादिः तु नो भवेत् ॥ प्रयोगपरिजाते ॥ अचिम्यमार्जनं कुर्यादापोहिष्ठेति वारुणैः ॥ इमं मे गंगदत्तकमालोऽयं चायमर्षणं ॥ अर्नर्जले मुखं
 कृत्वा कुर्यान्नासाग्रपीडनं ॥ क्रतुं चेतित्युचं चैव द्रुपदां च ततो जपेत् ॥ अष्टाक्षरं च प्रणवं स्मरेद्द्विष्णुमजं प्रभं ॥ अष्टाक्षरं मनः शारदायां ॥ ता-
 रं नमः पदं पश्चान्नरौदार्यसमन्वितौ ॥ पवर्णोणा यमंत्रोयं प्रोक्तो वस्वक्षरात्मक इति ॥ शौनकः ॥ कुर्याद्वादशभिस्नानं नामभिः केशवादि-
 भिः ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यमारोग्यं बुद्धिर्वर्धनं ॥ हस्ताभ्यां जलमादाय सकृदेवाभिमंत्रितं ॥ मस्तके च मुखे बाह्वोर्दक्षेऽष्टदेशके ॥ अभि-
 पंचेत्स्वमात्मानं गायत्र्या योनिमुद्रया ॥ सप्तजन्मकृत्पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ काष्ठाजिनः ॥ देवर्षिपितृणां चैव एकद्वित्रिक्रमेण तु ॥
 जले दद्याज्जलं चात्र असंस्कृतां तदेतथा ॥ असंस्कृतां स्मृतानां मित्यर्थः ॥ असंस्कृतप्रणीतानां मेक एव तदेक्षिपेत् ॥ इति बौधायनाक्षे ॥
 चतुर्विंशतिमते ॥ स्नानादनंतरं तारं तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ उच्चार्य पीडयेद्दस्त्रं संध्याकर्मततः परं ॥ व्यासः ॥ यज्ञोपवीतीं देवानां विवीतीं
 क्रुषितर्पणे ॥ प्राचीनावीतीं पित्र्ये तु स्वेन तीर्थेन भावितः ॥ उशाना ॥ द्वौ हस्तौ युग्मतः कृत्वा पूरयेदुदकांजलिं ॥ गोशृंगमात्रमुद्धृत्य जलं म-
 ध्ये जलं क्षिपेत् ॥ हेमाद्रौ ब्रह्मवैवर्ते ॥ नाभिमात्रे जले स्थित्वा कुर्यात्स्नानांगतर्पणं ॥ देवानृषीं चितृगणान्सपितुं श्रान्तिर्पयेत् ॥ भगवान्

स्नानांगतर्पणं कृत्वा यस्मिन्नेजलमाहरेत् ॥ नदीक्षमापनं कौर्म ॥ ज्ञानतो ज्ञानतो वापि यन्मया दुष्कृतं कृतं ॥ तत्क्षमस्वास्विलं देवि जगन्मातर्नमो-
स्तुते ॥ स्मृत्यंतरे ॥ विकिरेपिंडदाने च तर्पणे स्नानकर्मणि ॥ आचांतः सच्यकुर्वति दर्भसंलज्जनं बुधः ॥ मदनपारिजाते शान्ता तपः ॥ अवमृज्या-
न् च स्नातो गात्राण्यंवरपाणिभिः ॥ नचापि धूतयेत्केशान्वाससीनविधूनयेदिति शाता तपः ॥ बहिर्नद्यादिष्वाचांतः सोदकः किंचिदस्पृश-
न् ॥ रश्म्यागतोऽपि यत्नेन शतचिरे बहिर्मानव इति ॥ अथ वस्त्रधारणं देवलः ॥ स्वयं धौतेन कर्तव्या क्रियाधर्मा विपश्चिता ॥ न तु नेजकधौ-
तेन नाहतेन च कर्हिचित् ॥ धौतवस्त्रशोषणप्रकारमाह शाता तपः ॥ प्रागग्रमुदगग्रं वा धौतं वासः प्रसारयेत् ॥ दक्षिणाग्रं पश्चिमाग्रं
पुनः प्रक्षालनं भवेत् ॥ स्मृत्यंतरे ॥ ईषद्वौतं स्त्रिया धौतं शूद्रधूतं तथैव च ॥ प्रसारितं यमदिशि गृहीतं सर्वकर्मसद्वृत्तिदक्षस्मृतौ ॥ श्र-
ुतिस्मृतिप्रमाणेन ग्राह्यं वस्त्रं च धारयेत् ॥ षट्कर्म निरतो विप्रो ग्राह्यं वस्त्रं न धारयेत् ॥ षट्कर्माणि चोक्तानि स्मृत्यंतरे ॥ स्नानं संध्याजपो होम-
स्वाध्यायः पितृतर्पणं ॥ मनुः ॥ ब्राह्मणस्य सितं वस्त्रं मांजिष्ठं नृपतेः स्मृतं ॥ पीतं वैश्यस्य शूद्रस्य नीलं मलवदिष्यते ॥ याज्ञवल्क्यः ॥
अष्टहस्तं नवं श्वेतं सदृशं नान्यधारितं ॥ अहतं तद्विजानीयात्सर्वकर्मसु पावनं ॥ यंत्रनिर्मुक्तमक्षौलितमप्यहतमित्याह ॥ धर्मप्रकाशे स-
त्यतपाः ॥ अहतं यंत्रनिर्मुक्तमुक्तं वासः स्वयं भूवा ॥ शस्तं तन्मांगलिक्येषु तावत्कालं न सर्वदा ॥ मांगलिक्यं मंगलकर्माणि विवाहादीनि
॥ कल्लुस्थानान्याह याज्ञवल्क्यः ॥ वासुकुक्षौ च नाभौ च एष्टे चैव यथाक्रमं ॥ त्रिकलेन समायुक्तो द्विजो सौमुनिरुच्यते ॥ विष्णुपुराणे ॥

होमदेवार्चनायास्तु क्रियास्तु पठने तथा ॥ नैकवस्त्रः प्रकर्तत द्विजो नान् च मने जपे ॥ द्वितीयवस्त्राभावे परिधानवस्त्रेणैवोत्तरीयं कार्यं ॥ एवं
चेद्वासो भवति तस्यैवोत्तरवर्गेण प्रच्छादयतेति पारस्करगृहात् ॥ उत्तरीयाभावे वस्त्रस्योर्ध्वभाग उत्तरेण कुर्यादितियोगीश्वरवचनाच्च ॥ स्पृ
त्यंतरे ॥ यत्नोपवीते देधार्ये श्रोते स्मार्तिचकर्मणि ॥ तृतीयमुत्तरीयार्थे वस्त्राभावे चतुर्थकं ॥ आचारमयूरवादिसंशेषेषु तु वस्त्राभावे त-
दिष्यत इति पाठः ॥ परशरामनिबन्धे तु ॥ उपवस्त्रं यदानस्या तदा च त्वारिधारयेदित्यज्ञोपवीतप्रकरणे उक्तं ॥ आर्द्रवस्त्रमूर्ध्वमार्गेण
निष्काशनीयमित्युक्तं ॥ प्रयोगपरिज्ञाते ॥ स्नानं कृत्वा र्द्रवस्त्रं तु ऊर्ध्वमुत्तारयेद्विजः ॥ आर्द्रवस्त्रमधस्ताच्चेत्युनः स्नानेन शब्ध्यति ॥ इदं च
गृहस्नानविषयं ॥ ऊर्ध्वमुत्तारयेद् वस्त्रं गृहे नद्यामधस्त्यजेदित्याचारादर्थबोधायनोक्तेः ॥ अथ प्रसंगाद्गृहस्नानविधिरुच्यते ॥ व्यासः ॥ शी-
तास्वप्ननिषिच्योष्णमन्त्रसंभारयोगतः ॥ गृहे पिशस्यते स्नानं तद्वानमफलं स्मृतं ॥ यमः ॥ आप एव यदा पूतास्तासां वह्निर्विशोधकः
तस्मात्सर्वेषु कालेषु उष्णोष्णः पावनं स्मृतं ॥ पादौ प्रक्षालयेत्पूर्वमुखं यज्ञोपवीतकं ॥ द्विराचम्य कराभ्यां च दक्षिणं स्थित्वा शिखां स्पृशेत् ॥ प्रा-
णायामंततः कुर्यात्कालज्ञानं यथोदितं ॥ आपो हि श्वेति सूक्तेन इमं मे गंग इत्यथ ॥ अतो देवेति सूक्तेन सावित्र्या च विशोधयेत् ॥ शीतोदकं तु
दर्शैस्तु पश्चादुष्णोदकं क्षिपेत् ॥ अत्र मार्जननिषेधमाह बोधायनः ॥ गृहस्नानेन तु प्रोक्तं मार्जनं तर्पणादिकं ॥ नांतरा च मनं प्रोक्तं पश्चा-
दाचम्य शुध्यति ॥ संग्रहे ॥ स्नानमध्ये नाचमनं मार्जनं तर्पणं च ॥ वस्त्रस्य पीडनं नैव संकल्प्य रहितं तथा ॥ संकल्प्य रहितं स्नानमध्ये

संकल्परहितं न तु सर्वथा संकल्पवर्जितमित्यर्थः ॥ गृहे गृहसुरवं स्नानं मध्ये संकल्पवर्जितमिति ॥ घृहयमोक्तेः ॥ केषिन्नु गृहस्नाने संकल्पमेव नेच्छति तदसत् ॥ संकल्पं च यथा कुर्यात् स्नानदानव्रतादिके ॥ अन्यथा पुण्यकर्माणि निष्फलानि भवन्ति चेति ॥ मार्कण्डेयवाक्यात्संकल्पस्य चावश्यत्वोक्तेः संकल्पमूलः कामो वैयज्ञाः संकल्पसंभवाः ॥ व्रतं नियमधर्माश्च सर्वे संकल्पजाः स्पृता इति मनुक्तैश्च ॥ अत्रेष्टज्ञानताज्ञानसंकल्पः कथमिदमनेन साधयामात्य आवाकः मंडनः ॥ मुख्यकाले यदा वश्यं कर्म कर्तुं न शक्यते ॥ गोष्ठाकाले पिकर्तव्यं गोष्ठाप्यत्रेदृशो भवेत् ॥ ईदृशो मुख्यसमः अत्र विशेषस्तेनैवोक्तः ॥ गोष्ठाप्येनेषुकालेषु कर्मचोदितमाचरन् ॥ प्रायश्चित्तप्रकरणप्रोक्तानि कृतिमाचरेत् ॥ इति स्नानविधिः ॥ अथ प्रयोगः ॥ अरुणोदये तद्विस्तृत्य गोमयं संगृह्य तदभावे भूमिष्ठमेवोपर्यधश्च संत्यज्य मध्यस्थं गृहीत्वा न्यां स्नानसामग्रीं चादाय गंगातीर्थमेत्योत्थृतजलेन मुखं पाणिपादौ च प्रक्षाल्येष्टदेवतां स्मृतानां भिमात्रजलं गत्वा त्रिनिमज्यांगप्रक्षालनं कृत्वा देशकालौ स्मृत्वा मम कायवाङ्मनः कृतकर्मदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रातः स्नानं करिष्ये इति संकल्प्य गोमयं सव्ये पाणौ कृत्वा ॐ धूर्ध्रुवः स्वरिति त्रेधा विभज्य दक्षिणभागं प्रणवेन प्राच्यां दिदिक्षु निक्षिप्योत्तरभागं च तयैव तीर्थे निक्षिप्य मध्यमभागं मानस्तोत्रे इति मंत्रेणाभिमन्त्र्य गंधद्वारा धुराधर्षानित्यपुष्पां करीषिणीं ॥ इक्ष्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपहृये श्रियं ॥ अग्रमग्रं चरंतीनामोषधीनां वने वने ॥ तासामृषभपत्नीनां पवित्रं कायशोधनं ॥ तन्मे रोगांश्च शोकांश्च नु

दग्धेभ्यः सर्वदेति मंत्राभ्यां मूर्धादिसर्वमनुलिख्य ॥ हिरण्यशृंगं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहियाचिनः ॥ यन्मया भक्तमसाधुनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः
 यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतं ॥ तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च पुनस्तु पुनः पुनरिति ह्यभ्यां वरुणं संप्रार्थ्य बिभृशिरवां पुरतः कृत्वा
 प्रव हज्जले प्रवाहाभिमुखस्त्रिवारमवगात्त्य शरीरं प्रक्षाल्य आपो हिष्ठेति नवर्चसूक्तेन मार्जनं विधायां गुष्ठमूलेन जलं प्रदक्षिणमालोडयेत् ॥
 इमं मे गंगे इत्यस्य प्रैयमेधः सिंधुर्नद्यो जगती जलालोडने विनियोगः ॥ इमं मे गंगेयमुने सरस्वतिस्तु त्रिस्तोमं स च तापरुषा या ॥ असिक्थ्याम
 रुद्धे वितस्तयार्जाकीये शृणुत्यासुषोमया ॥ इत्यालीड्य जले मुखं कृत्वा नासाग्रं संपीड्यापमर्षणं कुर्यात् ऋतं चेति ब्रूवेन ॥ ततः ॥ ॐ नमो नाराय
 णायैत्यष्टाक्षरं मंत्रं ॥ द्रुपदादिवेनुमुचानः ॥ स्विन्नः स्नात्वा मलादिवा ॥ पूतं पवित्रेणेवाज्यं ॥ आपः शुभं तु मे न सः ॥ इति च जपित्वा ॐ विष्णुं च
 स्मृत्वा केशवादिदामोदरां तैर्हृदि शानामभिर्हृदि शकृत्वा आपुत्य योनिमुद्रया जलमादाय मूर्ध्नि मुखे वाहोर्त्तदयेष्टुष्टदेशे ॥ गायत्र्याभिषि
 च्य ॥ नंदिनी नलिनी सीता मालती च मलापहा ॥ विष्णु पादाब्जसंभृता गंगा त्रिपथगामिनी ॥ भागीरथी भोगवती जान्हवी त्रिदशेश्वरी ॥ ह्य
 दशैतानि नामानि यत्र यत्र जलाशये ॥ स्नानयुक्तः सदा ब्रूयात्तत्र तत्र वसाम्यहं इति गंगा वाक्यं पठित्वा नाभिमात्रजलंगतः स्नानांगतर्पणं कु
 र्यात् ॥ तच्चेत्यं ॥ प्राङ्मुखः साक्ष ताभिरद्विरुपवीती ब्रह्मादयो ये देवास्तान् देवांस्तर्पयामि ॥ ऋद्देवांस्तर्पयामि ॥ भुवद्देवांस्तर्पयामि ॥ स्व
 देवांस्तर्पयामि ॥ भूर्भुवस्सर्देवांस्तर्पया ॥ मोतिपंचमंत्रैरेकैकमंजलिं देवतीर्थेन दत्त्वा निवीती उदङ्मुखः कृष्णद्वैपायनादयो ये ऋषयः ॥

स्तान्कर्षांस्तु ॥ भूर्कर्षांस्तु ॥ भुवर्कर्षांस्तु ॥ स्वर्कर्षांस्तु ॥ भूर्भुवः स्वर्कर्षांस्तर्पयामीति पंचभिर्होहा वंजली सयवाभिरद्भिः प्राजापत्यतो-
र्येन दत्ताय दक्षिणामुखः ॥ प्राचीनावीतो पितृतीर्थेन सतिलाभिरद्भिः सोमपितृमान्यमोंगिरस्वानग्निघाताः कव्यवाहनादयो देपितरस्तान्
पितृस्तर्पयामि ॥ भूः पितृस्तर्पयामि ॥ भुवः पितृस्तर्पयामि ॥ स्वः पितृस्तर्पयामि ॥ भूर्भुवः स्वः पितृस्तर्पयामीति पंचभिस्त्रि स्त्रिस्तर्प-
यित्वा तीरमेव अग्निदग्धाश्वयेजीवायेष्वदग्धाः कुले मम ॥ भूमौ दत्तेन तोयेन नृसायांति परांगतिमिति मंत्रेणांजलितरे निक्षिप्य ये केचास्य-
कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृताः ॥ ते गृहं तु मया दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकमिति वस्त्रं तीरे निष्पीड्योपवीतीयन्मया दूषितं तोयं शरीरमूल-
संभवान् ॥ तद्दोषपरिहारार्थं यक्ष्माणं तर्पयाम्यहं इति यक्ष्म तर्पणं विधाय पूर्वोक्तं शूष्कवासः परिधायोत्तरीयार्थं द्वितीयं प्राचृत्य चतुर्गुण-
कृतं परिधानीयं उपरिदशानि श्माल्य द्विराचम्य तिलकं कुर्यात् ॥ अथ तिलकं प्रयोगपारिजाते ॥ ललाटे तिलकं कृत्वा संध्याकर्म समाचरेत्
अकृत्वा भाल तिलकं तस्य कर्म निरर्थकं ॥ मृदुस्म चंदनं प्रोक्तं तोयं चैव चतुर्थकं ॥ स्नात्वा पौंड्रं मृदा कुर्यात्पुलाचैव तु भस्मना ॥ देवानं भ्यर्च्य
धेनजलमध्ये जलेन तु ॥ मृदोर्ध्वपुंड्रं भस्मना तिर्यक् चंदनेनोभयमित्याह कात्यायनः ॥ उर्ध्वपुंड्रं मृदा कुर्याद्भस्मना तु त्रिपुंड्रकं ॥ उभयं चंदनेनैव-
अभ्यंगोत्सवरात्रिषु ॥ ऊर्ध्वपुंड्रं स्यावश्यं कृत्वा मुक्तं सारसमुच्चये ॥ ऊर्ध्वपुंड्रं विहीनस्य श्मशानसदृशं मुखं ॥ अवलोक्य मुखं तस्य श्रीस्तू-
र्यमवलोकयेत् ॥ बृहन्नारदीये ॥ स्नानं दानं जपो होमः ॥ संध्यास्वाध्यायकर्मसु ॥ उर्ध्वपुंड्रं विहीनेन तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥ ब्रह्मपुराणे

गंगातीरसमुद्रताम्रदंभूर्धाविभर्तियः ॥ विभर्तिरूपं सोर्कस्य तमोनाशायकेवलं ॥ तिलकस्थानानि ब्रह्मांडे ॥ ललाटे केशवं विद्यान्मारायण
 मयोदरे ॥ माधवं हृदये न्यस्य गोविंदं कंठकूर्पके ॥ विष्णुचक्षुषिणो कुक्षौ तद्गजे मधुसूदनं ॥ त्रिविक्रमं कर्णमूले वामकुक्षौ तु चामनं ॥ श्रीधरं च-
 लपीकेशं वामयोर्बाहुकर्णयोः ॥ पद्मनाभं पृष्ठदेशे ककुदासोदरं स्मरेत् ॥ मूर्ध्नि मूले नमंत्रेण शेषं द्वादशनामभिः ॥ संकर्षणादिभिः कृष्णो शङ्खे चै-
 लेशादिभिः ॥ व्यासस्तु ॥ वामहस्ते जलहस्तासावित्र्याच्चाभिमंत्रितं ॥ तद्विष्णोरिति मंत्रेण मर्दयेन्मृत्तिकांततः ॥ अतो देवेति सूक्तेन तिलकं
 धारयेत्सदा इत्याह ॥ एवं यथासंप्रदायं तिलकं कुर्यात् ॥ अथ भस्मधारणविधिः संग्रहे ॥ अग्निहोत्राग्निजं भस्म द्विरजा होमजं तथा ॥ औपास-
 नसमुत्पन्नं समिदग्नि समुद्रवं ॥ समिदग्नि समुत्पन्नं धार्य वै ब्रह्मचारिणा ॥ शूद्राणां श्रोत्रियाणां पचनाग्नि समुद्रवं ॥ अन्येषां पिसर्वेषां धार्यं
 दावानलोद्भवमिति पुलस्त्यः ॥ अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैः शूद्रं भस्माभिमंत्रितं शिवमंत्रेण तद्रस्य मंत्रेणाष्टक्षरेण वा ॥ गायत्र्या वाथ देवर्षमंत्रेण-
 प्रणवेन वेत्ति ॥ आचार्यः ॥ ललाटे हृदये कंठे बाह्वोः पृष्ठे परे गले ॥ त्रिपुंड्रं भस्मना कुर्यादिष्टमंत्रेण मानव इति क्रियासारे ॥ वामहस्ततले भस्म-
 क्षिप्त्वा छायां न्यपाणिना ॥ अग्निरित्यादि मंत्रेण स्पृशन् भस्माभिमंत्र्य च स्मृतिसंग्रहे ॥ धार्यं भस्म त्रिसंध्यं तु गृहिणा जलसंयुतं ॥ सार्वकालं भ-
 वेत्स्त्रीणां यतीनां जलवर्जितं ॥ वानप्रस्थस्य कन्यानां दीक्षाहीनानां तथा ॥ मध्याह्नात्प्रातर्लैर्युक्तं परतो जलवर्जितं ॥ मध्याह्नात्त्रयैषो ब-
 स्वदक्षिणकरस्य च ॥ त्रिपुंड्रं धारयेद्द्विहान्त सर्वकर्मसु सर्वदा ॥ कात्यायनः ॥ श्राद्धे यज्ञे जपे होमे वैश्वदेवे सूरार्चने ॥ धृतत्रिपुंड्रः पूतात्मा मृत्युं

जयतिमानवः ॥ भविष्ये ॥ सितेन भस्मना कुर्यात्त्रिसंध्यां च त्रिपुंड्रं सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवेन सह मोदने ॥ सत्यं शौचं जपो होमः स्तीर्थदेवादि
पूजनं ॥ तस्य व्यर्थं भिदं सर्वं यस्त्रिपुंड्रं न धारयेत् ॥ अत्रोक्तोऽग्निरित्यादि मंत्रो अथर्वशिखायां दर्शितः ॥ अग्निरिति भस्मवायुरिति भस्मजलमि
ति भस्मस्थलमिति भस्मज्योमेति भस्मसर्वं उहवा इदं भस्म ॥ मन एतानि च क्षूंषि भस्मानोति ॥ अस्य ऋष्यादिः स्मर्यते ॥ भस्मवामह
स्ते कृत्वा भस्माभिमंत्रणमित्यस्य पिप्पलादि ऋषिः ॥ रुद्रो देवता ॥ गायत्री छंदः ॥ भस्मशुद्ध्यर्थे जपे विनियोगः ॥ इति त्रिपुंड्रभस्मधारणवि
धिः ॥ एवं भस्मधारणविधिः एवं भस्मधृत्वा संध्यां कुर्यात् ॥ अथ संध्याविधिः ॥ मरीचिः संध्यायेन न विज्ञाता संध्यायेनानुपासिता ॥ जी
वमानो भवेच्छुद्धो मृतः श्वाचाभिजायते ॥ इति संध्यायानित्यलमुक्तं दक्षः संध्याहीनो शतचिन्तित्यमनर्हं सर्वकर्मसु ॥ यदन्यत्कुरुते कर्म न
तस्य फलमा भवेदिति शतचित्तसंपादनेन कर्मगंत्वमप्युक्तं ॥ तच्च प्रातः संध्याया एवेति केचित् ॥ श्रीमातामहचरणास्तु ॥ संध्याया
यस्यापि वचनान्तरप्राप्तं तत्संध्याकालोत्तरतत्तत्कर्मगत्वमिति युक्तमुत्पश्यंतिसंध्याकालो धर्मसारे ॥ उत्तमातारकोपेतामध्यमालु
प्ततारका ॥ अधमा सूर्यसहिता प्रातः संध्या त्रिधामता ॥ उत्तमा सूर्यसहितामध्यमालुप्ततारका ॥ कनिष्ठातारकोपेता सायं संध्या
त्रिधामता ॥ प्रयोगपरिज्ञाते ॥ उदयास्तमयादूर्ध्वयावत्स्याद्दृष्टिकान्नयं ॥ तावत्संध्यामुपासीत प्रायश्चित्तं ततः परं ॥ तच्च शाता
तपीये ॥ संध्याकाले त्वत्किं ते स्नात्वा च मयथाविधि ॥ जपेष्टु शतं देवीं ततः संध्यां समाचरेत् ॥ गदगपरिज्ञाने तु ॥ कालानि क्रमणैर्बैवचतु-

र्थाधिप्रदापयेदित्युक्तं ॥ शौनकः ॥ प्राणानायम्यविधिवद्वाग्यसः संयतेन्द्रियः ॥ अथसंध्या मुपासिष्येदतिसंकल्प्यमार्जयेत् ॥ स एव ॥ नासिका-
मंगुलीभिस्तर्जनीमध्यमादृते ॥ सव्येनतुसमारुह्यदक्षिणेनविसर्जयेत् ॥ प्रणवव्याहृतीः सप्तगायत्रीं शिरसा सह ॥ त्रिः पठेदायतप्राण-
णायामस्तु च्यते ॥ ऋग्विधाने ॥ नवप्रणवयुक्तेन आपोहिष्ठात्त्वेनतु ॥ संवत्सररुतं पापं मार्जनान्ते विनश्यति ॥ कात्यायनः ॥ दक्षिणेरेचयेद्वायुं चामे-
ना पूरितौदरं ॥ कुंभकेन जपं कुर्यात्प्राणायामो भवेदिति ॥ प्रयोगपारिजाते ॥ पंचांगुलीभिर्नासाग्रं पीडयेत्प्रणवेन वै ॥ मुद्रेयं सर्वपापघ्नीवानप्रस्थगृ-
हस्थयोः कनिष्ठानामिकांगुष्ठैर्यतेष्वब्रह्मचारिणः ॥ तिसृभिर्मार्जनं कुर्यात् दापोहीतिकुशोदकैः प्रतिपादं क्षिपेन्मूर्ध्नि प्रतिप्रणवसंयुतं ॥ प्रजा-
पतिः ॥ ऋगंते मार्जनं कुर्यात्पादांते वा समाहिनः ॥ अर्धर्चंतिथवाकुर्याच्छिष्टानां मतमीदृशं ॥ मंत्राचमनमाह शौनकः ॥ अथाचमनमादाय सूर्य-
श्चेति पिवेदपः अथ मध्यं दिने त्वापः पुनं त्विति च मंत्रतः ॥ मार्जनान्तराण्याह स एव ॥ प्रणवेन व्याहृतिभिर्गायत्र्या प्रणवाद्यया ॥ आपोहिष्ठे तिसृ-
क्तेन मार्जनं हि चतुर्थकं ॥ इमानि मार्जनाभिगृहे पात्रान्तरमादाय कार्याणि ॥ तथा च पारिजाते ॥ नद्यां तीर्थे हृदे तत्र भाजने मृन्मृये गृहे ॥ औदुंबरे च
सौवर्णे राजतेदारुसंभवे ॥ कृत्वा तु वामहस्ते वा संध्योपास्तिं समाचरेत् ॥ औदुंबरं ताम्रं वामहस्ते तु सर्वथा पात्रान्तराभावे बोध्यमिति श्रीमातामह-
चरणाः पात्राकृतिमाह मरीचिः ॥ गोकर्णकृतिवत्पात्रं ताम्रं रोष्यं च हाटकं ॥ जलं तत्र विनिक्षिप्य संध्योपासनमाचरेत् ॥ अथ पापपुरुषमाह शौनकः ॥
उद्धृत्य दक्षिणे हस्ते जलं गोकर्णवत्कृते ॥ निश्वास्या नासिकाग्रं तु पाप्मानं पुरुषं स्मरेत् ॥ ऋतं चेति श्रुत्वा पिद्रुपं दां वा जपेदृचं ॥ दक्षनासापुटे नैव पा-

पानमपसारयेत् ॥ तज्जलंनावलोक्याथवामभागेक्षितौक्षिपेत् ॥ अथार्घ्यदानं ह्येत्यपरिशिष्टे ॥ अथाचम्यदर्भपाणिः पूर्णमुदकांजलिरादित्याभि-
मुखः स्थित्वा प्रणवव्याहृतिपूर्वयासावित्र्यात्रिनिवेदयेत् क्षिपेत्तदेवार्घ्यनिवेदनं ॥ असावादित्यो ब्रह्मेति प्रदक्षिणं परिपतन्परिषिञ्चापउपसृशोदि-
ति ॥ शौनकः ॥ ईषन्मन्त्रः प्रभाते तु मध्याह्ने ऋजुसंस्थितः ॥ द्विजोर्घ्यं प्रक्षिपेदेव्यासाय तूपविशन्मन्त्रवि ॥ मदनरत्ने व्यासः ॥ कराभ्यां तोयमादाय गा-
यत्र्याचाभिमन्त्रितं ॥ आदित्याभिमुखस्तिष्ठंस्त्रिरूर्ध्वसंध्योः क्षिपेत् ॥ सकृदेव तु मध्याह्ने क्षेपणीयं द्विजातिभिरिति ॥ अथ गायत्रीजपस्तत्रैव ॥
धृत्वा पवित्रं संप्रोक्ष्य जपस्थानं कुशोदकैः ॥ आधारादीन्मम स्मृत्य कुशार्थैरासनं ततः ॥ बध्वापस्यासनं वापि स्वस्तिकं वा यथासुखं ॥ ॐ ह्रीं स्वः स्वरो
मिति जपित्वा रुद्रासनं हितत् ॥ गृह्यपरिशिष्टेऽपि ॥ शूचौ देशे दर्शनासौ क्षिते दर्शनास्तीर्य ॥ व्याहृतिभिरुपविश्य प्राणायामत्रयं कृत्वा तानं व्या-
हृतिभिरभ्यक्ष्य सावित्र्या ऋषिदेवतच्छंदास्पनुस्मृत्य षड्विस्तदंगमंत्रैर्यथांगमात्मनित्यस्यात्मानं तद्रूपं भावयेद्यथा ॥ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धियो नो ज्ञानमदिति
तदये वरेण्यं शिरसे स्वाहेति शिरसि भर्गो देवस्य शिरवायै वषडिति शिरवायां धीमहि कवचाय हुमिति उरसि धियो यो न इति नेत्रत्रयाय वौषडिति ने-
त्रललाटेऽपुबिन्यस्याथ प्रचोदयादित्यस्त्राय फट्टितिकरतलैरस्त्रं प्राच्यादिदिक्षु न्यसेदेषांगन्यास एनमप्येकेनेच्छंति सवि धिरवैदिक इति ध्यात्वा
मच्छंवरदेदेवीत्यावात्यतिष्ठन् नर्धनक्षत्रेषामंडलदर्शनान्नान्नार्थमनुसंधानं सप्रणव व्याहृतिपूर्विकां सावित्रीं जपेदिति ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ ध्या-
येन्नु मनसा मंत्रं जिह्वौष्ठौ न विचालयेत् ॥ न कं पयेद्भ्रूरोष्ठी कंदं तान्नैव प्रकाशयेत् ॥ यक्षरक्षः पिशाचाश्च सिद्धविद्याधरा गणाः ॥ यस्यात्यभावं

गृहं तितस्मादुत्तुकारयेत् ॥ मनुः ॥ विधियज्ञाज्जपयज्ञोविशिष्टोदशाभिर्गुणैः ॥ उपांशः स्याच्छुतगुणः सहस्रोमानसः स्मृतः ॥ जपेसं-
 ख्यां स्मृत्यन्तरे ॥ सायंप्रातश्च मध्याह्ने सावित्रीं वा मयतां जपेत् ॥ सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशां वरां ॥ अथ गायत्रीं जपलक्षणं ॥ संपुटैकषडोकारा
 गायत्रीं त्रिविधामता ॥ तत्रैकप्रणवाद्या गृहस्थैर्ब्रह्मचारिभिः ॥ गृहस्थो ब्रह्मचारी च प्रणवाद्या मिमांजपेत् ॥ अन्तेयः प्रणवं कुर्यान्नासौ ह
 क्षिमवाप्नुयात् ॥ संपुटां च षडोकारां गायत्रीं च जपेद्यतिः ॥ व्यासः ॥ अष्टोत्तरशतं नित्यमष्टाविंशतिरेव वा ॥ विधिना दशकं वापि त्रिकालेषु
 जपेद्बुधः ॥ तत उद्वास्य गायत्रीमुत्तमेत्यनुवाकतः ॥ अयं च गायत्री जपस्तीरमेत्यस्थले त्रिंशत्सनादौ कार्येन तु जले ॥ कदाचिदपि नो विद्वा
 न्गायत्रीमुदके जपेत् ॥ गायत्र्यग्निपुरवाप्रोक्ता तस्मादुत्थाय तां जपेदिति श्रीदत्तधृतगोभिलवचनात् ॥ यत्तु ॥ आर्द्रवासा जले कुर्यात्तर्पणा
 च मनं जपमिति हारोतवचस्तद्गायत्री जपव्यतिरिक्तं जपविषयं ॥ नृसिंहपुराणे ॥ त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्तस्य भेदं निबोधत ॥ वाचिकश्च उ
 पांशश्च मानसश्च त्रिविधः स्मृतः ॥ त्रयाणां जपयज्ञानां श्रेयांस्त्यादुत्तरोत्तरः ॥ एतेषां लक्षणान्याह विश्वामित्रः ॥ यदुच्चनीचस्वरितैः शब्दैः स्प
 ष्टपदाक्षरैः ॥ मंत्रमुच्चारयेद्वाचा वाचिकोऽयं जपः स्मृतः ॥ शनैरुच्चारयेच्च मंत्रमीषदोष्टौ च चालयेत् ॥ अपरैर्न श्रुतः किंचित्सुपांशजपः स्मृतः ॥
 धिया यदक्षरश्रेण्या वर्णादूर्णं पदात्यदं ॥ शब्दार्थचिंतनं मूढपथ्यते मानसो जपः ॥ आसना न्याह ॥ व्यासः ॥ कौशेयं कंबलं चैव अजिनं परमेव
 च ॥ दारुजं तालपत्रं वा आसनं परिकल्पयेत् ॥ कृष्णाजिने ज्ञानसिद्धिर्मेक्ष्मि व्याघ्रचर्मणि ॥ वशाजिने व्याधिनाशः कंबले दुःखमोचनं

अभिचारेनीलवर्णरक्तवर्णादिकर्मणि ॥ शांतिकेकंबलः प्रोक्तः सर्वेष्वं चित्रकंबले ॥ वशावंध्यामृगीतिव्याख्यातं मयूरवे ॥ जपमालोक्तांतं भ्रान्तरे-
॥ अंगुलीगणनादेकं रेखाष्टगुणं भवेत् ॥ कुशग्रंथ्याकोटिगुणं रुद्राक्षैः स्यादनंतकं ॥ अक्षगणनाप्युक्ता प्रजापतिना ॥ अष्टोत्तरशतं कुर्याच्चतुः
पंचाशिकांस्तथा ॥ सप्तविंशतिकं वा पितृना नैकाधिकावरा ॥ अवरान्यूनारक्तवर्णैर्मिश्रीवकीटं ध्रुविवर्जितैः ॥ अक्षसूत्रं प्रकर्तव्यं गोपुच्छबलयाहू-
ति ॥ वक्त्रं क्लृप्तेण संयोज्य पुच्छं पुच्छेन योजयेत् ॥ मेरुसूत्रं मुखः कार्यः प्रत्येकं नागपाशकं ॥ पश्चात्तेन जपं कुर्याद्भवेदुक्तफलं प्रिये ॥ इति नृसिंह
परिचर्यायां ॥ अनामामध्यमाक्रम्य जपं कुर्याच्च मानसं ॥ मध्यमामध्यमाक्रम्य जपं कुर्यादुपांशकं ॥ तर्जनीं तु समाक्रम्य जपं नैवेह कारयेत् ॥ ए-
कैकर्मणि मंगुष्ठेनाकर्ष्य जपेन्मनु ॥ मैरौ तु लंघिते देवि न मंत्रफलभाग भवेत् ॥ प्रमादात्पतिते सूत्रे जपेदष्टोत्तरशतं ॥ पादयोः पतिते तस्मिन् प्रसा-
त्यष्टिगुणं जपेत् ॥ इति सूत्रमाला एतच्च गायत्रीजपातिरिक्तं जपेत्तथैव ॥ उक्तं च ॥ मालाकरणं ब्रह्मयामले गायत्री कल्पे च ॥ पर्वभिस्तु जपेद्देवीं
मालाकाम्यजपे स्मृता ॥ गायत्र्या मूलवेदत्वाद्देवः पर्वस्वगीयते ॥ आरभ्यानामिकामध्यं पर्वान्पुण्यं क्लृप्तान्यनुक्रम्यात् ॥ तर्जनीमूलपर्यंतं जपेद्दशसप्त-
पर्वस्तु ॥ मध्यमांगुलिमूले तु यत्पर्वद्वितयं भवेत् ॥ तं वै मेरुं विजानीयाज्जपेत्तं नातिलंघयेत् ॥ मोडः स्मृत्यं ॥ आरभ्यानामिकामूलात्प्रादक्षिण्येन वै च-
मात् ॥ मध्यमामूलपर्यंतं जपेद्दशसप्तपर्वस्तु ॥ रुद्रमनुः ॥ वस्त्रेणाच्छादितकरंदक्षिणायः सदा जपेत् ॥ तस्य स्यात्फलं जाप्यं तद्ग्रीनमफलं स्मृतं
अतएव तिर्यक्संचिका कल्पिता केनचिद्दुष्टिमता रुद्धेन जपशीलेन ॥ जपार्थं सावगोमु स्वीतिव्यवहारीयते लोके स्तस्यास्त्वन्यत्किंचिन्मूलं न पश्या-

मः ॥ अथोपस्थानं ॥ शौनकः ॥ सायंप्रातरुपस्थानं कुर्यान्मन्त्रैर्यथाक्रमं ॥ जातवेदस इत्येकातद्धं योरावृणीमहे ॥ नमो ब्रह्मण इत्येतैरुपतिष्ठेद्दिशं प्रति
तत्रैव प्रातः सूर्यमुपस्थाय मित्रस्य चर्षणी धृत इति ॥ भगवान्त्र्यंबकमिति मन्त्रेण नमो ब्रह्मण इत्यथ ॥ मित्रस्य चर्षणी राभ्यां प्रातः काले-
विशेषत इति ॥ गृह्यपरिशिष्टे ॥ प्रदक्षिणां दिशः साधिपानत्वासंध्यायै नमः ॥ सावित्र्यै नमो गायत्र्यै नमः सर्वाभ्यो देवताभ्यो नमस्कृत्य ॥ ततः ॥ उ-
त्तमेशिरकरे देवीभूम्यां पर्वतमूर्धनि ॥ ब्राह्मणेभ्योभ्यनुज्ञाता गच्छ देवियथास्तरवभित्संध्याविसर्ज्य भद्रं नो अपिवातय मन इत्कत्काशांतिं च त्रिरुक्त्वा
र्यप्रदक्षिणं परिक्रामन्नासत्यलोकात्यानात्मादा लोकालोकपर्वतात् ये सन्ति ब्राह्मणा देवास्तेभ्यो नित्यं नमोनम इति नमस्कृत्य भूमिमुपसंगृ-
ह्य गुरुत्वांश्चोपसंगृहीयादेवं सायं ॥ अथ प्रयोगः ॥ आसने उपविश्या चम्य ब्रह्मचारी कनिष्ठानामिकां गुह्यैर्गृहस्थः पंचांगुलीभिर्नासां ध-
त्वा वामरंध्रेण वायुमापूर्य निरोधेन बुभुके कृते ॥ प्रणवस्य परब्रह्म ऋषिः ॥ परमात्मा देवता देवी गायत्री छंदः ॥ सप्तानां व्याहृतीनां विश्वामि-
त्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठकश्यपा ऋषयः ॥ अग्निवाखादित्यबृहस्पतिवरुणोद्भविश्च देवा देवताः ॥ गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् बृह तीपं-
क्तिः क्रिष्टुङ्गुगत्यश्चुंदांसि ॥ गायत्र्या विश्वामित्र ऋषिः ॥ सक्ता देवता ॥ गायत्री छंदः ॥ गायत्री शिरसः प्रजापति ऋषिः ॥ ब्रह्माग्निवा-
खादित्यो देवताः ॥ यजुश्चुंदः ॥ प्राणायामे विनियोगः ॥ ॐ हूः ॥ ॐ फवः ॥ ॐ स्वः ॥ ॐ महः ॥ ॐ जनः ॥ ॐ तपः ॥ ॐ सत्यं ॥ ॐ तत्स-
वितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ॐ आपोज्योतीरसो मृतं ब्रह्म भूर्भुवस्वरोम् ॥ एवं त्रिरुक्त्वा दक्षिणरंध्रेण वायुं-

शनेर्विसृज्याचम्यमथउपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रातः संध्यामुपासिष्येदतिसंकल्प्यापोहिष्ठेनिश्चयेनप्रथममार्जनंकुर्यात् ॥ तच्च
 त्वं ॥ आपोहिष्ठेतिश्चूचस्यांबरीषः सिंधुद्वीप आपोगायत्री ॥ मार्जनेविनियोगः ॥ ॐ आपोहिष्ठामयो भवः ॥ ॐ तानऊर्जेदधातनं ॥ ॐ महे
 रणायचक्षसे ॥ ॐ योवः शिवतमोरसः ॐ नस्यभाजयतेहनः ॐ उशतीरिवमातरः ॐ तस्माअरंगमामवः ॐ यस्यक्षयायजिन्वथ ॐ
 आपोजनयथाचनः ॐ इतिप्रणवयुतेर्नवभिः पादैः शिरोमार्जयित्वा मंत्राचमनंकुर्यात् ॥ हस्तेजलमादाय ॥ सूर्यश्चेतियाज्ञवल्क्यउपनि
 षद्वरुषिः सूर्यमामन्युमन्युपतिरात्रयोदेवताः ॥ प्रकृतिश्छंदः ॥ मंत्राचमनेविनियोगः ॐ सूर्यश्चमामन्यश्चमन्युपतयश्चमन्यकृतेभ्यः ॥ पा
 पेभ्योरक्ष्णां ॥ यद्रात्र्यापापमकार्षि ॥ मनसावाचाहस्ताभ्यां ॥ पद्भ्यामुदरेणशिश्ना ॥ रात्रिस्तदवलुपतु ॥ यत्किंचदुरितंममि ॥ इदमहंमाममृन-
 योनौ ॥ सूर्यज्योतिषि जुहोमिस्वाहेतिजलंपीत्वा ॥ आचम्य ॥ समस्तव्याहृतीनांप्रजीपतिर्ऋषिः ॥ प्रजापतिर्देवता ॥ बृहतीछंदः ॥ गायत्र्या
 विश्वामित्रऋषिः ॥ सवितादेवता ॥ गायत्रीछंदः ॥ मार्जनेविनियोगः ॐ भूर्भवःस्वरितिद्वितीयं ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धियो नो ज्ञानेव प्रचोदयात् ॥
 कृत्वा आपोहिष्ठेतिनवर्वनचतुर्यमार्जनंकुर्यात् ॥ आपोहिष्ठेतिनवर्वस्यसूक्तस्यांबरीषः सिंधुद्वीप आपोगायत्री ॥ पंचमीवर्धमाना सप्तमी
 प्रतिष्ठा अंत्येष्टेअनुष्ठौ ॥ मार्जनेवि ॥ ॐ आपोहिष्ठामयो भवस्तानऊर्जेदधातना महेरणायचक्षसे योवः शिवतमोरसस्तस्यभा
 जयतेहनः ऊशतीरिवमातरः तस्माअरंगमामवोयस्यक्षयायजिन्वथ ॥ आपोजनयथाचनः ॥ ॐ शन्नोदेवीरभिष्टयः आपोभवंतुपी

तये शंयोरभिस्त्रवंतुनः ॥ ॐ इशानाचार्याणां क्षयंतीश्वर्यशीनां आपोयाचामिभेषजं ॥ ॐ अप्समेसोमोअब्रवीदंतर्विश्वानिभेषजा अ
 भिंचविश्वशं भवं ॥ ॐ आपः पृणीतभेषजंवरूथंतन्वे ३ मम ज्योक्कसूर्यंरुशे ॥ ॐ इदमापः प्रवहतयत्किंचदुरितंमयि यद्वाहमभिदुद्रोह
 यद्वाशेषउतानृतं ॥ ॐ आपोअद्यान्वचारिषंरसेनसमगस्महिपयस्वानग्नागहितंमासंस्तृजवर्चसेतिप्रत्यक्षं च मौं कारपूर्वकशिरसिमा
 जनं कृत्वाधमर्षणंकुर्यात् ॥ गोकर्णाकारंजलपूर्णंचुलकं नासिकांतनीत्वा प्राणं निरुध्य ॥ ऋतंचेतिश्रुवस्याधमर्षणं ऋषिः ॥ भावरुद्रोदेवता अनु
 षुप्लुंदः अधमर्षणेविनियोगः ॐ ऋतंचसत्यंचाभीह्वात्तपसोध्यजायता ततोरात्र्यजायतततः समुद्रोअर्णवः समुद्रादर्णवादधिसंवत्सरो
 अजायता ॥ अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्यमिषतोवशी ॥ सूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयत् दिवंचपृथिवींचांतरिक्षमथोसः इतिजपि
 त्वादक्षिणनासाविलात्पापपुरुषंनिःसारितंभावयन्वामभागेजलंक्षिपेत् ॥ आचम्य पूर्णोदकंजलिरादित्याभिमुखवस्तिष्ठन्गायत्र्याविश्वामित्र
 ऋषिः ॥ सवितादेवता गायत्रीप्लुंदः अर्घ्यदानेविनियोगः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वरितिव्याहृतिपूर्वसावित्रीपठित्वाश्रीसूर्यायेदमर्घ्यं समर्पयामि
 इतिजलसुध्वंक्षिपेत् ॥ एवंत्रिः कृत्वाअसावादित्योद्ब्रह्मेत्यात्मानं परिषिच्यगायत्रींजपेत् ॥ कुशोदकेनजपस्थानं प्रोक्ष्यासनंविन्यस्य ॥ ॐ भूर्भुवः
 वःस्वरोमितिजपित्वासनेपद्यासनेनोपविश्य ॥ पृथ्वीत्वयाधृतालोकादेवित्वंविष्णुनाधृता त्वंचधारयमांदेविंपवित्रंकुरुत्वासनं ॥ अप्संर्पंतु
 तेभूतायेभूताभूमिसंस्थिताः ॥ येभूताविघ्नकर्तारस्तेगच्छं तुशिवाज्ञया ॥ अपक्रामंतुभूताभिपिशाचाः सर्वतोदिशं सर्वेषामविरोधेनब्रह्म

आर्क
१८

कर्मसंगारमेदतिभूतशक्तिं कृत्वा चम्यप्राणायामत्रयं कृत्वा पुनराचम्यात्मानं व्यात्तिभिर्भयस्य गायत्र्या विश्वामित्रं रुषिः सविता देवता
गायत्री छंदः गायत्री जपे विनियोगः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धियो नो ज्ञानं प्रचोदयात् ॥ वरेण्यं शिरसे स्वाहा ॥ भर्गो देवस्य शिरसा ये वषट् ॥ धीमही कवचाय हुं ॥ धि
यो योनः नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ प्रचेत्यात् अस्त्राय फट् ॥ अस्त्रेणैव दिग्बन्धनं कृत्वा देवतां ध्यायेत् ॥ बालां बालादित्यमंडलमध्यस्थारक्तवर्णं रक्तं
बरानुलेपनं स्वगाभरणां चतुर्वक्त्रां दंडकमंडल्वक्षस्त्राभयां चतुर्भुजां हंसासना रूढां ब्रह्मदेवत्यामृग्वेदमुदाहरंतीं भूर्लोकधिष्ठात्रीं गा
यत्रीनां देवतां ध्यात्वा ॥ आगच्छ वरदे देवि जपे मे संनिधौ भव ॥ गायं तं त्राय ते यस्माद्गायत्री तेन सोऽच्यते इत्यावात्य ॥ मनसा संपूज्याष्टोत्तर
सहस्रमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिव ॥ आपन्नौ दशवारं वा गायत्रीं जपित्वा पुनः षडंगन्यासं विधायोपस्थानं कुर्यात् जातवेदसे मारिचः कश्यपो जात
वेदा अग्निस्त्रिष्टुप् ॥ उपस्थाने विनियोगः ॐ जातवेदसे स न वामसो ममरा तीयतो भिद्वाति वेदः स नः पषट् इति दुर्गाणि विश्वानावेव सिंधुं दुरि
तात्यग्निः ॥ मित्रस्येति च तत्सृणां गाथिनो विश्वामित्रो गायत्री ॥ उपस्थाने वि ॥ ॐ मित्रस्य चर्षणी धृतो वो देवस्य सानसि द्युम्नं चित्रं भवस्तमं
अभियोमहिना दिवं मित्रो बभूव स प्रथाः अभिश्चवोभिः पृथिवीं मित्राय पंचयेभिरे जना अभिष्टिषावसे स देवान् चिश्वान् चिभर्ति मित्रो देवेष्वा
युषु जनाय वृक्षबर्हिषे इषद्वृक्षता अकः त्र्यंबकं वसिष्ठो रुद्रो नुष्टुप् उपस्थाने विनियोगः ॥ ॐ त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं उर्वारुक
मिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् तच्छंयोः शंयुर्विश्वे देवाः शक्नोति उपस्थाने विनियोगः ॥ ॐ तच्छंयो रावृणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं य-

ज्ञापयैदेवीस्त्वस्तिरस्तनः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः ऊर्ध्वं जिगातु मे प्रजं शन्नो अस्तु हि पदेशं चतु ष्यदे ॥ नमो ब्रह्मणे प्रजापतिर्विश्वेदेवा जगती ॥ उपस्था-
 ने वि० ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नमः ओषधीभ्यः नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे नमः हते करोमि ॥ नमः प्राच्यै दिशो या अ देवताः
 एतस्यां प्रतिवसंति ताभ्यश्च नमः नमो दक्षिणस्यै दिशो या अ० नमः प्रतीच्यै दिशो या० नमो उदीच्यै दिशो या० नमो उर्ध्वायै दिशो या० नमो धरायै दिशो या
 अ० नमो वांतरायै दिशो या० ॥ संध्यायै नमः ॥ गायत्र्यै नमः ॥ सावित्र्यै नमः ॥ सरस्वत्यै नमः ॥ सर्वाभ्यो देवताभ्यो नमो नमः ॥ कामोऽर्षाभिन्नु र
 कर्षाभिन्नु नमः ॥ उच्चमेशिखरे जाते भूष्यां पर्वतमूर्धनि ॥ ब्राह्मणेभ्योभ्यनुज्ञाता गच्छ देवियथास्त्वं भद्रं नो अपि वातय मनः ॐ शान्तिरिति त्रि
 सूक्ता प्रदक्षिणं परिक्रामन्नासत्य लोकात्पातालादालोक्य लोकपर्वतात् ये संति ब्राह्मणा देवास्तेभ्यो नित्यं नमो नम इति गुरुनमि वादयेत् ॥ स्वस्ति
 काकरहस्ताभ्यां कर्णौ स्पृष्ट्वा ॥ आंगिरस बार्हस्पत्य भारद्वाजोति त्रिप्रवरान्वित भारद्वाज गोत्रोत्पन्नो हं श्रीधरशर्मा भोगुरोत्तमभिवादयामि
 इति स्वस्वप्रकरानुचार्याभिवाद्य हिराचमनं कुर्यादिति ॥ अथोपासनं दक्षः ॥ संध्या कर्मावसाने तु स्वयं होमो विधीयते ॥ स्वयं होमं फलं यत्स्यात्तदयेन
 न लभ्यते अशक्तं प्रत्याह ॥ स एव ॥ ऋत्विक् पुत्रो गुरुर्भ्राता भागिने यो य विद्वपतिः ॥ एतैरपि हुतं यत्स्यात्तत्कृतं स्वयमेव तु ॥ पत्नी कन्या च सुहृदा
 हिनापर्युक्षणक्रियामिति ॥ विद्वपतिर्जामाता ॥ आश्वत्थयनः ॥ स्वयं पत्न्यपि वा पुत्रकुमार्यं ते वासीवेति अत्र ऋत्विगादिना आसमक्षं तु दंपत्यो
 र्होतृत्वं न र्त्विगादिना ह्योरप्यसमक्षं भवेदुत मन्यकं सचिधौ यजमानः स्यादुद्देशत्यागं कारकः ॥ असंनिधौ तु पत्नी स्यादुद्देशत्यागकारिका

असंनिधौ तु पत्न्याः स्यादभ्युस्तदनुज्ञया उन्मादे प्रसवे चर्त्तौ कुर्वतानुज्ञया विनेति ॥ कात्यायनोक्तेः उभयोः समक्षं होतव्यमिति सुख्यः कल्पो
 न्यतरसंनिधौ तु नुकल्पः द्वयोरप्यसमक्षं हुतं व्यर्थं स्यात् ॥ शातातपः ॥ श्रौतं पत्न्या स्वयं कुर्यादन्योपि स्मार्तमाचरेत् ॥ अशक्तौ श्रौतमप्य-
 न्यः कुर्यादन्वारमंततः पर्वणितुसायं होमः ॥ प्रतिपत्प्रातर्होमश्च स्वयमेव कार्यो न त्विगादिना ॥ स्वयं पर्वणि जुहुयादृत्विजामेक इतरं
 कालमिति सूत्रात् अत्र सायमुपक्रम्य प्रातरपर्वणं प्रयुज्यते ऋत्विजामेकः कश्चिदृत्विगितरस्मिन्कालेऽग्निहोत्रहोमं कुर्यादित्यर्थः अत्रापि होम-
 करणा समर्थस्य प्रतिनिधिना होमो ज्ञेयः ॥ भरद्वाजः ॥ होमं वैतानि कं कृत्वा स्मार्तं कृत्वा विषक्षणः ॥ स्मृतीनां वेदसूलत्वात् स्मार्तं केचित्पुरादि-
 दुरिति अग्निप्रादुष्करणमपि कात्यायनः सूर्ये तु शैलमप्राप्ते षड्विंशद्विरिहांगुलैः ॥ प्रादुष्करणं मग्नीनां प्रातर्भासामदर्शने प्रादुष्करणं म-
 ग्निप्रज्वलनं अस्यानुकल्पकर्तृनाह ॥ स एव ॥ दुहिन्ना रूषया वाग्निविहारो न विरुध्यते ॥ निर्लेपनं च पात्राणां सुपलेपनमर्चनमिति विह-
 रो विहरणं प्रादुष्करणमिति यावत् प्रादुष्करणकालात्यये समस्तव्याहृतिभिरैकाज्याहुतिः कार्या तथा च कारिका ॥ प्रायश्चित्तविशेषणाय
 त्रनोक्ते भवेद्विधिः होतव्याज्याहुतिस्तत्र धूर्ध्रुवः स्वरितीति चेति ॥ अथ होमकालः ॥ कात्यायनः ॥ यावत्सम्यङ्प्राप्त्यंतेन प्रसृक्षाणि सर्वतः
 लोहितत्वं च नोपैति तावत्सायं तु हूयते ॥ आचार्योपि सम्यङ्निम्लो न तिरबौसायं च जुहुयुस्तदा ॥ अथ प्रातर्हुते निमित्तं ॥ इदिते च यथाविधीति ॥
 मनुः ॥ उदिते नुदिते चैव समयाध्यक्षिते तथा ॥ सर्वथा वर्तते यज्ञ इतीयं वेदिकी श्रुतिरिति ॥ एषां स्वरूपं चंदोग्यपञ्चिका ॥ जेय्यामा ॥

रश्मिभिस्तु दिवाकरः ॥ उदितं तं विजानीयात् तत्र होमं प्रकल्पयेत् ॥ आत्रेस्तु पोरुशोभागे ग्रह नक्षत्रभूषिते ॥ कालं त्वनुदिनं ज्ञात्वा होमं कुर्याद् द्वि-
 क्षणः ॥ प्रभातसमये तीतेन घेन क्षत्रमंडले ॥ रविर्यावनदृश्येन समयाधुषितं च न दिति ॥ आह सूत्रकारः प्रदोषां तो होमकालः संगवांतः प्रात-
 स्तमिति नियचतुर्गृहीतमाज्यं जुहुयाद्यदिसायंदोषावस्तर्नमस्वाहेतियदि प्रातः प्रातर्वस्तर्नमः स्वाहेत्यग्निहोत्रमुपसाद्य भू भवः स्वरिति जपि-
 त्वावरंदत्वा जुहुयादिति ॥ अत्र हतिवृदाह ॥ प्रदोषो नाम रात्रेः पूर्वश्चतुर्थे प्रदोषस्य अंतप्रदोषांतः प्रदोषांतो तोयस्य सः प्रदोषांतो तः प्रदोषांतां
 त इत्यर्थः ससायं होमस्य कालः केषांचित्पंचमीषष्ठ्यो नादिके प्रदोषशब्दे नोच्यते ॥ तदंतो वासायं होमकालः संगवांतप्रातरिति ॥ यस्मिन्का-
 ले गावो वत्सैः सह आयंते स संगवः कालः तावत्पर्यंतं प्रातर्होमसमयः ॥ केचिदहस्तृतीयभागः संगव इत्याहुः ॥ तदंतः संगवांतः दशनाडि-
 का इत्यर्थः अस्तमिते उदिते च विहिते होम एव तावत्तिकाले क्रियमाणे तीतकाले न भवतीति पुनः कालविधिस्तमतिनीयचतुर्गृहीतमाज्यं जुहु-
 यादिति प्रायश्चित्तं विना कृतमप्यकृतमित्याह पुलस्त्यः ॥ अकाले यत्कृतं कर्म कालं प्राप्य पुनः क्रियाः कालातीतं तु यत्कुर्यादकृतं तद्विनिर्दिशेदि-
 ति ॥ अकाले अनागतकाले कालातीतं प्रायश्चित्तं रहितं कुर्याच्चेदकृतमेवेत्यर्थः ॥ दर्शपूर्णमासस्थालीषाकयोरपि ज्ञेयः तत्र प्रायश्चित्तं शु-
 तावत्कृतं ॥ अग्नये पथिकृते पुरोडाशं निर्वपेद्यो दर्शपूर्णमासयाजी सन्नमावास्यां पौर्णमासी वा तीयेदयदिति ॥ एतदपि यावदन्यस्य पर्वणो न-
 कालस्तत्प्राप्तौ तु प्रायश्चित्तमेव न पुनः पुनरिति पन्ना सुष्ठानं अधिकारांतराविरोधेन पूर्वाधिकारनिवृत्तेः ॥ उक्तं च भाष्यकारेण ॥ ततो दर्शपू-

र्णमासंवायावदन्योनपर्वकालइति अत्रसर्वत्रहविरुत्पादनाद्येगजात मपिहोमकालएवकार्यं ॥ योहोम कालः सोंगानामित्यापस्तं बस्म
रणात् ॥ अथहोमद्रव्यसंस्कारादिकारिकायां ॥ पयःप्रभृतिषुत्वेकंसंस्क्रुर्यादग्निहोत्रवत् ॥ अलंकरोतिगंधाद्यैरनलायननंततः द्रवेहवि
स्क्रवेणैवपाणिनाकठिनंहविः जुहुयादग्नयेस्वाहाससमिद्धेहुताशने ॥ ध्यात्वाशब्दंचतुर्थ्यंतं प्रजापतयइत्यथ ॥ स्वाहाकारेणजुहुयात्ततः
परिसमूहनं पर्युक्षणंचकुर्वति प्रातरप्येवमिष्यते व्युष्टायंज्वलयेदेनंसायंहोमः कृतः पुरा पयसान्येनवाप्रातस्तेनैवेत्याहवृत्तिकृत् ॥ पू
र्वमंत्रस्तस्युयायस्वाहेत्यन्यत्समंभवेदिति ॥ होमेउत्तराहुतिहवनप्रकारमाह ॥ सूत्रकारः ॥ उत्तरांतूष्णींभूयसीमसंसृष्टां प्रागुद्युत्तरतोवा-
प्रजापतिंमनसाध्याये तूष्णींहोमेषुसर्वत्रेति ॥ विष्णुः ॥ बहुशक्केंधनेचाग्नौससमिद्धेहुताशने विधूमेलेलिहानेचहोतव्यं कर्म सिद्धये
योनर्चिषिजुहोत्यग्नौव्यंगारेचैवमानवः ॥ मंदाग्निरामयावीचदरिद्रश्चापिजायते ॥ अग्निसमिधनंसुरवेनकार्यं तदुक्तसंग्रहे धमनीयंतं
कृत्वातृणंवाकाष्ठमेवच सुरवेनाग्निंसमिधोतसुरत्वादग्निरजायतेति ॥ अत्राहुतिक्षेपणात्पूर्वं समिधमग्नावाद्ध्यात् जान्वान्यसमिधमाद्ध्या
त्पदसाङ्गुलमात्रेभिजुहुयादिति सूत्रात् ॥ होम्यानिगृह्यपरिशिष्टे ॥ पयोदधिसर्पिर्यवागुरोदनतंदुलाः सोमस्तंदुलमापोब्रीहयोयवा-
स्तिळाइतिहोम्यानि यवागुरोदनयोः श्रपणंतुलौकिकेग्नौकार्यं यवागुरोदनेतिसिद्धस्यनिर्देशात् ॥ बोधायनः ॥ ब्रीहौणांवायवानांवाशात
माहुतिरिष्यतइति ॥ संग्रहे ॥ द्रवंहविस्क्रवेणैवपाणिनांकठिनंहविः अंगुल्यग्नौर्नहोतव्यंनकृत्वांगुलिभेदनं ॥ अंगुल्युत्तरपार्श्वेण

होतव्यमितितुस्तुतिरिति उपस्थानं भ्रानाहशौनकः ॥ परिसमुत्पत्युपस्थाप्युपनिषेद्विभजं ॥ अग्नेः सूक्तैश्चसौरैश्च प्राजापत्यैश्च नित्यशः
 अग्निं प्रजापतिं सायंप्रातः सूर्यं प्रजापतिं ॥ अग्न्यायूंषीति तिसृभिर्होमैश्चामग्नौ त्वमित्यथ ॥ सूर्येन इति मंत्रेण त्वदुत्तं च द्वितीयया ॥ तृती
 यया चित्रमिति नमो मित्रस्य चान्यया ॥ प्रजापतेन त्वदृचातंतुं त्वं च द्वितीयया ॥ हिरण्यगर्भः समितित्युपनिषेदुताशनमिति ॥ एतत्परिच
 रणमायतने स्थंडिले वा अग्निं प्रतिष्ठाप्य कार्यं ॥ कुंडेषां स्थंडिले वापि इति वचनात् आयतननिर्माणप्रकारः संग्रहे ॥ अरत्निमात्रमग्न्यर्थे का
 र्यमायतनं बुधैः ॥ पिशीलमात्रमित्येके तदप्यंसांतरं भवेदिति ॥ अरत्निः सार्धं द्वाविंशत्यंगुलात्मकः अरत्निशब्देन हस्तोपि ग्राह्यः ॥
 पंचास्त्रिः पुरुषो भवतीति श्रुत्या अरत्निशब्दस्य हस्तपरदर्शनात् अतएव अस्मन्मातुः पितामहं श्रीनारायणमदृचरणैः प्रयोगरत्ने च तु
 विंशत्यंगुलं सार्धं द्वाविंशत्यंगुलप्रमाणं षोडशांगुलप्रमाणं वायतनमित्युक्तं ॥ अत्र यद्यप्यायतनस्य मेखलादिकं न प्राक्तं तथापि तद्धोताग्निं कुंडोक्तं ग्रा
 ह्यं ॥ तद्यथा अष्टादशांगुलं कुंडं विंशत्यंगुलमेव वा ॥ चतुर्विंशत्यंगुलं च षट्त्रिंशदंगुलात्मकं ॥ श्रोताय तनविस्तारो मेखलेका तदर्थतः च
 चतुर्थं शोर्द्वितीयास्याद्विस्तृता चतुरंगुला ॥ चतुर्थं शोर्विस्तारचतुर्थं शोरित्यर्थः ॥ द्वितीयाविस्तृता कार्यं द्वांगुलातंत्रवेदिभिः अयं द्विमेख
 लापक्षः कात्यायनातिरिक्तानां तेषां त्रैकमेखलापक्ष एव ॥ तदुक्तं शुल्बे ॥ द्वादशांगुलमुद्गायो विस्तारश्चतुरंगुलः ॥ एकैव मेखलाप्रो-
 क्ता कात्यायनमते किल ॥ द्वितीयमेखलाद्गायं विस्तारो तु तदर्थतः ॥ कात्यायनातिरिक्तानां मेखलादयमुच्यते इति ॥ अथोपासनप्रयो

गः ॥ आयतने स्थंडिले वा प्रादुर्भूतस्यग्नेः पश्चात्कृतसंध्यावदनो गृही उपविश्य प्राणानायम्य देशकालौ निर्दिश्य श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं सायमे
पासनहोमं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ चत्वारिंशंगणो तयो वामदेवो गिस्त्रिष्टुप् ॥ अग्निमूर्तिध्याने विनियोगः ॥ ॐ चत्वारिंशंगणयो अस्य पादादेशो
र्षसप्तहस्तासोऽस्य ॥ त्रिधा कद्रोऽष्टमो रोरवीति ॥ महोदेषो मर्त्या आविवेश ॥ इति ध्यात्वा ग्नेरीशानीं दिशमारभ्य प्रदक्षिणं समन्तात्सोदके
नदक्षिणेन पाणिना ॥ त्रिः परिसमुत्सुकुशैः परिस्तीर्य त्रिः पर्युत्स्य प्रागुक्तद्वयमध्ये यत्किंचिद्रव्यं पात्रे कृत्वा तत्पात्रमुत्तरतो ग्नेर्निधाय ज्वल
तादर्भेणावज्वाल्य प्रोक्ष्य तेनैवोत्सुकुशैः पर्युत्स्य कृत्वा तदुत्सुकुशैर्निस्थापः सृष्ट्वाग्नेः पश्चाद्दर्भेषु समिधा सह विनिधाय ॥ विश्वानि
न इति त्र्युचस्य आत्रेयो वसुश्रुता गिस्त्रिष्टुप् ॥ द्वाभ्यामर्चने अंतोपस्थाने वि० ॥ ॐ विश्वानि नो दुर्गाहा जातवेदः ॥ ॐ सिंधुन नावा
दुरितातिपार्षि ॥ ॐ अग्ने अत्रि वन्नमसा गृणानः ॥ ॐ अस्माकं बोध्यविता तनूनां ॥ ॐ यस्त्वात्तदा कारिणामन्यमानः ॥ ॐ अमर्त्यमि
त्यजो हवीमि ॥ ॐ जातवेदो यशो अस्माकं धेहि ॥ ॐ प्रजाभिरग्ने अमृतत्वमस्या ॥ ॐ यस्मै त्वं सकृत्तेजान् वेद उलोक मग्ने कृणवस्यो
नं ॥ अश्विनं सपुत्रिणं वीरवंतं गोमंतं रयिनं शतं स्पृष्टिं ॥ इति दक्षिणं जान्वा न्यस्य समिधमग्नेः क्षिप्वापः सृष्ट्वा समिधि प्रदीप्तायां विधूमज्वालां
गारेण्यो कठिनं हविः पाणिनां गुल्युत्तरपार्श्वे नद्वंद्वविः स्क्रवेण समिन्मूलतोऽङ्गुलप्रदेशे सव्यं पाणिं हृदि निधाय ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इति हुत्वा
अग्नय इदं नममेति सत्कापूर्वाहुतिरैशान्या उत्तरस्यां वा पूर्वाहुतेर्भूयसी माहुतिं प्रजापतिपदं चतुर्थं तं मनसा ध्यायन्त्वा हेतुपां शुच्यार्थं स

सृष्टां हुत्वा प्रजापतय इदं नममेतित्यत्कापरिस्तरणं विस्तृत्य परिसमूहनपर्युक्षणे कृत्वोपस्थानं कुर्वति ॥ तत्र मंत्राः ॥ अग्न्यायुषोतिमंत्रं
यस्वशतैर्वैवानसाः पवमानो गिर्गायत्री ॥ अग्न्युपस्थाने वि० ॥ ॐ अग्न्यायुषि पवस आसुवोर्जमिषं च नः ॥ आरेबाधस्वदुक्षुनां ॥ अग्नि-
र्ऋषिः पवमानः पांचजन्यपुरोहितः ॥ तमीमहे महागयं ॥ अग्ने पवस्व स्वपा असो वर्चः सुवीर्यं ॥ दधद्रयिं मयि पोषं ॥ अग्ने त्वन्न इति च त-
सृणां गोपायना लोपायना वा बंधुः स्रबंधुश्चुतबंधुर्विप्रबंधुः क्रमेणाग्निर्हि पदाविराट् अग्न्युपस्थाने विनियोगः ॥ ॐ अग्ने त्वन्नो अन्न-
म उक्त्वा ता शिवो भवा वरूथ्यः ॥ वस्वरग्निर्वसश्च वा अन्नानं क्षिद्युमन्नमं रयिं दाः ॥ स नो बोधिश्चुधी हव मुरुष्याणो अघायतः समस्मात्
तं त्वा शोचिष्ठा दीदिवः स्रग्माय नूनमीमहे सखिभ्यः ॥ प्रजापते हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ॥ प्रजापत्युपस्थाने विनियोगः ॥ ॐ
प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जाता निपरिता बभूव ॥ यत्कामास्ते जहू मस्तन्नो अस्तवयं स्याम पतयोरथीणां ॥ तंतुं तन्वं देवा अग्निर्जगती
अग्न्युपस्थाने विनियोगः ॥ ॐ तंतुं तन्वन्न रजसो भानुमन्विह ज्योतिष्मतः पथोरक्षधिया कृतान् ॥ अनुल्बणं वयतजो गुवा मपो मनु-
र्भक् जनयादैव्यं जनं ॥ हिरण्यगर्भ इत्यस्य हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ॥ प्रजापत्युपस्थाने विनियोगः ॥ ॐ हिरण्यगर्भः समवर्त-
ताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् ॥ सदाधारः पृथिवीं द्यामुते मां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ एतैर्मंत्रैर्वायव्यदेशे प्रवृत्तिश्च लुप-
तिष्ठेत् ॥ तत्त उपविश्य ॥ मानस्तोके तिकुत्सोरुद्रो जगती ॥ विभूतिग्रहणे विनियोगः ॥ ॐ मानस्तोके तनये मान आयौ मानो गोषु

नोअस्ते पुरीरिषः ॥ वीराद्यानोरुद्रमामितोवधीर्हविषांतः सदमित्वाहवामहे ॥ त्र्यायुषंजमदग्निरितिललाटे ॥ कस्यपस्यत्र्यायुषंकंठे ॥ अग-
स्त्यस्यत्र्यायुषंनाभौ ॥ यदेवानांत्र्यायु० दक्षिणस्कंधे ॥ तच्चोअस्कत्र्या० वामस्कंधे ॥ सर्वमस्तुशतायुषंशिरसि ॥ न्यूनातिरिक्तदोषपरिह-
रार्थं ॥ प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुयत् ॥ स्मरणादेवतद्विष्णोः संपूर्णस्यादिति श्रुतिरिति वचनाद्विष्णुं स्मृत्वा कर्मेश्वरार्पणंकृत्वा इ-
तिसायमौपासनप्रयोगः ॥ एवमेव प्रातरपि पूर्वांगानि कृत्वा ॥ सूर्यायस्त्वाहेतिसायंद्रव्येणैव प्रथमाहुतिं हुत्वा सायंकालीन द्विती-
याहुतिवद्वितीयाहुतिं हुत्वा परिसमूहनादिसर्वप्राग्वत्कुर्वीत ॥ उपस्थाने विशेषः ॥ सूर्यो नोदिवस्पात्वित्यस्य चक्षुः सूर्यो गायत्री ॥
सूर्योपस्थाने वि० ॥ ॐ सूर्यो नोदिवस्पात्वुवातो अंतरिक्षात् ॥ अग्निर्नः पार्थिवेभ्यः ॥ उदुत्यंकाण्वः प्रस्कण्वः सूर्यो गायत्री ॥ सूर्योप-
स्थाने वि० ॥ ॐ उदुत्यंजातवेदसं देवं वह्नोति केतवः दशो विश्वायसूर्यं ॥ चित्रं देवानां मांगिरसः कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप् ॥ सूर्योपस्थाने
विनियोगः ॥ ॐ चित्रं देवानां मुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ॥ आप्राद्यावापृथिवी अंतरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्य कृष-
श्च ॥ नमो मित्रस्येति सौर्यो भितपाः सूर्यो जगती ॥ सूर्योपस्थाने वि० ॥ ॐ नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षुः सौमहो देवाय तदृतं सपर्यत ॥ वृ-
रेदशे देवजाताय केतवे दिवस्पुत्राय सूर्याय शांसत ॥ एतैश्चतुर्भिः सूर्यं प्रजापते हिरण्यगर्भ इति द्वाभ्यां प्रजापतिवोतिष्ठेदिति प्रातर्विशेषः
॥ अथ प्रसंगात्किंचिद्ब्रूत्याग्निविषये प्रोच्यते ॥ होमकाले शम्यादेशादवक्त्रं बहिरायतनाद्गतश्चेदग्निः स च प्रायश्चित्तसमाप्तिपर्यंतं स्थिति

समर्थस्तदाददंत एकं परकृत एकमिति बलवन्मंत्रेणायतनै प्रक्षिप्य ॥ व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिश्चतस्र आज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ जीवना-
समर्थः ॥ स्फुलिंगसमस्तदानदोषइतिभावः ॥ शम्यादेशादपि बहिरुपक्षीयगतेष्वपि कृतेष्वेचरुः कार्योपिवा अग्नयेपथिकृते
स्वाहेति पूर्णाहुतिः कार्या ॥ तदुक्तं कारिकायां ॥ अर्वाक्षशम्यापरासात्तु बहिरायतनाद्गतप्रायश्चित्तसमाप्तं तं समर्थो जीवितुं यदि ॥
इदंत इत्युच्चातस्य स्थानेऽग्निं प्रक्षिपेत्पुनः ॥ आज्याहुतीश्च जुहुयाद्वा तत्पारव्ये श्वपूर्ववत् अतिक्रान्ते यदा शम्यापरासमनलो भवेत् ॥
चरुः पथिकृते कार्यः पूर्णाहुतिरथापिवा ॥ पूर्णाहुतिलक्षणं तत्रैव ॥ आज्यं द्वादशकृत्वस्तगृहीत्वा पूरयेत्क्रवचं ॥ तथा च आज्याहुतिः
कार्या सा पूर्णाहुतिरिष्यते ॥ स्क्रवपूर्णाहुतिर्वस्यादित्येकेयाज्ञिका विदुरिति ॥ आयतनात्तद्विंशदंगुलात्मको देशः शम्या ॥ शम्याष-
ट्विंशदंगुलेत्यापस्तंबस्मरणात् ॥ आयतनभंगेन स्थलसंकोचादिना वा स्थलांतरेऽग्निं नयनप्रसक्तोपकारउक्तस्त्रिकांडमंडने प्रत्य-
क्षणनयनग्निसुखसेचेतुं नश्यति यदिवान्नुल्लूनीतानि धायोद्ध्वस्य तं पुनः हरेदनुद्ध्वसने वं नश्येच्चिह्नरणेन लः शकटेनातिदूरं वाहरे
द्देशं यथा रुचि ॥ स्वांगेन वाथ वा शम्यापरासात्प्रादुर्यद्ध्वसन् ॥ कर्मार्थं नयनेऽग्नीनां नानुद्ध्वासादिचोद्यते ॥ नदीसंतरणेऽग्नीनां सी-
मातिक्रमणे तथा ॥ सर्वत्राद्यंतसीम्नोर्वा स्वामिस्पृष्टास्फुरग्नयः प्रत्यक्षमरणिह्वारं नान्यथाग्निविनाशनमिति ॥ अन्यान्यपि
प्रायश्चित्तानि विस्तारभात्येहन प्रदर्शितानीति संक्षेपः ॥ अथोपवसथ्ये वर्ज्याण्याहजाबालिः ॥ कोविदारान्कुलि त्यांश्च व

जयेत्कोद्वंस्तथा ॥ अचूतं बहुवादं च क्रयविक्रयमेव च ॥ दंतशौचं च पूर्वेद्युर्यागस्यैतानि वर्जयेत् ॥ मसरान्त्वणां श्वरांश्च कान्कोरदूषका-
न् ॥ माषान्मधुपरान् च वर्जयेत्पर्वणि द्विज इति ॥ अथ पुनराधाननिमित्तानि ॥ कात्यायनः विहायाग्निं सभार्यश्चेत्सीमा सुलुंघ्य गच्छति ॥ हो-
मकालात्प्रयेतस्य पुनराधानमिष्यते ॥ अत्र सीमा गृहसीमानुग्रामसीमा तदुक्तं त्रिकांडमंडने ॥ विहारकाले यदि कार्यलोभात्पत्नी तु सी-
मानमतीत्य गच्छेत् ॥ निः संशयोऽग्निः खलु नाशमेति गृहस्य सीमान्निविवेक्षितो र्थ इति ॥ शौनकः ॥ अग्रावनुगते यत्र होमकाल इयं ब्रजेत्-
उभयोर्विप्रवासे वालोकि कोऽग्निर्विधीयते ॥ भगवान् भूषिते तु यदा पत्नी यदि ग्रामांतरं ब्रजेत् ॥ होमकाले यदि प्राप्ता सा दोषेण युज्यते ॥
अथ तत्रैव वसति होमकालव्यतिक्रमः ॥ लोकि कोऽग्निर्विधीयेत काठक श्रुतिदर्शनात् ॥ पैठीनसिः ॥ १६ बली कृतधर्मस्य पीड्यमानस्य शत्रु-
भिः मासद्वयं प्रवासोऽस्ति परतो नाहिताग्निवत् मासद्वयस्योपरि आहिताग्नेर नाहिताग्निवत्प्रवा सो नास्तीति तुर्यपादार्थः ॥ मासद्वयावधि-
प्रवासे होमार्थं द्विजं परिकल्प्य प्रवसेदित्याह कात्यायनः ॥ निक्षिप्याग्निं स्वदारेषु परिकल्प्य त्विजं तथा ॥ प्रवसेत्कार्यवान्विप्रो वृथैव
न चिरं वसेदिति ॥ अत्र कार्यवानिति धनार्थं नितु तपो र्था ॥ धनान्यर्जयितुं युक्तः प्रवासोऽत्यग्निहोत्रिणः ॥ धनैर्यत्संभवेदिज्या तपा-
द्यर्थं न तु ब्रजेदिति सत्यव्रतस्मरणान् ॥ साग्निकविषये त्रिकांडमंडन आह ॥ अग्निहोत्रेण रहितः पथानंशतयोजनं साग्निस्तु प्रति-
यात्येवमग्निहोत्रं विनश्यति ॥ अत्र प्रवासकाले आगमनकाले विशेषस्तथातिपन्नादि होमकारश्च जागरूकेऽस्मन्मातुः पितामह-

श्रीनारायणरचितेप्रयोगरत्नेद्रष्टव्यइतिदिक् ॥ अथ पूजाविधिर्मास्त्ये ॥ प्रातर्मध्यंदिनेसायंदेवपूजांसमारभेत् ॥ अशक्तोविस्तरणे
 वप्रातःसंपूज्यकेशवं ॥ मध्याह्नेचैवसायंचपुष्पांजलिमपि क्षिपेत् ॥ स्कांदे ॥ कामासक्तोथवाक्रुत्यः शालिग्रामशिलार्चनात् ॥ मत्स्यावा
 यद्विवाभक्त्याकलौमुक्तेमवाप्नुयात् ॥ शिलायुक्ताप्रयोगपारजाते ॥ शिलाव्यामलर्कातुल्यापूज्यासूक्ष्मेवयाभवेत् ॥ यथायथाशिलासूक्ष्मा
 तथास्यालुमहत्फलं ॥ तस्यांमापूजयेन्नित्यंधर्मकार्यसिद्धयेइति ॥ तत्रैवस्कांदे शिवनाभिरुक्तः ॥ यवमात्रंतुगर्तस्थाद्यवाक्षींलिंगमुच्यते
 शिवनाभिरितिख्यातस्त्रिषुलोकेषुदुर्लभः वास्तुदेवमयंक्षेत्रं लिंगंशिवमयंस्मृतं ॥ तस्माद्गृहिहरक्षेत्रेपूजयेच्छंकराच्युतो ॥ श्रीभारतेक-
 लौकलिमलध्वंसं सर्वपापहरंहरिं ॥ येर्चयंतनरानित्यंतेपिवंद्यायथाहरिः ॥ ब्रह्माकृतयुगेदेवस्त्रेतायांभगवान्हरिः द्वापरेभगवान्ब्रह्मा
 कलोदेवोमहेश्वरः पूज्यइतिभावः ॥ शिवपूजनंवाणलिंगेतिप्रशस्तमित्कृतंभविष्ये ॥ वाणलिंगानिराजेंद्रख्यातानिभवन्त्रये ॥ नप्रति-
 ष्ठानसंस्कारस्तेषामावाहनंनचेति ॥ हेमाद्रौ ॥ पक्वजंबूफलाकारंकुक्कुटांडसमाकृतिः ऋक्तिमुक्तिप्रदंचैववाणलिंगमुदाहृतं ॥ श्रीसूर्य
 पूजोक्ताभविष्यपुराणे ॥ प्रातःसंध्यावसानेतुनित्यंसूर्यसमर्चयेत् ॥ यः सूर्यपूजयेद्भक्त्यात्रिमूर्तेपूजकोभवेत् ॥ अग्निहोत्रादिवेदा-
 श्रयज्ञाश्वबहुदक्षिणाः ॥ सूर्यर्चनस्यचैवैतेकोट्यंशेनापिनोसमाः ॥ मेरुमंदारतुल्योपिराशिः पापस्यदारुणः ॥ आराध्यभास्क-
 रंमर्त्यस्तंनाशयतिवत्क्षणात् ॥ अदद्याद्द्वैगवांस्तुदोघ्रीणांवेदपारगे ॥ एकाहमर्चयेद्भानुं तस्यपुण्यंततोधिकं ॥ गृहस्थस्यपंचाय

तनपूजोक्तापरशरामनिबन्धेकूर्मपुराणे ॥ स्नानं संध्यांततोहोमंगृहस्थोक्तेन वर्त्तना ॥ कृत्वा सूर्यगणपतिलक्ष्मीमीशंतथा हरिं ॥ पौरु-
षेषतुस्तुक्तेन नित्यमर्चिसमारभेत् ॥ अर्चनं मूलमंत्रेण वा कार्यं ॥ मूलमंत्रलक्षणं गारुडे ॥ प्रणवादिनमो तं च चतुर्थं तं च सप्तमदेव-
तायास्तकं नाम मूलमंत्रः प्रकीर्तितः ॥ ब्राह्मेपि ॥ ॐ कारादिसमायुक्तं नमस्कारांतकीर्तनं ॥ स्वनाम सर्वसत्त्वानां मंत्र इत्यभिधीय-
ते ॥ ॐ सूर्याय नम इत्यादि ॥ वाजपेययाजिनस्तु श्लिष्टमंत्रेण पंचायतनपूजनमित्याहुः ॥ युक्तं तु ॥ ऋगंते श्लिष्टमंत्रमुच्चार्य पाद्यादि-
निवेदयेदिति ॥ पंचायतनप्रकारो ज्ञानमालायां ॥ सहस्रांश्चर्य दामध्ये ईशान्यां पार्वतीपतिं आग्नेय्यामेकदंतं च नैर्ऋत्यामच्युतं तथा-
वायव्यां पूजयेद्देवीं भोगमोक्षैकभूमिकामिति ॥ सूर्यपंचायतनं ॥ हेरंबं तु यदामध्ये ईशान्यामच्युतं यजेत् ॥ आग्नेय्यां पंचवक्त्रं तु नैर्ऋ-
त्यां जगदंबिकां ॥ वायव्यां शुभणिं चैव यजेन्नात्रीं त्वनंद्रितः ॥ इति गणपतिपंचायतनं ॥ भवानीं तु यदामध्ये ईशान्यां माधवं यजेत् ॥ आ-
ग्नेय्यां पार्वतीं नाथं नैर्ऋत्यां जगदंबिकां गणनायकं ॥ प्रद्योतनं तु वायव्यां मान्धार्यस्तु प्रपूजयेत् ॥ इति लक्ष्मीपंचायतनं ॥ शंकरं तु यदाम-
ध्ये ईशान्यां श्रीपतिं यजेत् ॥ आग्नेय्यां च तथा हंसं नैर्ऋत्यां पार्वतीं स्तुतं वायव्यां च सदा पूज्या भवानीं भक्तवत्सलेति शिवपंचायतनं ॥ य-
दा तु मध्ये गोविंदं ईशान्यां शंकरं यजेत् ॥ आग्नेय्यां गणनाथं च नैर्ऋत्यां तपनं तथा ॥ वायव्यां मंबिकां चैव यजेन्नात्रीं समाहित इति-
विष्णुपंचायतनं ॥ स्वस्थानवर्जिता देवाः शोकदुःखभयप्रदाः तन्मंडलस्थितो राजा साधकश्च विनश्यति ॥ बोपदेवश्च ॥ शंभो

मध्यगतेहरानहरभूदेव्योहरोशंकरे ॥ भास्येनागस्तारवोहरगणेशाजंबिकास्थापिताः ॥ देव्यांविष्णुशिवैकदंतरवयो लंबोदरे जेश्वरे नार्याः शंकरभागतोतिस्त्वदाव्यस्तास्तनेहानिदाः ॥ अस्यायमर्थः ॥ शंभो मध्यगते सति शंकरभागत ईशानकोणमारभ्य आग्नेय्यादिकोणेषु हरीनहरभूदेव्य स्थाप्याः तथा च दशाने विष्णुः ॥ आग्नेय्यामिनः सूर्यः नैर्ऋत्ये हरभूर्गणेशः वायव्यां देवीति ॥ हरौ मध्यगते सति ईशानादिकोणेषु शंकरे भास्येनागस्तारः ॥ ईशान्यां शंकरः आग्नेय्यां इभास्योगणपतिः नैर्ऋत्यां सूर्यः वायव्यां त्वगस्तारदेवी रवौ मध्यगते सति ईशानादिषु हरगणे शाजंबिकाः ईशान्यां हरः अग्नेय्यां गणेशः नैर्ऋत्यां विष्णुः वायव्यां मंबिका देव्यां मध्यगतायां सत्यां ईशां विष्णु शिवैकदंतरवयः ईशां विष्णुः आं शिवः नैर्ऋत्यां गणेशः वां सूर्यः लंबोदरे मध्यगते सति ईशानादिषु अजेश्वरे नार्याः ईं विष्णुः आं शिवः नैं सूर्यः वां देवीति क्रममाह ॥ अत्र ईशानादिकल्पना यत्रैव भानुस्त वियत्कदेति प्राचीं तु तां वेदविदो वदंति इति गौतमोक्त प्राचीं मनुसंधाय द्रष्टव्यः यत्तु पूज्यपूजकयोर्मध्ये प्राचीं प्रोक्ता विचक्षणैः प्राच्येव प्राचीं सोऽष्टिषा सुक्ता वेदे देवपूजनमिति विष्णुयामलवाक्यं तन्नां त्रिकपूजाविषयं ॥ उक्तं च ॥ श्रीमातामहचरणैराचारमयूरेव पूज्यपूजकांतः प्राचीं आगमोक्त पूजायामेव न त्परिभाषायामुक्तत्वादिति ॥ पंचायतनपूजाक्रमोऽपि तत्रैवोक्तः ॥ मुरव्ये पुष्पांजलिं दत्त्वा गणेशाद्यर्चनं भवेत् ॥ गणेश एव मुरव्यश्चेत्तत्र सूर्यक्रमाद्भवेदिति वचनात् प्रधानदेवतायां पुष्पांजल्यंतं पूजाकांडं समाप्य पदार्थानुसमये न गणेशादीनर्चयेदिति ॥ शारदातिलकदीप्यां तु पुष्पांजलिं मुरव्ये आदौ दत्त्वा

चनंकार्यमित्युक्तं वस्तुतस्तत्त्वमपि पूजाक्रमस्तांत्रिकपूजायामेव ज्ञेयः तत्रैवोक्तत्वात् ॥ वैदिकपूजायां तु स्थापनक्रम एव ॥ अतएव वाज
 पेययाजिभिर्विष्णुशिवगणेशसूर्यदुर्गाभ्यो नम इति श्लिष्टमंत्रउक्तो विष्णुपंचायतने ॥ सूर्यपंचायतनपूजने तु क्रम उक्तः ॥ पद्यपुराणे ॥ आ
 दित्यगणनाथंच देवैरुद्रं यथाक्रमं नारायणं विश्वत्धारयमंतं च कुलदेवताः ॥ तथा तत्रैव ॥ रविर्विनायकश्चंडी इशो विष्णुस्तपंचमः अनुक्रमेण
 पूज्यं ते व्यक्त्रमेणमहद्रूपमिति ॥ सूर्यातिरिक्तपंचायतनादिपूजायामप्यादौ सूर्यपूजां विधाय विष्णुादिदेवानां पूजाकार्या ॥ तदुक्तं
 ब्राह्मे ॥ अपूज्यप्रथमं सूर्यमपराज्यः प्रपूजयेत् न तद्रूपतृप्तं पापं संप्रतीक्षति देवता इति ॥ इदं च पूजनं भूतशुद्धिं प्राणप्रतिष्ठां मातृकान्या
 संचविधाय कार्यमिति प्रयागपास्जितादयः ॥ शौनकेऽपि ॥ कृत्वा तु भूतशुद्धिं च मातृकान्यासमाचरेदिति ॥ पूजाप्रकरणे उक्तं तथा च शु
 तिः ॥ देवो भूत्वा देवान्यजेदिति ॥ रामतापिन्यां च देवो भूत्वा यजेद्देवं नादेवो देवमर्चयेत् ॥ मंत्रमहोदधावपि ॥ देवान्वा योग्यताप्राप्त्यै भू
 तशुद्धिं समाचरेत् भूतशुद्धिं विधायैव प्राणस्थापनमाचरेत् ॥ एवं प्राणान्प्रतिष्ठाप्य मातृकान्यासमाचरेत् ॥ एवं मूलवाक्यानुसारेणेत्य
 र्थः ॥ मूलवाक्यानि तु ग्रंथविस्तृतिमयान्नोक्तानि ॥ तानि मूलरूढि मंत्रमार्तंडे द्रष्टव्यानीति दिक् ॥ अथ पुरुषसूक्तविधानं क्रमविधाने ॥ अर्चनं
 संप्रवक्ष्यामि विष्णोरमितनेजसः ॥ यत्कृत्वा मुनयः सर्वे परं निर्वाणमाप्नुयुः ॥ अनुष्टुप्स्यसूक्तस्य त्रिष्टुबंतस्य देवताः ॥ पुरुषो योजगद्भीजं
 क्रपिर्नारायणः स्मृतः ॥ प्रथमां विन्यसेद्दामे द्वितीयां दक्षिणे करे ॥ तृतीयां वामपादे च चतुर्थीं दक्षिणेन्यसेत् ॥ पंचमीं वामजानौ तु ष-

शीवैदक्षिणेन्यसेत् ॥ सप्तमीं वामकस्यांतु अष्टमीं दक्षिणे तथा ॥ नवमीं नाभिमध्ये तु दशमीं हृदये तथा ॥ एकादशीं कंठमध्ये द्वादशीं वा
 मबाहुके ॥ त्रयोदशीं दक्षिणे तु तथास्ये चतुर्दशीं ॥ अक्षयोः पंचदशीं चैव विन्यसेन्मूर्ध्नि षोडशीं ॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा पंचांगानि समा-
 चरेत् ब्राह्मणोऽस्येत्यादिभिश्च क्रमिः पंचांगकल्पना ॥ हृदयं च शिरः शिरसा कवचं चास्यमेव च ॥ यथा देहे तथा देवे न्यासं कृत्वा यथाविधि
 एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चात् पूजां समाचरेत् ॥ न्यासेन तु भवेत्सोऽपि स्वयमेव जनार्दनः ॥ आचम्यावाहये देवमृचा तु पुरुषोत्तमं द्वितीयया-
 सनं दद्यात्प्राचं चैव तृतीयया ॥ अर्घ्यं चतुर्थ्या दातव्यं पंचम्या च मनीयकं ॥ षष्ठ्या स्नानं प्रदेयं तु सप्तम्या वस्त्रमेव च ॥ यज्ञोपवीतमष्टम्या
 नवम्या चंदनं स्मृतं ॥ पुष्पं दशम्या दातव्यं मेकादश्यां तु धूपकं ॥ द्वादश्या दीपकं दद्यात्त्रयोदश्या निवेदनं ॥ चतुर्दश्या नमस्कारं पंचद-
 श्या प्रदक्षिणाः ॥ उद्वासनं तु षोडश्या उपचारास्तु षोडश्या ॥ स्नाने वस्त्रे च नैवेद्ये दद्यादाचमनीयकं ॥ हुत्वा षोडशभिर्मंत्रैर्देद्यात्पुष्पाणि-
 षोडश ॥ तच्च सर्वजपेद्रूपः पौरुषं सूक्तमेव च ॥ षण्मासास्त्रिस्थिमाश्रितित्येवमेव समर्चनात् ॥ अत्र यद्यप्यावाहनं विसर्जनं चाकृतं त-
 त्सत्यहंप्राणप्रतिष्ठा पूर्वकं प्रतिमादिपूजनविषयं ॥ अन्यत्र त्वादावंते च पुष्पांजलिसमर्पयेत् ॥ आदावंते च मंत्राभ्यां पुष्पांजलिसमर्पणमि-
 तिनारदीयवाक्यात् ॥ वस्त्रं प्रत्यहं नवीनं किंतु समर्पितमेवाभ्युक्ष्य समर्पयेत् ॥ तदुक्तं तत्त्वसागरे ॥ वस्त्रमभ्युक्षणां लुब्धेदपरंतु दिने
 दिने ॥ आचारमयुस्वे मंत्रराजविधौ ॥ प्रतिमापट्टयंत्राणां नित्यस्नानं न करयेत् ॥ कारयेत्पर्वदिक्सेयथामलनिवारणमिति ॥ कूर्मपुरा-

आ०कं
२६

राणे ॥ नविष्णुपाराधनात्पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकं ॥ तस्मादनादिमध्यांतं नित्यमाराधयेत्परि ॥ तद्विष्णोरिति मंत्रेण सूक्तेन पौरुषेण वा नै
वाभ्यां सदृशो मंत्रो वेदेषूक्तश्च पावनः ॥ अथवा देवमीशानं भगवंतं सनातनं ॥ आराधयेन्महादेवं भावपूतो महेश्वरं ॥ मंत्रेण रुद्रगायत्र्या-
प्रणवेनाथवापुनः ईशानेनाथवारुद्रैस्त्र्यंबकेन समाहितः ॥ तथो नमः शिवायेति मंत्रेणानेन वा यजेदिति ॥ यजनप्रकारं बोधायनोऽप्याह
॥ अथातो हरहः परिचर्याविधिं व्याख्यास्यामः स्वात्वा शक्तौ देशे गोमयेनोपलप्य प्रतिकृतिं कृत्वा क्षतपुष्पैर्यथा लाभं समर्चयेत् सहपु-
ष्पोदकेन महादेवमावाहयेत् ॥ ॐ भूः महादेवमावाहयामि ॥ ॐ भवः महादेवमावाहयामि ॥ ॐ स्वः महा० ॥ ॐ भूर्भवः स्वर्गमहादेव
मावाहयामि इत्यावाह्यायातु भगवान्महादेव इत्यथ स्वागतेनाभिवंदति स्वागतमनुना स्वागतं भगवते महापुरुषायैतस्त्वासनं कुप्रमास्तां-
भगवन्महादेव इत्यत्र कुर्वदति भगवतेयं कुर्वीदर्थमयस्त्रिचुद्धरितः सुवर्णस्तंजुषस्वेति ॥ अत्र स्थानानि कल्पयति ॥ अग्रतो ब्रह्मणे
कल्पयामि दक्षिणतः स्कंदाय कल्पयामि विनायकाय कल्पयामि पश्चिमतः स्थूलाय कल्पयामि उत्तरतः उमायै कल्पयामि तं दिक्के
श्वराय कल्पयामीति कल्पयित्वा सावित्र्या पात्रमभिमंत्र्य प्रक्षालयति रः पवित्रमध्य आनीय सह पवित्रेणादित्यं दर्शयेत् ॥ ॐ मिल्युत-
मिति स्नानं ॥ ॐ स्वरितिरुद्रेण पाद्यात्प्रणवेनार्घ्यमथ व्याहृतिभिर्निर्माल्यं मपो ह्योत्तरतश्चंडाय नम इत्यथैनं स्नापयित्वा पोहिष्ठाम
यो भव इति तिसृभिर्हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः इति च तसृभिः प च मानः सुवर्चन इत्येतेनानुवाकेन स्नापयित्वा द्विस्तर्पयति ॥ प्र

२६

वंदेवंतर्पयामि शर्वदेवंतं ईशानं देवंतं पशुपतिं देवंतं रुद्रं देवंतर्पयामि उग्रं देवंतं श्रीमं देवंतं महान्तं देवंतर्पयामि मीतितर्पयित्वा येनानि च-
स्त्रयज्ञोपवीतान्याचमनीयान्युदकेन व्याहृतिभिर्दत्त्वा व्याहृतिभिः प्रदक्षिणमुदकं परिषिच्य ॥ नमस्ते रुद्रमन्यव इति गंधं दद्यात्सहस्रा-
णिसहस्रश इति पुष्पं दद्याद्दीशानं त्वा भव नाना मधि श्रिय मिति चाक्षतान् दद्यात्सावित्र्या धूपमुद्दीप्य स्वेति दीपं देवस्य त्वासवितुः प्रस-
वेशिनोर्बाहुभ्यां भगवते महादेवाय जुष्टं चरु निवेद्या मीति नैवेद्यमथाष्टाभिर्नीमधैर्यैरष्टौ पुष्पाणि दद्यात् भवाय देवाय नमः ॥ शर्वाय देवाय न-
मः ॥ ईशानाय नमः ॥ पशुपतये देवाय ॥ रुद्राय देवाय ॥ उग्राय देवाय ॥ श्रीमाय देवा ॥ महते देवा ॥ नमो ब्रह्मणे नमः स्कंदाय नमः ॥
प्रयातु भगवानीशः ॥ सर्वलोक नमस्कृतः ॥ अनेन हविषा तृप्तः पुनरागमनाय च ॥ पुनः संदर्शनाय चेति प्रतिमास्थानेष्वप्सवावाहनविस-
र्जनं वर्ज्यं समानमन्यत्स्वस्त्ययनमित्याचक्षते भगवान्बोधाय न इति ॥ अथ पूजोपयुक्तानि पुष्पाणि ॥ तत्रादौ सूर्यपूजायां विहितानि ॥
भविष्यपुराणे ॥ मालिनी मल्लिका चैव दूर्वा चाशोक कर्णिक ॥ पारलाकर वीराणि जपाजयंति रेव च ॥ चंपको बकुलं चैव तथैवागस्ति विंशुको
मास्करस्य प्रपूजार्थं ग्राह्या ष्येतानि नित्यशः ॥ नीलोत्पलसहस्रेण नीलोत्पलशतेन च ॥ रक्तैश्च करवोरैश्च यस्तु पूजयते रविं ॥ वसेद र्कपूरे
श्रीमान्सूर्य तुल्यपराक्रम इति ॥ अथ विहितपत्राणि बिल्वपत्रं शमीपत्रं मृगराजस्य पत्रकं ॥ तमालपत्रं च हरे सद्यस्तुष्टिकरं रेवः तुलसी
कालतुलसी तथा रक्तं च चंदनं ॥ केतकी पत्रकुसुमं स देवतपनप्रियमिति ॥ अन्यान्यपि गणेशादिपूजायां विहितानि विद्वानि ग्रंथस्तरभि-

येहनोक्तानितान्याचारमयूरवादिग्रंथेभ्योवगंतव्यानि ॥ तत्रापूर्वाभावेपर्युषितान्यपिग्राह्याणीत्युक्तंस्मृत्यंतरे ॥ पंकजंपंचरात्रंस्थादशरा-
त्रंचबिल्वकं ॥ तुलस्यैकादशाहास्तुपुनः प्रक्षाल्यपूजयेत् ॥ स्कंदे ॥ गंगाजलं त्र्यहोद्व्यात्पूजनेभक्तिसंयुतः ॥ भविष्ये ॥ नास्तैरर्चये-
द्विष्णुं न तु कस्यागणेश्वरं ॥ दुर्वाभिर्नार्चयेदुगंकितकैर्महेश्वरं ॥ अक्षतानिषेधस्तु शालग्रामपरः शालग्रामशिलामेव नास्तैरर्चयेद्वि-
जइतिविष्णुक्तेः ॥ उक्तंचवार्तिके ॥ सामान्यविधिरस्यष्टः संह्रियेतविशेषतइति ॥ नांगुष्ठैर्मर्दयेद्देवंनाथः पुष्पैः समर्चयेत् ॥ कुशाग्रैर्न-
क्षिपेत्तोयंबज्जपातसमंभवेत् ॥ नशक्कैः पूजयेद्देवंकुसुमैर्नमहीगतैः ॥ नविशीर्णदलैः शिष्टैर्नाशुभैर्नाविकाशितैः ॥ पूतिगंधोग्रं-
धानि अल्पगंधानिबर्जयेत् ॥ वामने ॥ हिरुकाकंकणंदारुमल्लिकागुरुवासिता ॥ शंखंजातीफलंश्रीमस्त्रियाधूपाहरेरिमे ॥ हिरु-
कामांसी ॥ कंकणंगुगुलःशंखोनखं ॥ घृततैलैर्विनाकिंचिद्दीपार्थनसमाहरेत् ॥ पादौ ॥ नैवेद्यपात्रंवक्ष्यामिकेशवायमहात्मने ॥ हारण्यं
राजतंकांस्यंताम्रभृन्मयमेवच ॥ पालाशंपद्मपत्रंवापात्रविष्णोरतित्रियं ॥ हविःशाल्योदनंदिव्यमाज्ययुक्तंसशर्करं ॥ नैवेद्यं देवदेवा-
ययावकंपायसंतथा ॥ नैवेद्यवस्त्वलाभेतुफलानिविनिवेदयेत् ॥ फलानामप्यलभेतुतोयान्यपिनिवेदयेत् ॥ मरीचिः ॥ विधायदेवतापूजां प्रात-
र्होमादनंतरं ॥ गुरुक्तेन तु मार्गेण मूलमंत्रं जपेद्बुधइति ॥ भविष्ये ॥ समभ्यर्च्यपि वेदेवान्यः पादसलिलं हरेः सयाति परमं स्थानं तद्विष्णोः प-
रमंपदं ॥ विष्णुपादाभिषिक्तं यः पात्रेणैवपि वैज्जलं ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सयाति परमांगतिं ॥ यः पादसलिलं विष्णोः करेण पिबते य-

दि॥समूदेनरकंयातियावदिंद्राः श्वतुर्दशेति॥पुलस्त्यः॥शालग्रामशिलावारिसोमपानंदिनेदिने॥पात्रांतरेणतद्वात्यंकरेणसरयासम
 मिति॥मौंडंकरेणपानविधायकायकानि॥प्रायःपांचरात्रादिपठितत्वेमतदनुयायिपरप्रणि॥ननुर्वेदिकपराणि॥स्मृतिषुनिषेधात्॥अ
 गस्त्यः॥शालग्रामशिलातोयमपीत्वायस्तमस्तके॥प्रक्षेपणंप्रकुर्वीतब्रह्महासनिगद्यते॥यत्सर्वदुरितक्षयकामः॥स्मृत्यंतरोक्तविप्रण
 दसलिलपानमिच्छंतितदाक्रमः॥पाद्ये॥विष्णुपादोदकात्पूर्वविप्रपादोदकंपिबेत्॥विरुद्धमाचरेद्यस्तब्रह्महासनिगद्यतइति॥अथ
 शिवलिंगनैवेद्यभक्ष्याभक्ष्यविचारः॥पद्यपुराणं॥द्रव्यमंत्रफलंतोयंशिवस्वमस्पृशेत्त्वचित्॥लंघयेन्नैवनिर्मात्यंकूपेसर्वविनिक्षिपेत्
 ॥मक्षिकापादमात्रयःशिवस्वमुपजीवति॥लोभान्मोहात्सपच्येतकल्यांतेनरकेनरइति॥पांयस्कांदब्राह्मपुराणसंग्रहेषु॥शिवउवाच
 ॥अनर्हममनैवेद्यंपत्रपुष्पफलजलं॥शालग्रामशिलालग्नंसर्वयातिपवित्रतां॥नैवेद्यंमेनरोभक्तुःशब्देचांद्रायणंचरेदितिनिर्मात्यक
 ल्पनाचोक्तसिद्धांतशेखरे॥धराहिरण्यगोरत्नताम्ररौप्याशुकादिकान्॥विहायशेषंनिर्मात्यंचंडेशायनिवेदयेत्॥अन्यदन्नादिपानीयं
 तांबूलंगंधपुष्पकं॥दद्याच्चंडायनिर्मात्यंशिवभक्तंतुसर्वशःइतिक्वचिद्धिवलिंगनैवेद्यभक्षणेदोषाभावउक्तः॥शिवनारदसंवादे॥बाणलिंगेतुचं
 डांशैर्नचनिर्मात्यकल्पना॥सर्वबाणार्पितंग्राह्यंभक्त्याभक्तैश्चनान्यथा॥ग्राह्याग्राह्यविचारोयंबाणलिंगेनविद्यते॥तदपितंजलंचांचंग्राह्यंमासा
 दसंज्ञया॥बाणलिंगेसयंघृतेचंद्रकांतेहृदिस्थिते॥चांद्रायणसमंज्ञेयंशंभौनैवेद्यभक्षणमिति॥अथपूजाप्रयोगः॥आचम्यदेशकालोस्पृत्ताममउ०

यथाशक्तियथाज्ञानयथामीलितोपचारेः श्रीसूर्यादिपूजांकरिष्ये ॥ तदंगत्वेनात्मशतार्थं भूतशुद्ध्यादिकरिष्ये इति संकल्प्य ॥ पृथ्वीत्यस्य
 मेरुपृष्ठः कूर्मः सूतलं आसने वि० ॥ पृथ्वीत्वया ॥ अपसर्पंतु वामदेवो भूतान्यनुष्टुप् ॥ भूतोत्सादने विनियोगः ॥ ॐ अपस० मारभ इति
 पादतलपोर्ध्वेन भूमिं त्रिः प्रवृत्त्य ॥ देवा आयांतु यातु धाना अपयांतु ॥ विष्णो देवयजनं रक्षस्व ॥ येभ्यो माता इत्यस्य गयः प्लातो विश्वे दे
 वा जगती ॥ मनुष्यगंधनिवारणे वि० ॥ एवापित्र इत्यस्य वामदेवो बृहस्पतिर्विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ॥ मनुष्यगंधनिवारणे वि० ॥ ॐ येभ्यो माता
 मधुमत्पिबते पयः पीयूषं द्यौरदिति रद्विर्वाहः ॥ उक्थ शक्यमान् च पभरात्त्व प्रसस्तां आदित्यां अनुमदास्स्तये ॥ ॐ एवापित्रे विश्वे दे
 वायं वृष्णो यज्ञे विधेम नमसाहविर्भिः ॥ बृहस्पते स प्रजावीरवंतो वयं स्याम पतयोरयीणां ॥ आगमार्थं तु देवानां गमनार्थं तुरक्षसां ॥
 कुरु घंटे वरं नादं देवानां स्थानसंनिधाविति घंटां वादयित्वा भूतशक्तिकर्ता ॥ मूलाधारे कुंडलिनीं ध्यात्वा हुमित्कृत्याप्यस्रष्टुभ्यामार्गेण
 तद्दयस्यं जीवं ब्रह्मणि हंस इति विलाप्य ॥ पादादिजान्वंतं पृथिवीलं बीजयुतां ध्यात्वा ॥ जान्वादिनाभ्यंतं वंबोजयुतं जलं ध्यात्वा ॥ नाभ्यादि
 तद्दयांतरं बीजयुतमग्निं ध्यात्वा ॥ तदादिभ्रूमध्यांतं यंबोजयुतं वायुं ध्यात्वा ॥ भ्रूमध्यादिब्रह्मरंध्रांतं हंबीजमाकाशं ध्यात्वा ॥ भूतानि प्रत्येकं सं-
 वित्वा पयेत् ॥ पृथिवीमप्सं हरांमि ॥ जलमग्नौ संहरामि ॥ अग्निं वायौ ॥ वायुमाकाशे सं ॥ आकाशमहंकारे सं ॥ अहंकारं महत्तत्त्वे सं
 हरांमि ॥ महान्तं प्रकृतौ सं ॥ प्रकृतिं शुद्धब्रह्मणि संहरामि ॥ आत्मानं ब्रह्माहमस्मीति ध्यात्वा दक्षिणकुक्षावधोमुखं पापपुरुषं ध्यात्वा

यमितिबीजेनद्वात्रिंशद्द्वारमावर्तितेनधाम्नासयावायुमापूर्यैरमितिबीजेनचतुःषष्टि वारमावर्तितेनकुंभकेनकृत्वापापपुरुषदेहंनिर्दहेत् ॥
पुनर्यमितिबीजेनषोडशवारमावर्तितेनपापभस्मदक्षिणनासपारेचयेत् ॥ ततोवमित्यमृत बीजेनदेहोत्थंभस्मसंस्त्रायलमितिबीजेनैकोकृ-
त्यस्रवर्णंभावयित्वाहमितिबीजेनसर्वांगान्युद्वर्त्य कनकमयं शरीरंध्यात्वा पुनरात्मनः सकाशादाकाशः संभूतः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः
अग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवीतिभूतान्युत्साद्य स्वस्थानेगानिध्यात्वासोहमितिमंत्रेणकुंडलि नी सहितंजीवं तदानीयस्रधमयंजीवंतद-
दिनिधायकुंडलिनींमूलाधारेगतांध्यायेदितिभूतशक्तिः ॥ अथप्राणप्रतिष्ठा ॥ अस्यश्रीप्राणप्रतिष्ठामंत्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्राऋषयः
ऋग्यजुः सामानिछंदोगे प्राणशक्तिर्देवता आंबीजं ह्रींशक्तिः प्राणस्थापनेविनियोगः ॥ ब्रह्मविष्णुरुद्रेभ्योनमः ॥ शिरसि ॥ ऋ-
ग्यजुः सामभ्योनमः सुरवे ॥ प्राणशक्तयेनमः तदये ॥ ओं नमः गुह्ये ॥ क्रौं ह्रीं नमः पादयोरितिक्रियादिः ॥ आदौकरन्यासः उं कं
खं पंगं आकाशवायुबह्निजलपृथिव्यात्मनेतदयायनमः ॥ अं वं छं झं जं शब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मनेशिरसेस्वाहा ॥ णं टं वं टं डं
श्रोत्रत्वक्कृष्णजिह्वाघ्राणात्मनेशिरवायैवषट् ॥ नंतं थं थं दं वाक्पाणि पादपायूपस्थात्मने कवचाय हुं ॥ मं पं फं भ्रं वं क्तव्यादानगमनवि-
सर्गानंदात्मनेनेत्रत्रयायवौषट् ॥ शं यं रं वं लं क्षं वं सं व्हं मनोबुध्यहंकारचित्तात्मने अस्त्रायफडितिखोटिकात्रयंकृत्वाध्यायेत् ॥ र-
क्तांबोधिस्थपीतोल्लसदरुणसरो जाधिरूढाकराब्जौः पाशं कोटं डमिक्षूद्रवगुणमथमप्यंकुशंपंचबाणान् विभ्राणास्रकृपाब्जत्रिन

यनलसितापीनवक्षोरुहाट्यादेवीबालार्कवर्णाभवतुस्तरवकरीप्राणशक्तिः परानदतिध्यात्वा ॥ मनसा संपूज्यत्तदयेकरंनिधाय ॥ आं ह्रीं
क्रौं यंरंलंवंशंषंसंहं ओंक्षंसंहंसः ॥ ह्रीं ओं हंसः ममप्राणाइहप्राणाः ॥ आं ह्रीं क्रौमित्याद्यच्चार्यममजीवइहस्थितः ॥ आं ह्रीं ॥ ममसर्वेद्रि
याणि ॥ आं ह्रीं ॥ ममवाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रप्राणजिह्वाप्राणाइहागत्यस्तरवंचिरंतिष्ठंतुस्वाहा ॥ ॐ क्षंसंहंसः ह्रीं ॐ अष्टत्रिंशाधि
कशताक्षरमनुप्राणप्रतिष्ठांमंत्रं त्रिवारंजपित्वाषोडशप्रणवाज्जपित्वाकेचित्तुप्रणवाद्योयमोमामित्यादिवदेतितत्रमूलंचित्यं ॥ अथ-
मातृकान्यासः ॥ तत्रादौप्राणायामः अं आं इं ईं उं ऊं ऋं ॠं लृं एं ऐं ओं औं अं अः ॥ इति षोडशस्वरान्तुसंबिंदूनुच्चारयन्वामनासया
वायुमापूर्यकादिमांतैर्विंदुयुतैः कुं भं कं लृत्वायादिक्षांतैः संबिंदुर्देक्षिणनामयारेचयेत् ततोस्य अंतर्मातृकामंत्रस्य ब्रह्माक्षरं
सरस्वतीदेवता गायत्री छंदः हलाबीजानि स्वराः शक्तयः शरीरशुद्ध्यर्थं न्यासेवि ॥ ब्रह्मणे नमः शिरसि गायत्र्यै नमः मुखे ॥ सरस्व
त्यै नमोत्तदये हृक्ष्यो नमो गुह्ये स्वरेभ्यो नमः पादयोः अंकरं वंगंधं आं अंगुष्ठाभ्यां नमः इंचं छं जं झं जं ईं तर्जनीभ्यां ॥ उंटं ठं डं टं णं
ऊं मध्यमाभ्यां ॥ एतं थं दं धं नं ऐं अनामिकाभ्यां नमः ॐ पं फं बं भं मं औं कनिष्ठिकाभ्यां ॥ अं यं रं लं वं शं षं सं हं ळं क्षं अः करतलकरपृ
ष्ठाभ्यां ॥ अंकरं वंगंधं आं तदयाय नमः इंचं छं जं झं जं ईं शिरसे स्वाहा उंटं ठं डं टं णं ऊं शिरबायै वषट् एतं थं दं धं नं ऐं कवचाय हुं ॐ पं फं
बं भं मं औं नेत्रत्रयाय वौषट् अं यं रं लं वं शं षं सं हं ळं क्षं अः अरुत्राय फट् ॥ ध्यानं ॥ अत्र अंतर्मातृकावश्यकं कार्यं अक्षस्वकृतं कसारंग

विद्याहस्तांत्रिलोचनां चंद्रमौलिकुचानम्रारक्ताब्जस्थांगिरंभजे इति ध्यात्वा मनसा संपूज्य मातृकामंत्रं त्रिर्जपित्वा देवं स्नानशिलायां
निधाय तदग्रे चंदनेन षट्कोणमंडलत्रयमुदकसंस्थं मालिख्याभ्यर्च्य शंखं प्रणवेनाद्भिः पूरयित्वा दक्षिणमंडले संस्थाप्याभ्यर्च्य प्रार्थयेत् त्वं
पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुर्नो विधृतः करे निर्मितः सर्वदेवानां पांचजन्यनमोस्तुते पृथिव्यायानितीर्थानि स्थावराणि चराणि च तानि तीर्थानि
निशंखेस्मिन् निशंतु ब्रह्मशासनादित्यत्काशं रवमुद्रां प्रदर्श्य मध्यमंडले महार्घ्यं गायत्र्याद्भिः पूरयित्वा पूजयेत् उत्तरमंडले ताम्रकलशं-
स्थाप्य संपूज्य कलशस्येति मंत्रैस्तीर्थान्यावात्य शंखोदकेनात्मसहितं पूजासंभारं प्रोक्ष्य पुरुषसूक्तेन न्यासं कुर्यात् ॥ सहस्रं शीर्षेति नारायणः
पुरुषोऽनुष्टुप् अंत्याभिष्टुप् सांगन्यासे विनियोगः ॐ सहस्रं शी० गुलं १ वामकराय नमः ॐ पुरुष एवेदं ० हृति २ दक्षिणकरे ॐ एतावा
नस्य महिं ० दिवि ३ वामपादे ॐ त्रिपादूर्ध्वं ० अग्नि ४ दक्षिणपादे ॐ तस्माद्दिराळ ० पुरः ५ वामजानौ ॐ यत्पुरुषेण हविषा ० स्थविः ६ द
क्षिणजानौ ॐ तं यज्ञं ब० श्रये ७ वामकट्यां ॐ तस्माद्यज्ञात्स ० श्रये ८ दक्षिणकट्यां ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वदुतक्रुचः ० यत ९ नाभौ ॐ त
स्मादश्वा अ० वयः १० हृदये ॐ यत्पुरुषं व्य० च्येते ११ कंठे ॐ ब्राह्मणोऽस्य ० यत १२ वामभ्रजे ॐ चंद्रमामनसो ० यत १३ दक्षिणभ्रजे-
ॐ नाभ्या आसी ० यन् १४ मुखे ॐ सप्तास्या ० पशं १५ भ्रुवोर्मध्ये ॐ यज्ञेन य० देवाः १६ मूर्ध्नि ॥ अथ पंचांगन्यासः ॐ ब्राह्मणोऽस्येति
हृदये ॐ चंद्रमामनसो इति शिरसि ॐ नाभ्या आसीदिति शिरवायां ॐ सप्तास्या सन्नितिकवचाय हुं ॐ यज्ञेन यज्ञेति ० अस्त्राय फट्

आ. कं.
३०

एवमेव देवांगन्यासं कृत्वा षोडशोपचारैः पूजयेत् ॐ सहस्रशीः श्रीसूर्यगणेशमहालक्ष्मिशिवविष्णुभ्योनमः पुष्पं समर्पयामि ॐ पुरु
षा० आसनं स० ॐ एतावानस्य० पादांस० पाद्योत्तरं नाममंत्रेणैवाचमनीयं ॐ त्रिपादूर्ध्व० अर्घ्यं स० ॐ तस्माद्विराळ० आचमनी
यं ॐ यत्पुरुषेण स्नानं स० सतिसंभवे पंचामृतस्नानान्यत्रैव कारयित्वा सूक्तेनाभिषेकः कार्य इति संप्रदायः आचमनीयं ॐ तं यज्ञं० वस्त्रं
ॐ तस्माद्यज्ञा० यज्ञोपवीतं आचमनीयं ॐ तस्माद्यज्ञा० गंधं ॐ तस्मादश्वा० पुष्पं ॐ यत्पुरुषं० धूपं ॐ ब्राह्मणोऽस्य० दीपं ॐ चंद्रमा
नैवेद्यं आ० करोदूर्तनादि ॐ नाभ्या आसी० नमस्कारं ॐ सप्तास्यासन्० प्रदक्षिणां ॐ यज्ञेन० पुष्पांजलिं ततः श्लिष्टमंत्रेण नीराज
नं कृत्वा अग्निमावाह्य पुरुषसूक्तेन प्रत्युचमज्यं हुत्वा पुनस्तेनैव सूक्तेन षोडशपुष्पाभ्यर्पयित्वा सूक्तं जपेत् तदनंतरं स्वोपदिष्टं मूलमंत्रं
यथाशक्तिजपित्वा कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा घटांसं पूज्य देवप्रार्थयेत् तत्र मंत्राः मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं स्मरेश्वर यत्पूजितं मया देव
परिपूर्णं तदस्तमे ॥१॥ आवाहनं न जानामि न जानामि तवार्चनं पूजांचैव न जानामि क्षम्यतां परमेश्वर ॥२॥ अन्यथा शरणं नास्ति त्वमे
व शरणं मम तस्मात्कारुण्यभावेन रक्षस्व परमेश्वर ॥३॥ भूमौ सर्वकृतिपादानां भूमिरेवावलंबनं त्वयि जातापराधानां त्वमेव शरणं
मम ॥४॥ इति प्रार्थ्य शंखमध्ये स्थितं तोयं त्रामितं केशवोपरि अगलग्नं मनुष्याणां ब्रह्महत्यां व्यपोहतु ॥१॥ इति देवोपरि त्राम
यित्वा जलं शिरसि चाभ्यक्ष्य अकालमृतकहरणं ब्रह्महत्याविनाशनं रोगघ्नं पुण्यदं पापस्यैकरपादावने जनमिति मंत्रेण देवतीर्थं पि

बेज्जलमितिसंक्षेपः इति श्रीभारद्वाजमहादेवभट्टात्मजप्रदिवाकरकृते आचारार्के अष्टधाविभक्तस्यदिवसस्यप्रथमभागकृत्यं ॥ सनातनं चि
न्मयमादिबीजं संसारवृक्षस्य गिरां मगम्यं रामाभिधं ज्योतिरहर्निशं तद्गुह्यकोशे स्फुरतान्मदीये ॥ १ ॥ अथ द्वितीयभागकृत्यं मदनर-
त्नेदक्षः दिवसस्याद्यभागे तु सर्वमेतत्समाचरेत् द्वितीये च तथाभागे वेदाभ्यासो विधीयते ॥ १ ॥ वेदाभ्यासोऽपि पंचधेस्तत्तु माचारमयुरवे
षड्विंशन्मते वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोभ्यसनं जपः तद्दानं चैव शिष्येभ्यो वेदाभ्यासोऽहिपंचधेति ॥ कौर्मे ॥ जपे दध्यापये छिष्यान्धारये
द्वाविचारयेत् अवेक्षेत च शास्त्राणि धर्मादीनि द्विजोत्तम इति द्वितीयभागकृत्यं ॥ अथ तृतीयभागकृत्यमाह दक्षः तृतीये च तथाभागे
पोष्यवर्गार्थसाधनं पाष्यवर्गमप्याह मातापितागुरुभार्या प्रजाहीनः स्याश्रितः अभ्यागतो तिथिः श्राग्निः पोष्यवर्ग उदात्ततः ज्ञाति
बंधजनः हीनस्तथानाथः समाश्रितः ॥ इति तृतीयभागकृत्यं ॥ अथ चतुर्थभागकृत्यं दक्षस्मृतौ चतुर्थेतु दिवाभागे स्नानार्थं मृदमाह
रेत् तिलपुष्पकुशादींश्च स्नायाच्चाकृत्रिमेजले गृह्यपरिशिष्टे अथ मध्यं दिने तीर्थमेत्यस्नायान्नास्मिन्ब्रह्मयज्ञतर्पणाद्ब्रह्मनिष्पीडयेदि
ति तच्च प्रतिपत्तुष्येकादशीरविमौमभृगुवारभरणीकृत्तिकामघानक्षत्रमन्वादियुगादिभिन्नतिथौ कर्तव्यं तत्र तन्निषेधात् निषेधवा
क्या नितु मदनरत्नादि ग्रंथेषु द्रष्टव्यानि ॥ अथ मध्याह्नस्नानप्रयोगः नदीतीरमेत्यप्रक्षालितमुखपादपाणिराचांतो बत्थशिरवः शूचौदे
शेषकृत्यसृक्तिकांतं दुल्यवतिलांश्च निधाय मलस्नानं विधाय देशकालौ स्मृत्वा मम समस्तपापक्षयायुरभिरुत्थि द्वारा श्रीपरमेश्वर प्रीत्य

र्थमध्याह्नस्नानं करिष्ये इति संकल्प्य मृत्तिकां गायत्र्या दाय अश्वक्रांते रथक्रांते विष्णुक्रांते वसंधरे शिरसाधारयिष्यामिरक्षस्व मां प
 देपदे उत्थृतासिवराहेण कृष्णो नशतबाहुना मृत्तिकेहनमेपापं यन्मया दुष्कृतं कृतमित्यभिमंत्र्य गायत्र्या मोक्ष्य गायत्री शिरः संज्ञकेन ॐ
 आपोज्योतिरसो मृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरो मिति मंत्रेणावृत्या त्रेधा विभज्यैकेन भागेन मूर्धा दिनाभिपर्यंतं द्वितीयभागेन नाभेरधः पादप
 र्यंतं मनुलिष्यां गानि क्षालयित्वा दित्यं निरीक्ष्य द्विराचम्य तृतीयभागं प्रचोदयादित्यस्त्रेणादाय सव्ये पाणौ कृत्वा ॐ मूरिति दक्षिणभा
 गं ॐ भ्रुव इति मध्यमभागं ॐ स्वरित्फत्तरभागं विधाय दक्षिणभागमस्त्रेण दशदिक्षु मंत्रावृत्या निक्षिप्योत्तरभागं तीर्थे तूष्णीं प्रक्षि
 प्त्वा मध्यमभागं गायत्र्या अभिमंत्र्य आदित्याय प्रदक्ष्य गायत्र्या प्रणवेन च सर्वांगमनुलिष्य स्रमित्र्यान आपओषधयः संतु दुर्मित्र्या इति मंत्रे
 णाद्विरात्मानं परिषिच्य दुर्मित्र्यास्तस्मै संतु योस्मां द्वेष्टियं च वयं द्विष्म इति मंत्रेणां गानि प्रक्षाल्या च म्य प्रातस्नानवद्वरुणावाह नादिवस्त्रनि
 ष्पीडनयर्ज्यं कुर्यात् अशक्तो प्रातर्वस्त्रायात् अथात्रेवाशक्तस्य मंत्रस्नानविधि र्लिख्यते आत्यहेमादौ योगयाज्ञवल्क्यः असामर्थ्याद् द्वि
 शिरस्य कालशक्त्याद्यपेक्षया मंत्रस्नानादितः संसर्गे चिदेच्छंति सूरयः मांत्रं भौमं तथाग्रेयं वायव्यं दिव्यमेव च वारुणं मानसं चैव सप्तस्नाना-
 न्यनुक्रमात् एतेषां लक्षणान्याह स एव आपो हि षादिभिर्मंत्रिभूदालंभश्च पार्थिवं आग्नेयं मत्स्यानास्नानं वायव्यं गोरंजः स्मृतं यत्तु सा-
 तपवर्षेण स्नानं तद्विष्यमुच्यते वारुणं चावगाहंतु मानसं विष्णुचिंतनमिति ॥ जाबालिः ॥ अ शिरस्कं भवेत्स्नानं स्नानाशक्तौ तु कर्मिणां-

आर्द्रेणवाससावापिमार्जनंदेहिकंविदुः ज्वराभिभूतायानारीरजसाचपरिपुता कथंतस्याभवेद्धोचं शक्तिः स्यात्केनकर्मणा चतु-
र्थेहनिसंप्राप्तेस्पृशेदन्यातुतास्त्रयं सासचैलावगात्पापः स्नात्वास्नात्वापुनः स्पृशेत् दशद्वदशकलोवा आचामेचपुनः पुनः अंतैववास
सात्यागस्ततः शुद्धाभवेत्तुसति परिशिष्टे अथाशक्तस्यमंत्रस्नानं शक्तौदेशे शक्तिः राचांतः प्राणानायम्यदर्भपाणिः सव्येपाणावपः कू-
त्वातिसृभिरापोहिष्ठीयाभिः पञ्चः प्रणवपूर्वदर्भोदकेर्मार्जयेत्पादयोर्मूर्ध्निहृदयेर्मूर्ध्निहृदयेपादयोर्हृदयेपादयोर्मूर्ध्निचाथार्धर्चशोर्मूर्ध्निहृ-
दयेपादयोर्हृदयेपादयोर्मूर्ध्निचाथर्चेहृदयेपादयोर्मूर्ध्नि चाथतुचेनमूर्ध्निदतिमार्जयित्वागायत्र्यादशाधाभिमंत्रिता अपः प्रणवेनपीत्वा-
हिराचमेदित्येतन्मंत्रस्नानं एवमध्याह्नस्नानंविधायमध्याह्नसंध्याकार्याततो ब्रह्मयज्ञः तथाचपरशरामनिबंधेऽत्रिः स्नानंमाध्याह्निकं
कृत्वासंध्याकर्मनिबर्त्यच ब्रह्मयज्ञंविधायार्थगृहमेत्याचरेत्परानिति शंखः प्रातः संध्यासनक्षत्रांमध्यमांस्नानकर्मणि सादित्यां पश्चि-
मांसंध्यामुपासीतयथाविधीति स्नानकर्मणिकृतेसतीतिशेषः अत्रकेचिद्ब्रू- चानामादौब्रह्मयज्ञः ततः संध्यातत्सूत्रेग्रामान्निष्कम्या
पआपुत्यशक्तौदेशेयज्ञोपवीत्या दिनाब्रह्मयज्ञस्यस्नानानंतर्योक्तेरित्याहुस्तेच्चित्तं अपआपुत्येतिक्वाप्रत्ययस्योत्तरकालमात्रार्थत्वे
प्यव्यवहितोत्तरकालार्थत्वाभावेनात्रिवचनोक्तक्रमबाधे प्रमाणाभावात् तथाचसंध्याहीनोशक्तिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मस्तु यदन्यत्कुरुते
कर्मनतस्यफलभाग्भवेदिति दक्षवाक्याच्च संध्यैवादौयुक्ता एषएव श्रीमातामहचरणानांवाजपेययाजिनांप्रयोगपारिजातका

रादिपूर्वनिबंधकाराणां स्नानोत्तरं संध्याप्रयोगं वदता माशयः संध्यान्हसंध्यायाः कालांतरमप्याह शातातपः अध्यर्घ्यामादासायं-
 संध्यामाध्याह्निकीस्मृतेति अथमध्यान्हसंध्यायां विशेषः भगवान् आपः पुनंतुमध्याह्ने मंत्राचमनमाचरेत् गृह्यपरिशिष्टे आ-
 कृष्णीययाहं सवत्यावात्रिः स्रुद्धार्घ्यमुत्क्षिपेदिति अर्घ्यदाने विशेषः संग्रहे सुक्तहस्तेन दातव्यं मुद्रांतत्र नकारयेत् तर्जन्यंगुष्ठयो-
 गेन राक्षसीमुद्रिकाम्ना राक्षसीमुद्रिकार्घ्येण ततोयं रुधिरं भवेत् जले त्वर्घ्यं प्रदातव्यं जलाभावे शुचिस्थले संप्रोक्ष्य वारिणा सम्यक्त-
 तोर्घ्यं तु प्रदापयेदिति उपस्थाने विशेषो गृह्यपरिशिष्टे उद्वाहुरुदुत्तं जातवेदसं चित्रदेवानामिति सूक्ताभ्यामादित्यमुपस्थाय जप-
 मासीनो यथेष्टकालं कुर्यादित्येष संध्याविधिर्व्याख्यात इति गायत्रीजपस्तूपविशेषकार्यः परिशिष्टात् तथा मध्यमसंध्यायामासीनः
 प्राङ्मुखो जपेदिति स्मृतिचंद्रिकायां पुराणोक्तेः संध्यालोपे प्रायश्चित्तं स्मृत्यंतरे यः संध्यायदिनोपास्ति अग्निकार्यं न चेत्कृतं गा-
 यत्र्यैशानं जप्यं प्रायश्चित्तं द्विजन्मनामिति अथप्रयोगः आचम्य प्राणानायम्य ममोपात्तदुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं म-
 ध्यान्हसंध्यामुपासिष्ये इति सकलव्यापोहिष्येति त्वचेन पूर्ववत्प्रथममार्जनं कृत्वा मंत्राचमनं कार्यं आपः पुनंतु त्वत्स्यानुवाकस्य ना-
 रायण आपो अष्टिः मंत्राचमने विनियोगः ॐ आपः पुनंतु पृथिवीं पृथिवीपूता पुनातु मां पुनंतु ब्रह्मणस्पतिं ब्रह्मपूता पुनातु मां यदु-
 छिष्टमभोज्यं यद्वा दुश्चरितं मम सर्वं पुनंतु मामापो सतांच प्रतिग्रह ५ स्वाहा इति मंत्रेणापः पीत्वा चम्य प्रातः संध्यावत् द्वितीयतृतीय

चतुर्थमार्जनापमर्षणांतं कृत्वा चम्यार्घ्यं दद्यात् हंसः शक्रविषदिति मंत्रस्य गौतमो वामदेवः सूर्यो जगती अर्घ्यदाने वि० ॐ हंसः शक्रविष
दुस्करं तरिक्षसद्गोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसत् नृषद्वरसदतसद्गोमसदङ्गागोजाक्रुतजा अद्रिजाक्रुतश्चासूर्यायेदमर्घ्यं दत्तं नमम एवं
त्रिः सकृद्दार्घ्यं दत्वा त्मानं परिषिच्य द्विराचम्योर्ध्वबाहुरुन्मुखः सूर्यमुपतिष्ठेत् उदुत्यमिति त्रयोदशर्वस्य सूक्तस्य काण्वः प्रस्कण्वक्रुषिः-
श्रीसूर्यो देवता नवाद्या गायत्र्यः अंत्याश्रितस्त्रोनुष्टुभः चित्रं देवानामिति षक्चस्य सूक्तस्य आंगिरसः कुत्स सूर्यः स्त्रिष्टुप् सूर्योप-
स्थाने वि० ॐ उदुत्यं जातवेदसं देवं वहंति केतवः दृशो विश्वायसूर्यं अपत्येता यवो यथानक्षत्रायत्यकुम्भिः सूर्याय विश्वचक्षसे अदृश्यम-
स्य केतवे विरश्मयोजनाः अनु भ्राजंतो अग्नयो यथा तरणिर्विश्वदर्शितो ज्योतिष्कृदसि सूर्य विश्वमाभासिरोचनं प्रत्यङ् देवानां वि-
शः प्रत्यङ् देविमानुषान् प्रत्यङ् विश्वं स्वरुशं ॥ १॥ येनापावकचक्षसाभ्ररंण्यंतं जनां अनु त्वं वरुण पश्यसि विद्यामेधिरजस्पृश्वहा मि-
मानो अ कुम्भिः पश्यं जन्मानि सूर्य सप्तत्वा हरितोरथे वहंति देवसूर्य शोचिष्केशं विचक्षण अयुक्तससिंधुवः सूरोरथस्य नस्यः ता-
भिर्यातिस्वयुक्तिभिः उद्वयं तमसस्प रिज्योतिष्ययंत उत्तरं देवं देवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमं उद्यन्नद्यमित्रमह आरोहं नुत्तरां दिवं तद्गो-
गंममसूर्यहरिमाणं च नाशय शक्रेषु मे हरिमाणं रोपणाकासदध्मसि अथोहारिद्रवेषु मे हरिमाणं निदध्मसि उदगादयमादित्यो विश्वेन
सहसा सह द्विषंतं मत्परे धगन्मो अहं द्विषते रथं ॥ २॥ ॐ चित्रं देवानां सुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः आप्राद्यावा पृथिवी अग्ने

रिसं सूर्य आत्मा जगतस्तत्स्थुषश्च सूर्यो देवीं सुषसं रोचमानां मर्यो न यो वामभ्येति पश्चात् यत्रानरो देव्यंतो युगा त्रिवितन्वते प्रतिमद्राय भद्रं भद्रा
अश्वा हरितः सूर्यस्य चित्रा एतत्वा अनुमाद्यासः नमस्यंतो दिव आष्टमस्थः परिधावा पृथिवीयंति सद्यः तत्सूर्यस्य देवत्वं तच्चाहित्वं मध्या
कर्तोर्विततं संजभार यदेदयुक्त हरितः सधस्थादा द्रात्री वासस्तनुते सिमस्यै तन्नित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे सूर्यो रूपं चणुते द्यौरुपस्थे अ
नंतमन्यद्रुशदस्य पाजः रुष्णमन्यत्थरितः संभरंति अद्या देवा उदिता सूर्यस्य निरहंसः पिष्टतानिरवद्यात् तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदि
तिः सिंधुः पृथिवी उत द्यौः ॥ ३ ॥ इत्युपस्था योपविश्या चम्य प्राणानायम्य भूतशुद्ध्यादि कृत्वा युवतीं युवादित्यमंडल मध्यस्थां श्वेतव
र्णां श्वेतांबरानुलेपनस्त्रगाभरणांचतुर्वक्त्रां प्रतिवक्त्रं त्रिनेत्रांचंद्रशेखरां त्रिशूलखड्गखट्वांगदमर्वकचतुर्भुजां वृषभासनाखट्वांगदमर्देवत्यां
यजुर्वेदं मुदाहरंतीं भवलोकाधिष्ठात्रीं सावित्रीनाम देवतां ध्यात्वा संपूज्य यथेष्टकामजपं कुर्यात् अथ पंचमहायज्ञाः तथा चाश्वला
यनसूत्रं अथातः पंचयज्ञा देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञो ब्रह्मयज्ञो मनुष्ययज्ञ इति तद्यद्यौ जुहोति स देवयज्ञो यद्वलिकरोति स भूतयज्ञो य
त्पितृभ्यो ददाति स पितृयज्ञो यत्स्वाध्यायमधीते स ब्रह्मयज्ञो यन्मनुष्येभ्यो ददाति स मनुष्ययज्ञ इति ताने तान्यज्ञान हरहः कुर्वतीति यद्यपि पा
ठक्रमोद्देशे वदेष्टानंतर्त्य ब्रह्मयज्ञस्य प्राप्तं तथाप्यादौ ब्रह्मयज्ञ एव कार्यः स्वगृह्यविधिना कृत्वा ब्रह्मयज्ञं पुराहिजः स्वाध्यायतर्पणाभ्यां च गृह्यमे
त्याचरेत्परानिति आश्वलायनस्मृतेः वृत्तौ तु वैश्वदेवस्य पुरस्तादुपरिष्ठाद्वा ब्रह्मयज्ञः कार्यो न क्रमनियम इत्युक्तं श्रीमातामहचर

णास्तु सचार्वाक्षर्पणात्कार्यः पश्चाद्वाप्रातराहुनेः वैश्वदेवावसानेवानान्यप्रतेनिमित्ततइति बृहस्पतिवाक्यमाश्वलायनान्यत्रपरं आश्व
 लायनानांतर्पणस्योत्तरांगत्वेनैव तत्सूत्रात्प्राप्तेरर्वाक्षर्पणादित्यस्यतदितरान्यत्येव सार्थक्यात् तत्साहचर्यात्पश्चादेतिवैश्वदेवावसानेत्ये
 तदपितान्यत्येवेत्याश्वलायनेस्मादावेवब्रह्मयज्ञः कार्यइत्याहुः शिष्टाचारोप्येवमेव अथस्वाध्यायविधिः प्राग्बोदम्बाग्रामान्निष्कम्याप-
 आपुत्य शूचौदेशेयज्ञोपवीत्याचम्याक्लिन्वासादर्भाणामहदुपस्तीर्य प्राक्कूलानां तेषु प्राङ्मुख उपविश्योपस्थं कृत्वा दक्षिणोत्तरोपाणी सं-
 धाय पवित्रवंतो विज्ञायते पांवाणष ओषधीनां रसो यद्दर्भाः सरसमेव तद्भूत्य करोतिद्यावापृथिव्योः संधिमीक्षमाणः संमोत्य वायथावायु
 कृमात्मानं मन्येत तथा युक्तो धीयीत स्वाध्यायमो पूर्वा व्याहृतयः सावित्रीमन्वाहपञ्चोर्द्वर्चशः सर्वा मिति तृतीयं ॥१॥ अथ स्वाध्यायम-
 धीयीत ऋचो यजूंषि सामान्यथर्वांगिरसो ब्राह्मणानि कल्याणाथानाराशं सीरिति हासपुराणानीति यद्बोधेतेपय आहुतिभिरेव तद्देवता
 स्तर्पयति यद्यजूंषि यत्ताहुतिभिर्यत्सामानि मध्वाहुतिभिर्यद्यर्वांगिरसः सोमाहुतिभिर्यद्ब्राह्मणानि कल्याणाथानाराशं सीरिति हासपु-
 राणानीत्यमृताहुतिभिर्यद्वाधीतेपयसः कुल्या अस्य पितृन्स्वधा उपक्षरंति यद्यजूंषि यत्तस्य कुल्या यत्सामानि मध्वः कुल्या यद्यर्वांगिर-
 सः सोमस्य कुल्या यद्ब्राह्मणानि कल्याणाथानाराशं सीरिति हासपुराणीनीत्यमृतस्य कुल्याः सयावन्मन्येत तावदधीत्येतया परिदधाति
 नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्ये नमः ओषधीभ्यः नमो वात्से नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे नमः इति करोमीति ॥२॥ ब्रह्मयज्ञम

प्रयोगेयातो धर्मव्याख्यास्यामइत्यादियाक्यानिशिष्टाः परंतितत्रमूलं नजाने देवतास्तर्पयति प्रजापतिब्रह्मावेदादेवाऋषयः सवीणि
 चंदांस्योऽकारो वषट्कारो व्याहृतयः सावित्रीयज्ञाद्यावापृथिवी अंतरिक्षमहोरात्राणि सारख्याः सिद्धाः समुद्रानद्योगिरयः क्षेत्रेषु पृथिवी
 नस्यति गंधर्वाप्सरसो नागा वयं सिगावः साध्या विप्रायक्षारक्षा सिंघ्रुतान्येव मंतान्यथ ऋषयः शतर्चिनो माध्यमा गृत्समदो विश्वामित्रो वाम
 देवो त्रिभरद्वाजो वसिष्ठः प्रगाथाः पावमान्यः क्षुद्रसूक्तमहासूक्ता इति प्राचीना वीती स्रमंतु जौमिनि वैशंपायन पेलसूत्रभाष्यभारतम
 हाभारतधर्मचार्या जानंति बाह्विगार्ग्यगौतमशाकल्य बाभ्रव्यमांडव्यमांडुकेयागगीवाचक्कवी वडवा प्राचीयेयी सुलभा मैत्रेयी कहीळ
 कौषीतकं महाकौषीतकं पैम्यं महापैम्यं सयज्ञं सांख्यायन मैत्रेयं महेतरेयं शाकलं बाष्कलं सजातवऋमोदवाहिं म्होत्वाहिं सौजामिं शौनका
 श्रकृष्णं चान्ये आचार्यास्ते सर्वे त्वयं त्विति प्रतिपुरुषं पितृं स्तर्पयित्वा गृहानेत्ययदृदाति सादक्षिणायापि विज्ञायते सयदिति ष्टन् ब्रजन्ना
 सीनः शयानो वायं यं क्रतुमभीते तेन तेन हास्य क्रतुनेष्टं भवतीति विज्ञायते तस्य द्वावनध्यायौ यदा त्वा शुचिर्यद्देशः ॥३॥ अथ वृत्तिकारः ॥
 स्रमं त्वित्यादीनि त्रयोविंशति वाक्यानि तत्र कहेल्लक्ष्मिर्वा तर्पयामिति शब्दः कार्यः सर्वत्र प्रतिवाक्यं तर्पणं कुर्यात् प्रतिपुरुषं पितृं स्तर्पयि-
 त्वा प्रतिपुरुषं वचनं पृथक् पृथक् तर्पयेत् न पितृं स्तर्पयामीति सकृत्तर्पयेदित्येवमर्थमित्याह प्रतिपुरुषमित्याश्वलायनोक्तमेव तर्पणक्रम
 माह हारीतः पितृभ्यस्तर्पणं कुर्यात्ततो मातृभ्य एव च ततो मातामहानां च क्रम एष च तर्पणे अत्र बहुवचस्वरसात्पार्वणविधानमेव-

नत्वेकोद्दिष्टविधानं सपत्नमातुस्तत्केवलाया अपि भवति कुर्यान्मातरि जावत्यां पितामह्या न तर्पणं पितृपत्न्यः प्रमितास्यस्तर्पयेत्केवला
श्च ता इति शाकल्यवचनात् हेमाद्रौ संग्रहे तातां वा त्रितयं सपत्नजननीमातामहादित्रयं सस्त्रिस्त्रीतनयादितातजननीस्वभ्रातस्त्रि
तातां वा त्मभगिन्यपत्यधवयुक् जायापितासदुरुः शिष्यासाः पितरो महालयविधौ तीर्थे तथानर्पणे अस्म्यर्थः जनकादित्रयं जनन्यादि
त्रितयं सपत्नमातामातामहादित्रयं सस्त्रि सपत्नीकं तातजननीस्वभ्रातरः पितृव्यमातुलसोदराः सपत्निकाः तातां वा त्मभगिनीपितृ
मातृस्वभगिनीसापत्यास धवाच जायापिताश्वशरः शेषं सगमं अत्रान्यवर्णानां शिष्यासत्वादिना प्रसक्तजलदानं निषेधति योग्या
ज्ञवल्क्यः सवर्णेभ्यो जलं देयं नान्यवर्णेभ्य एव चेति तर्पणप्रकारमाह वसिष्ठः संबंधमनुकीर्त्येव नाम गोत्रमनंतरं वस्यादिरूपं संकीर्त्य
स्वधाकारेण तर्पयेत् स्वधाशब्दोत्तरं नमः शब्दोपि वाच्यः संबंधनाम गोत्रेण स्वधांते च नमो नमः वसादिरूपं संकीर्त्य तर्पयेत्पितृपूर्वकमि
ति स्मृतिसंग्रहात् नामग्रहणे विशेषमाह बोधायनः शर्मन्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मन्तं क्षत्रियस्य तु गुप्तांतं चैव वैश्यस्य दासांतं शूद्रजन्मनः
चतुर्णामपि वर्णानां गोत्रत्वे पितृगोत्रता पितृगोत्रं कुमारिणा मूढानां भ्रातृ गोत्रतेति स्त्रीणां दांतं नाम ज्ञेयं स्त्रीणां दांतं नाम निर्दिश्योदि
ति गोभिलसूत्रात् अत्रैकहस्तेन तोयेन यः कुर्यात्पितृतर्पणं पितरो न प्रशंसन्ति देवता इति स्मृतिवचनादेकहस्तेन तर्पणस्य गार्हितत्वा
त्सव्यान्वारभमाह वृद्ध्या ज्ञवल्क्यः अन्वारब्धेन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्यामथवा तर्पणं भवेदिति अत्र पूर्वा-

र्थेव क्व चान्प्रत्यक्षतरार्थमन्याप्रतिबोधं एकांगवचनेदक्षिणं प्रतोयादनादेश इत्याश्व लायनसूत्रात्तेषां केवलदक्षिणांगप्रसक्तौ अन्वा-
 रंभेति कर्तव्यतायाः सूत्रानुक्तायाः अश्वविरोधेन स्मृतितो ग्रहणे बाधकाभावात् स्मृतिप्राप्ततीर्थग्रहणादेर्हृत्तिरुत्संमतत्वाच्च जलदा-
 नसंख्यात्तुक्ताविष्णुपुराणे द्वौ चर्षाणां यथान्यायं सल्लुच्चापि प्रजापतेः पितृणां प्राणनार्थाय त्रिरपः पृथिवीप्रतदिति दद्यादित्युक्तेरेणान्व-
 यः व्यासेनाप्युक्ता एकैकमंजलिं देवा द्वौ द्वौ तु मनकादयः अर्हति पितरस्त्रींस्त्रींस्त्रियमेकैकमंजलिमिति श्रुत्वा सनकादय इत्यनेन-
 ऋषयो विवक्षिताः योगिनां आश्वलायनमिन्नान्प्रतिसनकादीनां ऋषिषु परिगणितत्वात् अंजलिर्जलदानं पूर्ववाक्ये कवाक्यत्वात् ॥
 कास्तचित्स्त्रीषु विशेषमाह सारव्यायनः मातृमुख्यास्तयास्तिस्त्रस्तासां स्त्रींस्त्रीञ्जलान्जलीन् सपत्नाचार्यपत्नीनां द्वौ द्वौ दद्याज्जल-
 जली इति सपत्नीसपत्नमाता आचार्यस्तु उपनीयदद्वेदमाचार्यः स उदात्त इति लक्षणोक्तस्तस्य पत्नीं प्रत्यंजलिं द्रव्यभेदान्मात्रावृत्तिः सं-
 ध्यार्घ्यदानवत् एतच्च तर्पणं जलेन कार्यं उदकेनोदकं दद्यात्पितृभ्यश्च कदाचन उत्तीर्य च शक्यं चोदेशो कुर्यादुदकतर्पणमिति शंखोक्तेरिति केचि-
 त् तन्न आर्द्रवासाजले कुर्यादिति पूर्वोक्तहारीतवचनविरोधात् शंखवचनं तु शक्यवत्प्रवृत्तजलेन देयमिति परमुन्नेयं हारीतः व-
 सित्वा वसनं शक्यस्थले विस्तार्य बर्हिषि विधिज्ञस्तर्पणं कुर्यान्निपात्रेषु कदाचन पात्राद्वा जलमादाय शक्यमेपात्रांतरेक्षिपेत् जलपूर्णं यव-
 गर्तेन स्थले तु विबर्हिषीति पात्रमाह पितामहः हमरौ व्यमयं पात्रं ताम्रकांस्यसमुद्भवं पितृणां तर्पणे पात्रं मृन्मयं तु परित्यजेत् इति मरी-

निः सौवर्णेन तु पात्रेण ताम्ररौप्यमयेन वा ओदुम्बरंणखड्गे न पितृणां दत्तमक्षयं मिति योगयाज्ञवल्क्यः यद्यत्स्थानं निषिन्नेतु तिलासं मि-
 श्रयेजले अतो न्यथा तु सव्येन तिलाया त्याविचक्षणे रिति अन्यथानुष्ठनेन तर्पणमित्यर्थः अंगिराः मार्जनं तर्पणं श्राद्धं न कुर्याद्धारिधा-
 रया कुर्वीत यदिसूदात्मारौखनं रक्तं व्रजेदिति अथ तिलतर्पणं निषेधः मरीचिः समम्यामानुवारे च गृहे जन्मदिने तथा ऋत्युपुत्रकलत्रार्थी
 न कुर्यात्तिलतर्पणं अत्र ऋत्यादिकामस्यैव निषेधो न त्वकामस्येति संग्रहे नन्दायां भार्गवदिने कृत्तिकासप्तम्यास्तु ॥ भरण्यां मानुवारे च
 गजछायाह्वयेत्येति बोधायनः विवाहे चोपनयने चोले सति यथाक्रमं वर्षमर्धतद्वर्धनेत्येके तिलतर्पणमिति एके सुरव्याः प्रति
 प्रसूवमाह कात्यायनः उपरागे पितुः श्राद्धे पाते मायां च संक्रमे निषेधे पीह सर्वत्र तिलेस्तर्पणमाचरेत् पितुर्ग्रहणं मात्रादेरुपलक्षणं-
 सर्वत्र निषेधे प्राप्त उपरागादिषु प्रसूयत इति भावः गर्गः कृष्णे भाद्रपदे मासि श्राद्धं प्रति दिनं भवेत् पितृणां प्रत्यहं कार्यं निषिद्धाहोपितर्पणं
 पृथ्वी चंद्रोदये तीर्थेति थिविशेषे च गंगायां प्रेतपक्षके निषिद्धे पितृने कुर्यात्तर्पणं तिलमिश्रितं अत्र तीर्थग्रहणे नैव गंगा मासौ पुनर्गं
 गाग्रहणं सर्वदा तिलप्रसादार्थं तर्पणं तेवसानां जलदेयः तन्मात्रं प्रयोगे वक्ष्यते योगयाज्ञवल्क्यः वस्त्रनिष्पादि तंतोयं स्नात-
 स्योद्धिष्टभागिनां भागधेयं श्रुतिः प्राह तस्मान्निष्पादेयेत्स्थले अन्नप्रकीरवत्तस्याप्यपसंभवे न पीडितं स्मृत्यंतरे वस्त्रचतुर्गुणीकृत्य
 पीडयेच्च जलाद्बहिः वामप्रकोष्ठे निक्षिप्य द्विराचम्य शुचिर्भवेत् अन्यत्र निक्षिपेद्यस्तु पितृहाचोपजायते स्नानवस्त्रं तर्पणात्पादुनिष्पी

इयेत् तदाहवृद्धयोगी यावदेतानृषोश्चैवपितृभ्यापिननर्पयेत् तावन्नर्पा इयं दूस्त्रयनेत्वातो भवेन्नर इति तर्पणाकरणे प्रत्यवाय-
 श्रुतिः पुराणसमुच्चये देवतांश्चमुनींश्चैवपितृभ्याहिननर्पयेत् देवादीनामृषीभूत्वान्नरकंसत्रजेदयेति शाकलः तर्पणं नैत्यकंकुर्याद्ब्र-
 ह्मयज्ञः पुरः सरं ग्रहणादिनिमित्तेषु ब्रह्मयज्ञविना भवेदिति स्मृतिसारे जन्मानेति लक्ष्मिस्तु यो नुष्ठानाययाचते नानुष्ठानफलं तस्य दा-
 तुरेवहितत्फलमिति ब्रह्मयज्ञादौ ऋष्यादिस्मरणं न कुर्यादित्याह ॥ भगवान् ॥ न च स्मरेदपि छंदः श्राद्धे वैतानि केमरेवे ब्रह्मयज्ञे च वैत-
 दूत्तथोकारं तु वर्जयेत् कारिकायां दभान्बहून्नुच्चो देशे प्रगग्रानास्तृणात्यथ दर्भेषूपविशेत्कर्मण्यत्र प्रादुर्गएव सन् कृत्वोपस्थे करे-
 सव्ये उक्तानं प्राग्दिगंगुलौ पवित्रे स्थापयेदुक्ते प्राग्ग्रेदक्षिणे न तु न्यचं प्रागंगुलं तेन संदध्यादक्षिणे करं ॐ पूर्वा व्याहृतोस्ति स्मः सम-
 ग्रांश्च सकृद्वदेत् पञ्चस्त्वर्धर्चशः सर्वासावित्रीं त्रिर्वदेदथ ऋषिधाने अग्निमीळे जपेत्सूक्तं पापघ्नं श्रीकरं परं पारायणफलं तस्य देवा-
 नास्यात्सहस्रश इति अथ ब्रह्मयज्ञप्रयोगः वेदपुरुषाय नम इति प्रदक्षिणी कृत्वा सने उपविश्य द्विराचम्य प्राणानायम्य समउपात्तं ब्र-
 ह्मयज्ञेन यक्ष्ये इति संकल्प्य विद्युदसि विद्यमेपाप्मानमृतात्सत्यमुपैमि इति मंत्रेणाप उपस्पृश्य वामजानू परिदक्षिणं पादं निधाय स्थल-
 संकोचे वामपादोपरिदक्षिणं गुंघ्रं निधाय दक्षिणजानु निकुशपवित्रगर्भं प्रागंगुलिमुत्तानं सव्यप्राणिं निधाय तदुपरिदक्षिणं पाणिं प्रागं-
 गुलिमेवं न्यचं निधाय व्याहृतिपूर्वा पञ्चोर्ध्वर्चशः सर्वासावित्रीं पठित्वा ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो

नः प्रचोदयात् तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचो
दयात् अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजं होतारं रत्नधातमं अग्निः पूर्वेभिर्ऋषिभिरीड्यो नूतनैरुत स देवा एह वक्षति अग्निना
रयिमश्नवत्योषमेव दिवेदिवे यशसं वीरवत्तमं अग्नेयं यज्ञमध्वरं विश्वतः परिभूरसि स इ देवेषु गच्छति अग्निर्होता कविऋतुः सत्य
श्चित्रश्च वस्तमः देवो देवेभिरागमत् ॥ १ ॥ यदंगदाशेषत्वमग्ने भद्रं करिष्यसि तवेतत्सत्यमंगिरः उपत्वामेदिवेदिवेदोषावस्तर्धि
यावयं नमो भरत एमसि राजंतमध्वराणां गोपासृतस्य दीदिविं वर्धमानं स्वेदमे सनः पितेव सूनुवे अग्नेः सूपाय नो भव सचः स्वा
नः स्वस्तये ॥ २ ॥ अग्निर्वेदेवानामवमो विष्णुः परमः अथ महाव्रतं एष पंथा एतत्कर्म अथातः संहिताया उपनिषत् विदामघव
न्विदा महाव्रतस्य पंचविंशतिसामिधेन्यः इषेत्योर्जेत्वा अग्न्यायाहि वीतये शन्नो देवीरभिष्टये अथैतस्य समाम्नायस्य स
माम्नायः समाम्नातः मय रसतज्जनलग्नं संमितं गोः ग्मा पंचसंवत्सरमयं अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि वृद्धिरादैश्च यदिन्द्रोदाश
राज्ञे मानुषं व्यगाहथाः इदं जना उपश्रुत योगीश्वरं याज्ञवल्क्यं नारायणं नमस्कृत्य अथातो धर्मं संचारव्यास्यामः अथातो धर्मं जि
ज्ञासा अथातो ब्रह्म जिज्ञासा इति पठित्वा तद्धुं यो राक्षणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतये देवी स्वस्ति रस्तनः स्वस्ति र्मानुषेभ्यः उर्ध्वं
जिगातु मे षजं शन्नो अस्तु द्विपदे रांचतुष्टये नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नमो ओषधीभ्यः नमो वाचे नमो वाचस्पत

यं नमो विष्णवे महते करोमिदं त्रिस्तुत्रं च।
 रुरि रसि तृश्चमे पाप्मानमृतात्सत्यमुपागामित्यपः स्पृष्ट्वा सव्यान्वारब्धेन दक्षिणहस्तेन प्र-
 जापत्यादिमंत्रैर्यथावचनं तृप्यतु तृप्यतां तृप्यं त्वित्यंतैस्तर्पयेत् अत्र द्यावापृथिवी तृप्यतामिति लोटः प्रथमपुरुषद्विवचनं प्रयो-
 क्रव्यं तृप्येतामिति लोटोदात्तानेपदं प्रयुज्यते प्राचः तदशक्त्यं तृपप्रीणन इत्यस्य धातोः परस्मैपदित्वात् नचलिङि परस्मैपदं भवेदि-
 ति वाच्यं ये चान्ये आचार्यास्ते सर्वे तृप्यं त्विति वक्तुराश्वलायनस्य लोटप्रयोगस्यैव विवक्षितत्वात् प्रजापतिस्तृप्यतु ब्रह्मा तृप्य-
 वेदास्तृप्यं देवास्तृप्यं ऋषयस्तृप्यं सर्वाणि लुंदांसि तृप्यंतु औंकारस्तृप्यं वषट्कारस्तृप्यं व्याहृतयस्तृप्यं सावित्री तृप्य-
 यज्ञास्तृप्यं द्यावापृथिवी तृप्येतां अंतरिक्षं तृप्यं अहोरात्राणि तृप्यं सारव्यास्तृप्यं सिद्धास्तृप्यं समुद्रास्तृप्यंतु नद्यस्तृप्यं
 तु गिरयस्तृप्यं क्षेत्रौषधिवनसातिगंधर्वाप्सरसस्तृप्यं नागास्तृप्यं वयांसि तृप्यं गावस्तृप्यं साध्यास्तृप्यं विप्रास्तृप्यंतु
 यक्षास्तृप्यं रक्षांसि तृप्यंतु भूतानि तृप्यंतु एवमंतानि तृप्यं त्वित्येकोनत्रिंशन्मंत्रैः कुशाग्रैर्देवतीर्थेनैकवारं तर्पयित्वा निवीतीश-
 तर्चिनस्तृप्यं माध्यमास्तृप्यं गृत्समस्तृप्यंतु विश्वा मित्रस्तृप्यं वामदेवस्तृप्यं अत्रिस्तृप्यं भरद्वाजस्तृप्यं वसिष्ठस्तृ-
 प्यं प्रगाथास्तृप्यं पावमान्यस्तृप्यं स्कंदसूक्तास्तृप्यं महासूक्तास्तृप्यं त्विति द्वादशमंत्रैः कुशमध्येन ऋषितीर्थेन द्विः प्रत्येकं
 तर्पयित्वा प्राचीनावीती ॥ स्मृतुं तु जैमिनिवैशांपायनपैलसूत्रभाष्यभारतमहाभारतधर्माचार्यास्तृप्यंतु जानंति बाहविगा-

गर्गोत्तमशाकल्यबाभ्रव्यमांडव्यमांडकेयास्तृष्यं. गर्गवाचक्रवीतृष्य. वडवाप्राचिथेयीतृष्य. सुलभमैत्रेयीतृष्य. कहोळंतर्पयामि कौ
षीतकंत. महाकौषीतकंतर्पयामि पैम्यंतर्पयामि महापैम्यंत. सत्यज्ञंतर्प. सारव्यायनंत. ऐतरेयंत. महैतरेयंतर्प. शाकलंत. बाष्कलंत.
सृजातवक्रंत. ओदवाहितर्पयामि महौदवाहित. सौजामित. शौनकंतर्पयामि आश्वलायनंत. येचान्ये आचार्यास्ते सर्वे तृष्यं
त्विनित्रिस्त्रयोविंशतिमत्रैः पितृतीर्थेन कुशमूलेस्तर्पयेत् ततोऽस्मत्पितरममुकशर्माणंगोत्र वसुरूपं स्वधानमस्तर्पयामि एवं पिताम-
हादिस्तर्पयित्वा आब्रह्मस्तं वपयंतं देव षीपितृमानवाः तृष्यंतु पितरः सर्वे मातृमातामहादयः अतीतकुलकोटीनां सप्तद्वीपनिवा-
सिनां आब्रह्मभवनाल्लोकानिदमस्तु तिलोदकमिति त्रिदत्त्वा येकेचास्मत्कुले जाता अपुत्रागात्रिणोऽमृताः ते गृण्यंतु मया दत्तं वस्त्रनि-
ष्पीडनोदकमिति चतुर्गुणमुपरिदशकस्त्रं स्थले वामभागे निष्पीड्योपवीतीद्विराचामेत् अथाशौचे सति नित्य स्नानादिकं कार्यं स्मृत्य-
र्थसारे सूतकादौ नित्यस्नानशौचान्नबलिदानप्राणाहुति पात्रकरणादयो भुजिनियमा अस्पृश्यस्पर्शनस्नानादिकं चेति सर्वकर्तव्यमे-
वेति अत्र नित्यस्नाननिषेधकवचनाभावात् कल्पमार्जनाधिमर्षणांगसहितं कार्यं संध्याप्रकारमाह जाबलिः अर्घ्यानामानसी संध्याप्रा-
णायामविवर्जिता इति भरद्वाजः सूतके मृतके वापि प्राणायामममंत्रकं तथामार्जनमंत्रास्तमनसोच्चार्य मार्जयेत् गायत्रीं सम्यगुच्चा-
र्य सूर्यागार्यं निवेदयेत् मार्जनं तु नवाकार्यमुपस्थानं न चैव हि गायत्रीं दशवारं जपेदित्याश्वलायनः आपन्नश्चाशुचिः कालेति छान्दि-

आ० क०

३८

जपेदुशेति आपन्न आपद्यक्तः अशक्तोश्चैव ॥ स्तूतके मृतके चैव रोगोत्पत्तौ तथा ध्वनि मानसी च जपेत्संध्यो कुश
वारिविवर्जितः पराशरः देशभंगे प्रवासे च व्याधिषु व्यसनेषु च रक्षेदेव स्वदेहं तु पश्चात् धर्मसमाचरेत् इति स्तूतके विष्णुपूजानकार्या तदु
क्तं स्तूतके इत्यपक्रम्य हेमाद्रौ वाराहे पूर्वसंकल्पितं यत्तु ब्रतं सनियतब्रतैः तत्कर्तव्यं नरे श्राद्धदानार्चनविवर्जितमिति पंचयज्ञा अपि न
कार्याः होमं तत्र प्रकुर्वति शष्कान्नेन फलनवा पंचयज्ञविधानं तु न कुर्यान्मृत्युजन्मनोरितिसंघर्तनिषेधात् होमः सायं प्रातः क्रियमा
णो नित्यहोमः स तु कार्य एव याज्ञवल्क्योऽपि वैतानोपासनाः कार्याः क्रियाश्च श्रुतिचोदनादिति यद्यपि अत्र कार्या इत्युक्तं तथाप्यसौ
गोत्रेण कारणीयाः तथा च बृहस्पतिः स्तूतके मृतके चैव अशक्तोश्चात्थ भोजने प्रवासादिनिमित्तेषु हावयेन्न तु हापयेदिति जातूकर्ष्ये
पि स्तूतके तु समुत्पन्ने स्मार्तकर्मकथं भवेत् पिंडयज्ञः चरुहोममसगोत्रेण कारयेदिति पिंडयज्ञः पिंडपितृयज्ञः चरुहोमः स्थालीपाकश्च
णाकर्माश्च युज्याग्रयणप्रत्यवरोहणाष्टकादिहोमः अत्र द्रव्य त्यागस्त यजमानेन कार्य इति विज्ञानेश्वरः अपरे तु कल्पसूत्राभाष्य
कारादयः सर्वे निबंधकारा वैतानिके होम कर्मणि स्वकर्तृत्वं वदंति कर्मवैतानिकं कार्यं स्नानोपस्पर्शनात्स्वयं जन्महान्योर्वितानस्य कर्म
त्यागो न विद्यते शालाघ्नौ केवलहोमः कार्य एवान्यगोत्रजैरित्यादि हारीतवचनात् प्रसंगाच्छूद्रजातीनां पितृसंतुष्टिकारणं तर्पणं प्रव
दास्यत्र मूलवाक्यानुसारतः अदनपरिजाते योगयाज्ञवल्क्यः तृष्यत्वितिसमुच्चार्य तृष्यतामित्यथापि वा विधितः प्रक्षिपेत्तोयं देवा

३८

दीनामशेषतः देवानाहसएव ब्रह्माणंतर्पयेत्पूर्वं विष्णुरुद्रं प्रजापतिं देवांश्छुदांसिवेदांश्च ऋषींश्चैव सनातनान् आचार्यांश्चैव गंध-
र्वानाचार्यतन्त्रयास्तथा संवत्सरं सावयवं देवींश्चाप्सरसस्तथा तथा देवानुगान् नागान् सागरान् पर्वतानपि सरितो थमनुष्यांश्च यक्षां
नक्षत्रांसि चैव हि पिशाचांश्च स्रपणींश्च भूतान्यथ पशून्स्तथा वनस्पतीन् औषधींश्च भूतग्रामं चतुर्विधं तत्रैव विष्णुसमुच्चये ततः रु-
त्वानीवीतंतु यज्ञसूत्रमंतं द्रितः प्राजापत्येन तीर्थेन मनुष्यांस्तर्पयेत्पृथक् मनुष्यानाह कार्ष्णाजिनि ॥ सनकश्च सनंदश्च तृतीय-
श्च सनातनः कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पंचशिरवस्तथा एते ब्रह्मसूताः सप्तमनुष्याः परिकीर्तिताः मरिचिमन्त्रिमंगिरसंपुलस्त्यं
पुलहं क्रतुं प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च देवब्रह्म ऋषीन्सर्वान्स्तर्पयेदक्षतोदकैरितियोगयाज्ञवल्क्यः अपसव्यं ततः कृत्वा
भूत्वान्वपि ददिद्भुरवः पितृन् दिव्यान् दिव्यांश्च पितृतीर्थेन तर्पयेत् दिव्यावस्वादयः अदिव्याः स्वपित्रा दय इति मदनपारिजातः
अथ प्रयोगः स्नानोत्तरमासनादावुपविष्टः सकुशहस्तद्वयेन देवतीर्थेन तर्पयेत् ब्रह्मावृष्यतां विष्णुस्तृष्यतां रुद्रस्तृ-
ष्यतां प्रजापतिस्तृष्यतां देवास्तृष्यतां वेदास्तृष्यतां ऋषयस्तृष्यतां पुराणाचार्यास्तृष्यतां गंधर्वास्तृष्यतां इतराचार्यास्तृष्यतां संवत्सरं सावयवं तृष्यतां देव्य-
स्तृष्यतां अप्सरसस्तृष्यतां देवानुगास्तृष्यतां नागास्तृष्यतां सागरास्तृष्यतां पर्वतास्तृष्यतां सरितस्तृष्यतां मनुष्यास्तृष्यतां यक्षास्तृष्यतां रक्षांसि-
तृष्यतां पिशाचास्तृष्यतां स्रपणीस्तृष्यतां भूतानि तृष्यतां पशवस्तृष्यतां वनस्पतयस्तृष्यतां औषधयस्तृष्यतां भूतग्रामश्चतुर्विधस्तृष्यतां

॥१७॥ २०॥ अथ ऋषयः ॥ निवीती ॥ उदगग्रदर्भमध्येन ऋषितीर्थेन द्वौ द्वावंजलीदद्यात् सनकस्तृप्यतु सनंदनस्तृ० सनातनस्तृ० कपि
 लस्तृ० आसुरिस्तृ० वोदुस्तृ० पंचशिखस्तृ० मरीचिस्तृ० अत्रिस्तृ० अंगिरस्तृ० पुलस्त्यस्तृ० पुलहस्तृ० ऋतुस्तृ० प्रचेतास्तृ० वंसि
 ष्टस्तृ० ऋगुस्तृ० नारदस्तृप्यतां १७ ततः प्राचीनावीती दक्षिणास्यः पितृतीर्थेन त्रींस्त्रीनिंजलीन्त्सं प्रयच्छेत् वसवस्तृप्यतां रु
 द्रास्तृ० आदित्यास्तृ० मरुतस्तृ० अश्विनोत्पृष्येतां ततः पित्रादीनस्मत्पितामुकदासो मुकगोत्रस्तृप्यतां अन्नवस्वादिनामसहिता
 नाम सहितानां वा पित्रादीनां तर्पणं कार्यमिति मदनपारिजातः एवं पितामहप्रपितामहयोरपि अस्माच्चाता अमुकगोत्रा अमुकदेवीतृ
 प्यतां एवं सर्वेषां प्रमितानां तर्पणं कृत्वा तदेतिलांजलिं निक्षिपेदेतैर्मंत्रैः देवास्तथा सूराय क्षागंधर्वैरगराक्षसाः पिशाचा गुह्यकाः सि
 ङ्हाकूष्मांडा भैरवादयः जले च राभूमिलया वाद्यापाराश्वजंतवः तृप्तिमेतेन यात्वांशमदत्तेनांबुना खिलाः नरकेषु समस्तेषु यातुना
 सत्त्वये स्थिताः तेषामाप्यायनायेतद्दीयते सलिलं मया ये बांधवा बांधवा ये येन्यजन्मनि बांधवाः ते तृप्तिमखिलायां तु यश्चास्मत्तोभि
 वांछति यत्र क्वचन संस्थानां क्षुत्तृष्णोपहतात्मनां तेषां हि दत्तमक्षय्यमिदमस्ततिलोदकं ये भेकुल्लेलुसपिंडाः पुत्रदारविवर्जिताः
 मातृवंश्यामृताये च पितृवंश्यास्तथैव च तेषां ततो ये केचास्मत्कुले इति मंत्रेण वस्त्रं निष्पीड्या चामैत् जीवति तुर्वस्वादिपंचस्थाने
 शुविशेषमाहस्मृतिचंद्रिकायां योगयाज्ञवल्क्यः कव्यवाडनलः सोमोयमश्चैवार्यमातथा अग्निष्वात्ताः सोमपाश्च तथा बर्हिषदो

पितृ यदिस्याज्जीवपितृकृतान्विद्यात्ततोपितृन् तिलतर्पणनिषिद्धकालस्तु मत्कृतश्राद्धचंद्रिकायां द्रष्टव्यः अत्रवक्तव्यमपिशू-
 द्राणां वैश्वदेवादिकर्मनिनुष्ठानान्नोच्यत इत्यास्तातावत् इत्याचारार्के शूद्रतर्पणप्रयोगः प्रासंगिकः अथवैश्वदेवः सचवैश्वदेवंपुरा-
 कृतवानित्येचाभ्युदयेतथा स्वांभीष्टदेवतादिभ्यो नैवेद्यं निवेदयेत् अकृतवैश्वदेवंतु नैवेद्यं यो निवेदयेत् तदन्नं च न गृह्णाति देवादि-
 ष्ववाद्यो ध्रुवमित्याश्वलायनस्मृतेः सा एष देवयज्ञो हरहर्गोदानसमितः सर्वाभीष्टप्रदः स्वर्गोपवर्गश्च तस्मादेनमहरहः कुर्वति तमेनं
 वैश्वदेवं हुतशेषेण पृथगन्नेन वा कुर्यान्नास्यशेषेण वैश्वदेवं कुर्यादिति गृह्यपरिशिष्टाच्च नैवेद्यदर्शनात्पूर्वकार्यः सा एष देवयज्ञश्चावा-
 हनादि नैवेद्यांतः पंचायतनपूजारूपो देवयज्ञ इत्यर्थः यन्नु विष्णोर्निवेदिता न्नेन यष्टव्यं देवतांतरं पितृभ्यश्चापितदेयं तदानं त्यागक-
 ल्पते इति स्कांदवचनंतत् विगीतत्वान्नादरणीयमथवा केवलवैष्णवपरं अथवैश्वदेवविधिः कारिकायां गृहस्थो वैश्वदेवारव्यं कर्मभारम्
 तेदिया तत्रं नास्त्यत्र भगवद्भक्तिकारवचोयथा औपासनाग्निमन्यं वा समिध्याय हविर्भुजं अन्यं पाकाग्निं समिध्य प्रज्वाल्य प्रज्वालनं मु-
 र्वेनैव कार्यमित्याह स्मृति चंद्रिकायां कात्यायनः जुह्वयंश्च हुते चैव पाणिना शूर्पदारुभिः न कुर्यादग्निधमनं न कुर्याद्व्यजनादिना ॥ मुखे-
 नैव धमेदग्निं मुखे देवो व्यसोयत इति मुखेन धमनं न लिकादिव्यवधानेन न साक्षात्कार्यं उद्धिष्टपातसंभवात् आश्वलायनः सायंप्रात-
 र्वैश्वदेवो कर्तव्यो बलिकर्मच अनश्नतापि कर्तव्या बन्ध्या किं लिखी भवेत् वैश्वदेवो दिवानक्तं न भवेच्च पृथक्पृथक् प्रातरेव द्विराहृत्या

कुर्याद्वासहितौ द्विज इति शातातपः वैश्वदेवः प्रकर्तव्यः पंचसूनापनुत्तये पंचसूनागृहस्थस्य वर्त्तने हरहः सदा कंडणीपेषणीचुद्धि
जलकुंभउपस्करः सूनाहिंसास्थानानि उपस्करः शूर्पादिः अथ वैश्वदेवविधिर्गृह्यपरिशिष्टे अथ वैश्वदेवोदिवास्यप्रारंभो नात्र पाक-
यज्ञतंत्रमौपासनं पचनं वापरिसमुत्थपर्युक्ष्यायतनमलं कृत्य सिद्धं हविष्यमधिश्चित्यादिः प्रोक्ष्योद्गुहास्याग्निः प्रत्यग्दग्धैर्बुनिधाय
सर्पिषाभ्यज्य सव्यं पाणितलं हृदयेन्यस्य सकृद्वदानेन पाणिना जुहुयादन्नाभावे तं दुलादिभिः कुर्यादंते च परिसमुत्थपर्युक्षेदेकेनात्र तं
त्रिमिति शौनकः त्रिधा विभज्य सिद्धान्तं त्रिः प्रोक्ष्य पुरतः स्थितं पर्याग्निकरणं कुर्यात्सिद्धान्तस्याप्ययं विधिः छंदोगपरिशिष्टे यस्मि
न्मौभावेत्याके वैश्वदेवस्तु तत्रैव उत्तानेन तु हस्तेन त्र्यंगुष्ठाग्रेण पीडितं संहतांगुलिपाणिस्तवाग्यतो जुहुयाद्भुविरिति व्यासः जुहुयात्स
र्पिषाभ्यक्तं तैलक्षारविवर्जितं दध्याक्तं पायसाभ्यक्तं तदभावे भसापि वा व्यासः होमान्नदानरहितं न भोक्तव्यं कदाचन आश्वला
यनः वसतामेकपाकेन विभक्तानामपि प्रभः एकस्तत्रतुरो यज्ञान् कुर्याद्वाग्यज्ञपूर्वकान् वाग्यज्ञो ब्रह्मयज्ञः स तु सर्वेषां पृथगेव भवति
पृथगप्येकपाकानां ब्रह्मयज्ञो द्विजन्मनां अविभक्ता विभक्ताश्च पृथक्पाका द्विजातयः कुर्युः पृथक् पृथक् यज्ञान् भोजनात्प्राग्दिने
दिने गोभिलः यद्येकस्मिन्काले बहुधान्यं पच्येत गृहपतिर्महान् सादेवैतदूलितं तत्र कुर्वतीति आश्वलायनमते विभक्तानामप्ये
कपाके ज्येष्ठस्यैवाधिकारो न पृथक्पाक भेदे विभक्तानामपि भिन्नैवाधिकार इति गोभिलमते तु अविभक्तत्वात्पुत्रादि

भिः पृथक्पाके कृते सत्यपि ज्येष्ठस्यैवाधिकारो नान्येषां अत्राविभक्तानां पृथक्पाके पृथक्कुर्वेश्वदेवाकरणाकरणविरोधे प्राप्ते व्यवस्थितो
यं विकल्पः आश्वलायनेनैस्तदुक्तेः पृथक्कार्यः तदन्येरेक एवेति देवतान्क्रममाहाश्वलायनः अथ सायंप्रातः सिद्धस्य हविष्यस्य जु
हुयादग्निहोत्रदेवताभ्यः सोमाय वनस्पतये ग्रीषोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां धन्वंतरय इन्द्राय विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणे स्वाहेत्य
थ बलिहरणमेताभ्यश्चैव देवताभ्योद्ग्रा ओषधिवनस्पतिभ्यो गृहाय गृहदेवताभ्यो वास्तदेवताभ्य इन्द्रायेंद्रपुरुषेभ्यो यमाय यमपुरुषे-
भ्यो वरुणाय वरुणपुरुषेभ्यः सोमाय सोमपुरुषेभ्य इति प्रतिदिशं ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य इति मध्ये विश्वेभ्यो देवेभ्यः सर्वेभ्यो भूतेभ्यो दि-
वाचारिभ्य इति दिवानक्षत्राचारिभ्य इति नक्षत्रसोभ्य इत्यक्षरतः स्वधापितृभ्य इति प्राचीनावीतो शेषं दक्षिणानिनयेदिति अत्र स्वधापितृ-
भ्य इति गृह्यव्याख्यानेवृत्तिरुक्तैव पितृयज्ञः पितृयज्ञार्थमन्वहं ब्राह्मणभोजनं कर्तव्यमिति सिद्धमिति यदुक्तं तत्पञ्चमहायज्ञांतः पाति-
पितृयज्ञविषयं न तु नित्यश्राद्धविषयं तस्य स्मृतितो विधानात् यातुश्राद्धं वा पितृयज्ञस्यातिश्रयो बलिरयापि वेति कात्यायनो दाहृतत्वं
नै नित्यश्राद्धस्य पितृयज्ञोक्तिः सायेषां सूत्रेणैव बलिर्नेक्तस्तेषां नित्यश्राद्धमेव पितृयज्ञ इति सूचनाय ननु तर्ह्यश्वलायनादीनां स्व-
धापितृभ्य इति पितृयज्ञेनैव पितृयज्ञसिद्धिर्नित्यश्राद्धेनालं इति चेन्न तस्य देवताभेदेन कर्मांतरत्वात् तथाहि पञ्चयज्ञप्रकरणे स्व-
धापितृभ्य इत्यविशेषेणोक्तत्वादेतद्विषयपितृविषयं नित्यश्राद्धे तु नित्यश्राद्धतृयन्नाम देवहीनं ननु च वे तच्च षट्पुरुषं देयं दक्षिणपिड

वर्जितमिति पुराणवचने देवतासंख्याविधानाभित्य आत्मानुष्यपितृविषयं तस्माद जीवत्पितृकेण देवपितृमनुष्यपितृत्वस्यैकमिदं
कर्तव्यं जीवत्पितृकेण वैश्वदेवप्रकरणोक्त एव पितृयज्ञः कार्य इत्यलं विस्तृत्या विश्वदीपे पितृयज्ञान्नशेषेण तथानैर्ऋत्यकोणके वा
यव्यकोणे तु तथा शूनो बलिमथाहरेदिति आह जैमिनिः यत्किंचिज्जु हुयादग्नौ तत्सर्वं त्यागपूर्वकं अन्यथा कुरुते यस्तन्नरके सविपच्यते
शौनकः भूतयज्ञेऽपि मंत्राणां स्वाहाकारो भवेदिति स रुद्रकृतेन वैश्वदेवेन पक्तः पश्यमाणश्च सर्वोऽपि पाकः संस्कृतो भवतीत्याह गोभि-
लः यद्येकस्मिन्काले बहुधानं पच्येत गृहपतिर्महानसा देवैर्दुल्लिख्य देवकुर्वीतेति अन्नाभावे द्रव्यांतरं चतुर्विंशतिमते अलाभे येन के-
नापि फलशाके दकादिभिः पयोदधिघृतैर्वापि वैश्वदेवस्कवेण तु हस्तेनाग्रादिना कुर्यादद्विरंजलिना जले तत्रापि यदानीयं ते नैव हो-
मः तथाच परिशिष्टे शाकं वायदि वा पत्रं मूलं वायदि वा फलं संकल्पयेद्यदाहारं स्तेनैव जुहुयात्थविः पाणिनैकेन जुहुयात्तुदिसव्यं नि-
धाय वै वर्ज्यद्रव्याणिसंग्रहे कोद्रवचणकं माषं मसूरं च कुलिशकं क्षारं चलवणं चैव वैश्वदेवे विवर्जयेत् इति अत्र वैश्वदेवे यज्ञत्रयं भवति दे-
वयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञ इति पूर्वोक्त सूत्रात् तत्र प्रातर्वैश्वदेवमादौ कृत्वा सायं वैश्वदेव इति क्रमो न तु सायं प्रातरिति प्रथमादिवाचारि-
भ्यो बल्युक्तेः अत्र सूक्ताकारध्वजाकारनराकार बल्मीकारव्यचक्राकार इति पंचविधाकारे भूतयज्ञे मुख्याचक्रा कृतिरित्याह शौनकः
पंचस्वेतेषु विप्राणां मुख्याचक्रा कृतिर्भवेत्चक्राकारमथाक्षरं कुर्यादग्निसमीपतः चक्राकारेण यो विप्रः सदा भूतबलिं हरेत् सर्वपापविनि-

मुक्तो विष्णु सायुज्यमाप्नुयादिति देवभूतशेषेण भूतयज्ञं कुर्यादित्याह योगयाज्ञवल्क्यः देवेभ्यस्तद्गुतादन्ना श्लेषाद्भूतबलिं हरेत् भूत-
यज्ञः सर्वप्राप्ते भूतिदः सर्वदेहिनामिति एवं कृतवैश्वदेवस्य बहिर्बलिमाहमनुः शरणां च पतितानां च श्वपक्षां पापरो गिणां चायसानां कृ-
मीणां च शनकैर्निक्षिपेद्भुवि शाकलः सायं स्यात्पितृयज्ञांतं ब्रह्मयज्ञविवर्जितमिति पितृयज्ञांतमित्युक्त्या मनुष्ययज्ञस्यापि निवृत्तिः
प्रतीयते अथ वैश्वदेवप्रयोगः अग्नेः पश्चात्प्राङ्मुख उपविश्या चम्य देशकालौ निर्दिश्य ममोपात्तदुरितक्षयात्पुनः संस्कारान् संस्कारश्च
राचप्रातर्वैश्वदेवं करिष्ये सायंतु सायं वैश्वदेवमिति द्वयोस्तन्त्रेणानुष्ठानपक्षे तु प्रातः सायं वैश्वदेवौ तन्त्रेण करिष्ये इति संकल्प्य एतद्वाग्ने-
राहुगणोगौतमोऽग्निस्त्रिष्टुप् अग्न्यावाहने विनियोगः ॐ एतद्गृहहोतानिषीदादब्धस्फुरएता भवानः अवतां त्वारोदसी विश्वमिन्वे-
यजामहे सौमनसाय देवान् इत्यावात्य वेणुधमन्या प्रबोध्य चत्वारिंशृंगा गौतमो वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् अग्निमूर्तिध्याने विनियोगः ॐ
चत्वारिंशृगात्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्तहस्तासो अस्या त्रिधा बन्धो वृषभोरोरवोत्तिमहो देवो मर्त्या आविवेशा इति ध्यात्वा परि-
समूहं न पर्युक्षणे कृत्वा सित्थमन्नपात्रांतरे निधायाग्नावधि श्रित्य प्रोक्ष्योदगुद्वा स्य पश्चिमभागे निधाय त्रेधा विभज्य त्रिः प्रोक्ष्य पर्यग्नि-
कृत्वा सर्पिषा भज्य अग्निं विश्वानि न इत्यलंकृत्य सव्यपाणितलं हृदि न्यस्य दक्षिणहस्तेन दक्षिणभागादन्नमादायां गुह्यायेण पीडितं संह-
तां गुल्युत्तानपाणिना समंत्रं जुहुयात् तत्र मंत्राः सूर्याय स्वाहा सूर्यायेदं नममेत्यादित्यागः सर्वत्रापि ज्ञेयः प्रजापतये स्वाहेत्यर्चैरु-

तैव सोमायवनस्पतये० अग्नीषोमाभ्यां० इंद्राग्निभ्यांस्वाहा द्यावापृथिवीभ्यां० धन्वन्तरयेस्वाहा इंद्राय० विश्वेभ्योदेवेभ्य० ब्र-
ह्मणेस्वा० सायंतनवैश्वदेवाहुतयोग्नयेस्वा० प्रजापतयेइत्यादि ब्रह्मण्यंतः पूर्वबन्धवाहुतीर्हुतोचम इत्कपस्थाय परिसमूहनपर्युक्षणे
कृत्वा विभूतिधारयेदिति देवयज्ञः अथ भूतयज्ञः भूमिप्रोक्ष्य मध्यभागादन्नमादाय प्राचीमारभ्य ईशानीपर्यंतं च क्रान्तिरनेनैतर्वे-
ण सूर्याय स्वाहेति पूर्वोक्ते देशभिः अद्वाः स्वाहा ओषधिवनस्पतिभ्य० गृहाय गृहदेवताभ्य० वास्तुदेवताभ्यस्वाहेति पंचभिः श्रद्धत्वा
चक्राद्बहिः प्राच्यां प्राक्संस्थं इंद्राय इंद्रपुरुषेभ्य० दक्षिणत उदक्संस्थं यमाय यमपुरुषेभ्य० पश्चिमतः प्राक्संस्थं वरुणाय वरु-
णपुरुषेभ्य० उत्तरस्यामुदक्संस्थं सोमाय सोमपुरुषेभ्य० चक्रमध्ये ब्रह्मणे स्वा० तत्प्राच्यां ब्रह्मपुरुषेभ्य० ब्रह्मणो दक्षिणतो विश्वे-
भ्यो देवेभ्यो० ब्रह्मणः पश्चिमतः सर्वेभ्यो भूतेभ्य० ब्रह्मण उत्तरतो दिवाचारिभ्य० चक्रादुत्तरतोरक्षोभ्य० हेति दत्त्वा पउपस्पृश्य
तदुत्तरतो भूमिप्रोक्ष्य द्वितीयं भूत यज्ञं कुर्यात् तत्र सूर्यपदस्थाने ग्निपदं दिवापदस्थाने नक्तमिति विशेषः शेषं पूर्ववदिति भूतयज्ञः
अथ पितृयज्ञः प्राचीनावीती आग्नेय्याभिमुखः सच्यं जान्वाच्योत्तर भागादंगुष्ठपर्वमात्रमन्नं गृहीत्वा पराचीनपाणिना चक्रादक्षि-
णतः स्वधापितृभ्य इति मंत्रेण बलिं दत्त्वा पउपस्पृश्य द्वितीयं चक्राग्नेयभागे च तथैव दत्त्वा पउपस्पृश्य पितृयज्ञान्नशेषेणैव चक्राद्बहि-
र्नैर्ऋत्यकोणे श्यामाय स्वाहा चक्राद्वयवकोणेश बलाय स्वाहेत्यभयत्र बलिं दत्त्वा गृहांगणोजलमासिच्य श्वचांडालपतितभू-

तवायसेभ्योविकिरेत् येभूताः प्रचरन्ति दिवानक्तं बलिमिच्छन्तोर्विदुरस्य प्रेक्षाः तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हराभिमायि पुष्टिं पुष्टिपतिर्ददातु स्वाहा
रात्रौ चेन्नक्तमिति ब्रूयादिति शौनकोक्तश्चक्राकारप्रयोगः वृत्तिरुत्तुनराकारमंगीकृत्य वैलक्षण्यामाह तत्र सूर्यादिब्रह्मांतात् दशव
लीन्याक्संस्थान्दत्त्वा किंचित्तरालं त्यक्त्वा न्य इत्यादिवास्तुदेवताभ्य इत्यंतान्यं च वलीद्वत्वा न्योदत्तबलेः पश्चिमत इद्राय तदुत्तरत
इद्रपुरुषेभ्यः अंतरालदक्षिणतोयमाय तदुत्तरतोयमपुरुषेभ्यः ब्रह्मणे दत्तबलेः प्राक्वरुणाय तदुत्तरे वरुणपुरुषेभ्य अंतरालात्तु
त्तरतः सोमाय ० सोमपुरुषेभ्यः अंतराले ब्रह्मणे तत्प्राक् ब्रह्मपुरुषेभ्यः विश्वेभ्यो देवेभ्यः सर्वेभ्यो भूतेभ्यः दिवाचारिभ्य इत्युत्तरे र
क्षोभ्यः स्वाहेति सर्वोत्तरतः ततोपसव्येनाग्नेय्यां स्वधापितृभ्य इति पुरुषाकारो वैश्वदेवप्रयोगः अथ मनुष्ययज्ञः मनुः अतिथिभ्यो
न्नदानं च यज्ञः स तु पंचमः पुष्कलस्य प्रमाणान्नमन्यपान्ने समुत्थरेत् अक्षतो दकहस्तेन चोपवीती निवेदयेत् योगिभ्यः सनकादि
भ्य इदं चान्नमितीति च दद्यादन्नं तद्विप्राय कुर्याद्बृहबलितथा अन्नशुद्धिर्वेदाश्रुत्यन्नदोषैर्न लिप्यते ब्राह्मणभोजनाशक्तो परा
शरः नृयज्ञसिद्धये दद्यान्दिक्षां संकल्पपूर्विकां कूर्मपुराणेपि हंतकारमयाग्रं वा भिक्षां वा शक्तितो द्विजः दद्यादतिथये निखं बुध्वा तं
परमेश्वरमिति भिक्षालक्ष्णं मनुनोक्तं आसमात्रा भवेद्दिक्षा अग्रं आस चतुष्टयं अग्रं चतुर्गुणीकृत्य हंतकारो विधीयते एष प्रयो
गः अभ्यागतं ब्राह्मणं मातुस्वमुपविश्य गंधादिना संपूज्य निवीती ब्राह्मणभोजनं पर्याप्तमन्नं पात्रस्थं सनकादिमनुष्येभ्य इदम-

स्तनममेकं च तेनानेन भोजयेत् तदभावे भिक्षात्रयं पूर्ववत्संकल्प्य भिक्षुश्रोतृणादिति मनुष्ययज्ञः यदि वैश्वदेवात्यागेव भिक्षुकैः स
 मागते विशेषमाह गौतमः वैश्वदेवे तु संप्राप्ते भिक्षुके गृहमागते उत्पृथ्वैश्वदेवार्थं भिक्षुं दत्त्वा विसर्जयेत् वैश्वदेवाकृतं पापं शक्नोति भिक्षु-
 र्यपोहितुं नहि भिक्षुः कृतान् दोषान् वैश्वदेवो व्यपोहति इयं च भिक्षा स्वतंत्रफलार्थी भिक्षादानप्रशंसामाह यमः सत्कृत्य भिक्षुवे भिक्षा-
 यः प्रयच्छति मानवः गोप्रदानसमं पुण्यं तस्याह भगवान्यमः भिक्षुकानाह याज्ञवल्क्यः यतिश्च ब्रह्मचारी च विद्यार्थी गुरुपोषकः अ-
 ध्वगः क्षीणवृत्तिश्च षडेते भिक्षुकाः स्मृताः अतिथयश्चोक्तास्तेनैव शूद्रो वायं दिचांडालः शत्रुर्वा ब्रह्मघातकः आगतो वैश्वदेवान्ते सो-
 तिथिः स्वर्गदायकः इति इति पंचमहायज्ञाः एषामकरणे प्रायश्चित्तमाह व्यासः होमान्नदानरहितं न भोक्तव्यं कदाचन अकृत्वा पंचयज्ञां-
 स्तु भिक्षुचांद्रायणं चरेत् यदि देवामाध्याह्निकं स्वेकालेन भवति चेद्गौणकाले कार्यं गौणकाले व्यसंभवे यमः दिवोदितानि कर्माणि प्र-
 मादादकृतानि चेत् शर्वर्याः प्रथमेयमेतावत्कुर्याद्यथाक्रमं अत्र मुख्यकालानुरोधात्सायंसंध्योपासनमादौ कृत्वा गंतूनामंते निवेश-
 इति न्यायेनातीतकालं प्रातर्मध्याह्निकं पश्चात्कार्यमिति न्यायतः प्राप्तं तस्य निषेधार्थं यथाक्रमं मिति वचनं मरीचिरपि रात्रौ प्रहरप-
 र्यंतं दिवा कर्माणि कारयेत् अवगाहं ब्रह्मयज्ञं सौरजाप्यं न कारयेत् आश्वलायने स्तरात्रावपि ब्रह्मयज्ञः कार्यः तस्य द्वावनध्यायो यदा
 त्माशुचिर्यदेश इति सूत्रात् मध्यदिने प्रबलमधीयीत यः एवं विद्वान्महारात्रे उपस्य दिते तथा ग्रामे मनसा साध्याय मधीयीत दिवानक्तं

वेति वृत्तावुक्तत्वाच्च विधुरस्यैवैश्वदेवविशेषउक्तोरुत्थवसिष्ठेन अनग्निकस्तयोविभः सोमं व्यावृत्तिभिः स्वयं हुत्वा शाकलमंत्रैस्तु शि-
 ष्ठादन्नाहुर्लिहरेत् ॥ अथ प्रयोगः पूर्ववदग्निस्थापनादिकृतत्वाच्च मादाय ॐ भूस्वाहा अग्नय इदं नमम ॐ भवः स्वाहा वायव इदं नमम -
 ॐ स्वः स्वाहा सूर्याय इदं नमम ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा प्रजापतय इदं नमम अथ शाकलमंत्रास्ते त्रिरीयकारण्ये देवकृतस्यै न सो वय जन-
 मसि स्वाहा अग्नय इदं ॥ मनुष्यकृतस्यै न सो वय जनमसि स्वाहा ॐ पितृकृतस्यै न सो वय जनमसि स्वाहा ॐ आत्मकृतस्यै न सो वय-
 जनमसि स्वाहा ॐ अन्यकृतस्यै न सो व ॐ अस्मकृतस्यै न सो व ॐ यत्कषुप्तश्च जाग्रतश्चैनश्च कृतस्याव यद्विबानक्तं चैन-
 श्च कृतस्याव यत्स्वपंतश्च जाग्रतश्चैनश्च कृतस्याव यजनः यद्विद्वांसश्चाविद्वांसश्चैनश्च कृतस्याव ॐ एनस एनसो वय जनमसि
 स्वाहेत्येकादशार्हुती हुत्वा सर्वत्राप्यग्नय इदं नममेतद्देशत्यागौ पूर्ववत्कुर्यादिति ततो देवं संपूज्य नैवेद्यं प्रदर्शयित्वा आत्यं कुर्या-
 त् तत्त्वडदैवतं विश्वेदेव हीनं दक्षिणापिंडावाहनस्वधाकाराग्नौ करणब्रह्मचर्यादिनियमरहितादिकार्यं तत्र दक्षिणादाने विकल्पः विक-
 ल्यविधायकं तु मल्लुतश्चात्यं चंद्रिकायां द्रष्टव्यं देशकालौ निर्दिश्यास्मत्तिवृपिता महप्रपिता महानात्मसुकशर्मणामसुकगोत्राणां वस-
 रुद्रादित्यस्वरूपाणां सपत्नीकानां तथा मातामहानां सपत्नीकानां नित्यआधुंकरिष्य इति संकल्प्यां कल्प्य विप्रं निमंत्र्य चंदनादिना सं-
 पूज्य पलाशादिपात्रे च परिबिध्य गायत्र्या प्रोक्ष्य पृथिवीतेपात्रमित्यादि ब्रह्मार्पणांतं कृत्वा ब्राह्मणं भोजयेत् शक्नोस्व पंक्तौ पिबु देशेन

ब्राह्मणमात्रं भोजयेत् तदशक्तावपि किं निदं मुत्तुल्यै तदन्नं पितृभ्यः स्वधानमदत्त्वा ब्राह्मणाय दद्यात् एतच्च नित्यं नित्यम्
 त्याकरणे त्वर्चं तदतिदशधा जपेदिति क्रुग्निधाने प्रायश्चित्त श्रवणात् अथ भोजनविधिः आश्वलायनस्मृतौ अर्कपर्वद्वये राजौ च
 तुर्दश्य एमीदिवा एकादश्यामहोरात्रं भक्त्या चान्द्रायणं चरेदिति व्यासः पंचाद्री भोजनं कुर्यात्प्रादुस्वोमौ नमास्तिष्ठतः हस्तौ पा
 दौ तथैवास्य मेघेषु पंचार्द्रतामता हस्तौ पादौ प्रक्षाल्यान्मयेत्यर्थः आश्वमेधिके आर्द्रपादस्तु भंजीयात् प्रादुस्व आसने शक्यौ पादाभ्यां
 धरणी स्पृष्ट्वा पादेनैकेन वा पुनरिति आसमेवर्ज्यानि प्रचेताः गोशकृन्मयं भिन्नं तथा पालाशपिप्पलं लोहं बल्यं सदैवार्कं वर्जयेदास्य
 नंबुधः ब्रह्मपुराणे उपलिप्ते समे स्थाने शक्यौ श्रद्धा समन्विते चतुरस्त्रं त्रिकोणं च वर्तुलं चार्धचंद्रकं कर्तव्यमानुष्येण ब्राह्मणादि
 पुमंडलं हेमाद्रावत्रिः पंचाशत्पलिकं कांस्यं त्वाधिकं भोजनाय वै गृहस्थैस्तु सदा कार्यमभावे रोष्य हेमयोः क्वचिन्निषेधमाह स्मृतिच
 द्रिकायां प्रचेताः तांबूलाभ्यं जने चैव कांस्यपात्रे च भोजनं यतिश्च ब्रह्मचारी च विधवा च विवर्जयेत् इति अत्र दिङ्मयः सः कैर्मै प्रा
 द्युस्वोन्नानि भंजीतेति आयुष्मान्प्रादुस्वो भंक्ते यशस्वी दक्षिणा मुखः धनवान्पुत्रिमायांतु धर्मवानुत्तरा मुखः पुत्रवांस्तु चरा
 मुत्तानां श्रीयात् मनुः पुत्रवांस्तु गृहे नित्यं नाश्रीयात् दुत्तरा मुखः सोमवारे तथाभ्यंगं वर्जयेत्सु सदा बुध इति निषेधात् अत्राभ्यंगपदस्य
 पादिते लाभ्यंग एव निषिद्धो न तु तिलतैलाभ्यंगः तैलाभ्यंगनिषेधे तु तिलतैलं निषिध्यते अभ्यंगस्य निषेधे तु सार्षपादिनिषिध्यतु-

ति मदनरत्ने प्रचेतो वाक्यात् जीवन्मातृपितृकस्तु दक्षिणामुखोपि नाश्रीयत् उक्तं च प्रयोगपारिजाते स्मृतिमंजरी पितरो जीवमानौ चेन्नाश्र-
या दक्षिणामुखः तयोस्तु जीववानेकस्तथैव नियमः स्मृत इति विज्ञानेश्वरश्च अनिशं मातृहीनानां यशस्यं दक्षिणामुखं भोजनमिति शेषः
सायं प्रातर्द्विजातीनां अशनं श्रुतिचोदितं नांतरा भोजनं कार्यमग्निहोत्रसमो विधिः न चाग्निहोत्रसमो विधिरित्युक्तेः प्रातरेव भोजनं कार्यमि-
ति वाच्यं दिवसस्य पंचमेतु भागे भोजनमाचरेदिति कात्यायनोक्तेः अतोत्र प्रातः शब्दो माध्याह्निकोत्तरकालपरः अथपरिवेषणं स्मृ-
त्यंतरे शाकदीन्युरतः स्थाप्य भक्ष्यं भोज्यं च वामतः अन्नमध्ये प्रतिष्ठाप्य दक्षिणे घृतपायसं ओदने परमान्ने च आज्यपात्रं यदि स्थितं -
तदाज्यं च भवेद्रक्तं तदन्नं मांसमुच्यते घृतमपि भोजनात्प्रागेव ग्राह्यं न तूच्छिष्टे नोच्छिष्टो घृतमादद्यादिति स्मृतिचंद्रिकाकारधृतविष्णुवा-
क्यात् शानातपः हस्तदत्तानि चान्यानि प्रत्यक्षं लवणं तथा मृत्तिकाभक्षणं चैव गोमांसाशनवत्स्मृतं प्रत्यक्षमपि लवणं हस्तदत्तं निषिद्धं
तथा च पैठीनसिः लवणं व्यंजनं चैव घृतं तैलं तथैव च लेह्यं पेयं च विविधं हस्तदत्तं न भक्षयेत् शूलपाणौ भविष्ये सैधवं लवणं यच्च यच्च सा-
मुद्रिकं भवेत् पवित्रे परमेष्ठ्ये ते प्रत्यक्षे अपि नित्यं शङ्कति ब्रह्मपुराणे अन्नं दृष्ट्वा प्रणम्यादौ प्रांजलिः कारयेत्ततः अस्माकं नित्यमस्तेतदिति
भक्ष्याथ वंदयेत् पात्राद्वा संसृज्यत्यसम्यक् पात्रांतरे क्षिपेत् जलमादाय मंत्रेण गोघ्रासं विनिवेदयेत् मंत्रस्तु प्रयोगे वक्ष्यते मृत्युपरि-
शिष्टे आर्द्रपाणि रात्रांतः शुचौ देशे प्रत्यङ्मुखः प्राङ्मुखो वा पविश्य चतुरभ्रमंडले पात्रस्थमन्नं प्रणवव्याहृतिपूर्वयासावित्र्याभ्युक्ष्य-

स्वादोपितोमथोपितोइत्यभिमंत्र्य सत्यं तर्त्तेन परिपंचामीति दिवा पशिविचरेत्तं त्वा सत्येन परिपंचामीति रात्रौ दक्षिणतो भविभूतये भवनपतये
 चतुर्नां पतयदति नमो नैः प्राक्संस्थं प्रत्यक्संस्थं वा बलिं विकीर्य समाहितो मृतोपस्तरणमसीत्यपः प्राश्य सव्येन पाणिना पात्रमालभ्य तर्ज
 नीमध्यमांगुष्ठैः प्राणायममध्यामानाभिकांगुष्ठै रपानायानाभिका कनिष्ठांगुष्ठैर्व्यानायकनिष्ठतर्जन्यंगुष्ठैरुदानाय सर्वांगुलिभिः समानाय
 सुरवे जुहुयात्सर्वाभिरेव वा सर्वेभ्योजुहुयादेवं वाग्यतो भूत्वा मृतापिधानमसीत्सपिधानं प्राश्य शोधितमुरवपादपाणिर्द्विराचमेदेवं
 भोजनो गृहीतपलमश्रुते बलपुष्टिमासर्वान्त्सर्वमायुरिति भविष्यपुराणे विशेषः भोजनात्किंचिदन्नायं धर्मराजाय वै बलिं दत्वाथ
 चित्रगुप्ताय प्रेतभ्यश्चेदमुच्चरेत् प्रेतबलिमंत्रोऽप्यग्रे वक्ष्यते बल्यत्थरणं कार्यमित्यक्तं रामार्चनचंद्रिकायां भोजनादौ बलिमुक्तः स
 हि उर्यभोजनं अनुत्थृत्य तु यो भक्ते प्राणायामाष्टकंचरेत् स्मृत्यंतरे चित्राहुतोरनुत्थृत्य यो भक्ते ग्रासपंचकं अधंसकेवलं भक्ते ज्ञा
 नतो ज्ञानतोपिवेति शौनकः स्वाहांताः प्रणवाद्याश्च नाम्नामंत्राश्च वायवदति आश्वमेधिके यथारसनं जानाति जिह्वा प्रणाहुतौ नृपत
 या समाहितः कुर्यात्प्राणाहुतिमतद्रित इति अपरार्केत्रिः मधुपर्के च सोमे च अप्सप्राणाहुतीषु च नौद्धिष्ठस्य भवेत्तु पस्त्वत्रे
 श्ववचनं यथा विष्णुपुराणे प्राकूद्रवंपुरुषोऽश्रीयान्मध्ये च कठिनाशनः अंतरे पुनर्द्रवाशौ तु बल्यारोग्यैर्न मुंचति जवरंपूरयेदर्थमत्रैर्भा
 गं जलस्य च वायोः संचरणार्थाय चतुर्थमवेशोषयेदिति आपस्तंबः अष्टौ ग्रासामुनेर्भक्ष्याः षोडशारण्यवासिनः द्वात्रिंशत्तु ग्रहस्थ

स्य त्यमितं ब्रह्मचारिणः बोधायनः भोजनं हवनं दानं उपहारः प्रतिग्रहः बहिर्जानुनकार्याणि तद्दत्ताचमनं स्मृतं हृत्य मनुः भोजनं तु
 न निःशेषं कुर्यात्प्राज्ञः कथंचन अन्यत्र दधिसंत्काज्यपललक्षीरमध्वपइति पललंतिलमिश्र ओदनः प्राणाहुतिग्रहणोत्तरं पात्रं य
 त्रादौ स्थाप्य मित्याह व्यासः न्यस्तपात्रस्तभंजीतपंचग्रासान्महामुने शेषमुत्सृत्य भोक्तव्यं पित्र्येन तु चोत्थरेदिति बृहस्पतिः न स्पृशे-
 हामहस्तेन भंजानोन्नं कदाचन न पादौ न शिरो बस्तिन पदा भोजनं स्पृशेदित्यादि निषेधास्त्वाचारमयूखादिषु द्रष्टव्याः पराशरः एक
 पक्षे पविष्टानां च प्राणां सह भोजनं यद्येकोपित्यजेत्पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् पंक्तिभेदकान्याह बृहस्पतिः अग्निना भस्मन चैव स्तंभेन स
 लिलेन वा द्वारेणैव च मार्गेण पंक्तिद्वेदो बुधैः स्मृत इति यमोपि उदकं चतुर्णामस्य द्वारं पंथास्तथैव च एभिरंतरितं कृत्वा पंक्तिदोषे
 न विद्यत इति ग्रंथांतरे नृणां भोजनकालं तु यादिदीपो विनश्यति तदन्नं पाणिना स्पृष्ट्वा सावित्रीं मनसा स्मरेत् पुनर्दीपितं नो लब्ध्वा
 शेषं भंजीत कामतः अन्यदन्नं भोक्तव्यं भस्मकाचां द्रायणं चरेदिति देवलः भस्मकोष्ठं समाधाय सर्वस्माद्युतवर्जितं उच्छिष्टमा
 गधेयेभ्यः सोदकं निर्वपेद्भुवि अमृतापिधानमसीत्यपः प्राश्य भविक्षिपेत् उत्थाय बहिरागव्यमुखहस्तादिशोधयेदिति स ए
 व आचम्य च ततः कुर्याद्दत्तं काष्ठस्य भक्षणं भोजने दंतलग्नानि निर्हृत्या चमनं चरेत् दंतलग्नमसंहार्य लेपं मन्येत दंतवत् न तत्र ब-
 हुशः कुर्याद्यत्नमुत्थरणं प्रति अथ प्रयोगः पाणिपादौ भक्ष्या चम्यश्चोपपण्यादिपीठे प्राङ्मुखः प्रत्यङ्मुखो वा गोपविश्य भूमिं भोक्ष्य

आ.वे.
४६

चतुरस्रमंडलंकृत्वा तदुपरि हेमरूपयोरभावे द्विपंचाशत्पलपरिमितं कांस्थपात्रं निधाय परिवेषणं कारयित्वा तस्मादन्नाद्ग्रासार्थमन्नं पा-
त्रांतरे कृत्वा सौरभेय्यः सर्वहिताः पवित्राः पुण्यराशयः प्रतिगृह्यंतु मे ग्रासं गावस्त्रैः लोक्यमातरदतिमंत्रेण गवे ग्रासं दत्त्वा च मय्यं-
जलिरन्नं प्रणम्यास्माकं नित्यमेतदस्तु इति प्रार्थ्य ॐ भूभुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धियो नमोः ॥ स्वादोऽपितो मधोऽपितो वयं त्वा-
वधुमहे अस्माकमविता भवेत्यभिमंत्र्य सत्यं त्वर्तेन परिधिं चामीति दिवा सत्रौ ऋतं त्वा सत्येन परिधिं चामीति प्रदक्षिणमन्नं
परिधिं च दक्षिणतो भूव्युदक धारां प्राक् संस्थां कृत्वा तत्र भूपतये नमः भूवनपतये भूतानां पतये धर्माय चित्रगुप्ताय नमः यत्र कच-
न संस्थानां क्षुत्तृष्णोपहतात्मानां प्रेतानां तृप्तये क्षय्यभिदमस्तु यथा सखमिति प्रेतबलिं चैवं बलिषट्कं प्राक् संस्थं दत्त्वा उपर्युदकं दत्त्वा ब-
लीनुधृत्य हस्तं प्रक्षाल्य आपोशनार्थं जलमादाय वामहस्तमध्यमाना मिकां गुष्ठे भोजनपात्रमालभ्यान्नं ब्रह्मेति ध्यात्वा समाहितो मृ-
तोपस्तरणमसीति निःशब्दं पीत्वा घृताक्तमन्नं पूर्वोक्त तत्तदंगुलिभिः सर्वाभिर्वीक्ष्य पंच प्राणाहुतीर्जुहुयात् तत्र मंत्राः ॐ प्राणाय
स्वाहा प्राणायेंदं नमः ॐ अपानाय स्वाहा अपानायेंदं नमः ॐ व्यानाय स्वाहा व्यानायेंदं नमः ॐ उदानाय स्वाहा उदानायेंदं
नमः ॐ समानाय स्वाहा समानायेंदं नमः ॐ ब्रह्मणे स्वाहा ब्रह्मणेदं नमः ततो जलं स्पृष्ट्वा यथेष्टलौकिक वाक्यान्यनुच्चा-
रयन्कवले कवले दृष्ट्वा देवतां स्मृत्वा भोजनं कुर्यात् एतच्च भोजनं रहसिकार्यं तथाच स्मृतिचंद्रिकायां देवलः आहारं तुरहः कुर्यादिति

४६

हारं चैव सर्वदा गुप्ताभ्यां लक्ष्मीयुक्तः स्यात्पाकास्येहीयने श्रियेति ततो भोजनान्ते पात्रस्थमन्नं किंचिद्गृहीत्वा घ्राय भूमौ विस्मृत्य तत्र मंत्रः अ-
 स्मत्कुले मृताये च पितृलोकविवर्जिताः भोजं तु मम चोद्धृष्टं पात्राच्चैवं भक्षिष्येत् उत्तरापोशनार्थं जलमादाया मृतापिधानमसीत्यर्धपीत्वा
 धरौ रवे पूयनिलये पयार्बुदनिवासिनां अर्थिनामुदकं दत्तमक्षय्यमुपनिष्ठत्विति मंत्रेण पितृतीर्थेन भूमौ निषिच्या गणादावागत्य मृद्भिरद्भिः
 पाणिमुरैव संशोध्य षोडशगंडूषान्कृत्वा दंतकाष्ठेन दंतान्त्संशोध्य हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य भोजनपात्रप्रक्षालनं तद्देशमार्जनं कारयित्वा च म्या-
 ध्यायस्वेति भक्तमन्त्रमनुमंत्र्य प्रणवेनात्मानं ब्रह्मणिसंयोज्य जलेन हस्तौ निधृष्य तज्जलमंगुष्ठाभ्यां अक्ष्णोर्निषिंचेत् तत्र मंत्रः शर्यातिं च स-
 कन्यां च च्यवनं शक्रमश्विनौ भक्तमात्रः स्मरेद्यस्तु चक्षस्तस्य न हीयत इति ततः शतपदानि गत्वा स्वासने उपविश्य अगस्तिरग्निर्वडवान-
 लश्च भक्तं मयान्नं जरयत्वशेषं सरवं ममेतत्परिणामसंभवंच ह्यल्लरोगं मम चास्तु देहे इत्यदरं परिमृज्य तांबूलं भक्षयेन् अथ तांबूलभक्षण-
 माहमार्कंडेयः भूयोऽप्याचम्य कर्तव्यं तनस्तांबूलभक्षणं वसिष्ठः स पूगंच स पत्रंच चूर्णेन च समन्वितं दत्त्वा तु द्विजदेवैभ्यस्तांबूलंचर्वयेद् द्वि-
 जः पर्णमूले भवेद्वाधिः पर्णाग्रे पापसंभवः चूर्णपत्राक्षिपेदायुः शिराबुद्धिर्विनाशिनी तस्मादग्रंच मूलंच शिरांचैव विशेषतः चूर्णपत्रंच
 र्जयित्वा तांबूलं स्वादयेदयेति इति श्रीभारद्वाजमहादेवभट्टात्मजदिवाकरकृते आचारार्कपंचमभाषाकृत्यं वेणुसंभवनिनादमोहितागो-
 पिकस्तदमुपेत्ययामुनं येन सार्धं भरणं तसंभ्रमात्तं भजाभिवस्तु देवनंदनं १ अथ षष्ठांदिभागकृत्यं दक्षः इति हासपुराणाद्यैः षष्ठसप्त-

आ० कं
४७

मकोनयेत् अष्टमेलोकयात्रानुबहिः संध्यातनः पुनः यमः रवेरस्तमयात्पूर्वघटिकेकायदाभवेत् सायंसंध्यामुपासीत कुर्यात्थोमं च पूर्ववत् -
सायंसंध्यायां विशेषो लिरच्यते शौनकः अग्निश्चेत्यनुवाकेन सायंसंध्यापि वेदपः इदं मंत्राचमनं अथार्घ्यदानं तच्च प्रातस्तिष्ठन्नर्घ्यदानं
सायंतूपविशन्मवि इति यमवाक्यात्सायंसंध्यायामुपविश्यैव केचिदर्घ्यदानं कार्यमित्याहुस्तच्चित्यं जलमंजलिनादाय गायत्र्याचाभिमं-
त्रितं दद्यादर्घ्यं त्रयं स्तिष्ठंस्त्रिषुकालेषु बह्वृच इत्याश्वलायनस्मृतेः पाणिभ्यां जलमादाय गायत्र्याचाभिमंत्रितं रवेरभिसुरवं स्तिष्ठंस्त्रि-
रूर्ध्वं संध्रयोः क्षिपेदिति शौनकोक्तेश्च गृह्यपरिशिष्टेऽपि अथाचम्यदर्भपाणिः पूर्णमुदकांजलिमुत्सृज्यादित्याभिसुरवः स्थित्वा प्रण-
वव्याहृतिपूर्वया सावित्र्या त्रिरर्घ्यं निवेद्य क्षिपेदिति श्रीमातामहचरणानां पूर्ववच्चिरर्घ्यं दत्त्वेति वदतामयमेवाशयः प्रयोगः
पारिजातादयः सर्ववाजिपेययाजिनश्चैव मेवाहुः जपे विशेषः कारिकायां अर्धास्तमय आदित्ये पश्चिमस्य उत्तरः भागस्तन्मुख आसी-
नः सावित्री वाग्यतो जपेदिति उत्तरप्रतीच्या अष्टमो भाग इत्यर्थः दिशो हृथा विभक्तायाः प्रतीच्या भागसप्तकं हित्वा दक्षिणतो न्यस्तः योष्टमो भा-
ग उत्तरः अस्याभिसुरवतो विप्रो भूत्वा प्रयतमानसः जपन्नासी तसावित्री संध्यां कृत्वा मतंद्रित इति शौनकोक्तेः उपस्थाने विशेषः शौनके-
इदं मेवरुणेत्यादिसायंकाले विशेषत इति व्यासोऽपि जपे ह्यारुणमंत्रांस्त इदं मेवरुणादिकान् चतुर्मेत्रान्विशेषतः संध्याफलमवाप्नुयादि-
ति अथ प्रयोगः तत्र हस्तोपादौ प्रक्षाल्य हिराचम्य प्राणानायम्य मभ० सायंसंध्यामुपासिष्य इति पूर्ववत्पथममार्जनं कृत्वा जलमा-

दाय अग्निश्चेत्यनुवाकस्य याज्ञवल्क्यमुपनिषदऋषिः अग्निमामन्यु मन्युपत्यहानिदेवताः गायत्रीपंक्तिर्विराट्छंदांसि मंत्राचमनेवि-
 ॐ अग्निश्चमामन्युश्चमन्युपत्यश्चमन्युरुतेभ्यः पापेभ्योरक्षन्तां यदन्हापापमकार्षे मनसावाचाहस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेणाशिशना अ-
 हस्तद वलंपतु यत्किंचदुरितंमयि इदमहंमाममृतयोनेनो सत्येज्योतिषिजुहोमिस्वाहेति पीत्वा पूर्ववद्विराचम्यद्वितीयत्तृतीयचतुर्थमा-
 र्जनाद्यधमर्षणांतं कृत्वा पश्चिमाभिमुखवस्तिष्ठन्पाणिभ्यांजलमादायसावित्र्याभिमंत्र्य श्रीसवित्रददमर्घ्यं समर्पयामीति त्रिरर्घ्यं दद्यात् त-
 तोसावादित्यो ब्रह्मेत्यादि गायत्रीजपसंकल्प्यां तं कृत्वा वायव्यलग्नपश्चिमाभिमुखो भूत्वा वृत्त्यां वृत्त्यादित्यमंडलमध्यस्थां श्यामां श्या-
 मां बरानुलेपनस्वगाभरणामेक वस्त्रां शंखचक्रगदापद्मां चतुर्भुजां गरुडासनारूढां विष्णुदेवत्यां सामवेदमुदाहरंतीं स्वर्लोकाधिष्ठा-
 त्रीं सरस्वतीनाम देवतां ध्यात्वा मनसा संपूज्य यथाशक्ति जपेत् तत उपस्थानं कुर्यात् तद्यथा इमं मे वरुण तत्तायामीत्युचो राजीगर्त-
 शतनः शोपऋषिः वरुणो देवता आद्या गायत्री द्वितीया त्रिष्टुप् वरुणोपस्थाने विनियोगः ॐ इमं मे वरुण श्रुधीह वमद्या च मृकया त्वाम-
 चस्फराचके ॐ तत्तायामिब्रह्मणा वंदमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः अहेळमानो वरुणे हवो ध्युरुशंसमान आयुः प्रमोषीः जात-
 वेदस इत्यादि पूर्ववद्विराचम्यसंध्यां अथ सायमौपासनं पूर्वोक्तं ब्रह्मचारी त्वग्निकार्यं कुर्यात् अग्निकार्यं वतः कुर्यात्संध्योरुभयोरपी-
 तियोषिवाक्यान् सायमेवाग्निमिन्धीनेत्येक इति लोकाक्षरैः तच्चेत्यं आचम्य तिष्ठ्याद्यनुकीर्त्यममउ० प्रातरग्निका र्थं करिष्य इति

संकल्पः प्रातः सायंतुसायमधिकार्यं करिष्यति संकल्प्याग्न्यावाहनादिपूजनांतंकृत्वा प्रादेशमात्रांसमिधंगृहीत्वाः ग्रयेसमिधमाहार्षं
 बृहतेजातवेदसे तयात्वमग्नेवर्धस्वसमिधाब्रह्मणावयंस्वाहेति जुहुयात् अग्नयइदं नममेतित्यजेत् तत आर्द्रपाणितलमग्नौ प्रता-
 ष्य ॐ तेजसामासमनज्मीतिसंरतौ हृदयं मुखमवाङ्मि मृज्यपाणिं प्रक्षाल्य पुनर्द्विवारमेवं कृत्वा तिष्ठं नमिमुपतिष्ठेत् तत्रमंत्राः -
 मयिमेधांमयिप्रजांमयिग्निस्तेजोदधातु मयिमेधांमयिप्रजांमयोद्रंद्रियंदधातु मयिमेधांमयिप्रजांमयिसूर्योभ्राजोदधातु यत्ते
 अग्नेतेजस्तेनाहंतेजस्वीभूयासं यत्तेअग्नेवर्चस्तेनाहंवर्चस्वीभूयासं यत्तेअग्नेहरस्तेनाहंहरस्वीभूयास मेभिरुपस्थायविभूतिंधृ-
 त्वा आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजेति त्रिप्रवरान्वितभारद्वाजगोत्रोत्पन्नोहंतोमदेवशर्माभौअग्नेत्वामभिवादये एवंस्वस्वप्रवराद्युच्चा-
 र्याभिवादयेदित्यधिकार्यं अथदीपकालमाह मरीचिः रवेरस्तंसमारभ्ययावत्सूर्योदयोभवेत् यस्य तिष्ठेद्बृहदेदीपस्तस्यनास्ति
 दरिद्रता आयुर्दः प्राङ्मुखोदीपोधनदक्ष्यादुदङ्मुखः प्रत्यङ्मुखोदुःखदोसोहानिदोदक्षिणामुखइति प्रत्यङ्मुखनिषेधस्तत्कार्यं
 कारिनित्यदीपविषयएव श्रीकार्तविर्यादिदीपः प्रत्यङ्मुखएवस्थाप्यः ततोदेवंसंपूज्य द्वितीयभोजनंकृत्वा पुस्तकादिदर्शनेन शर्करी
 प्रथमभागं नीत्वा स्वपेत् अथस्वापविधिर्माल्यैः शरुचिदेशां विविक्तंतुगोमयेनोपलेपयेत् वैदिकैर्गा रुडैर्मंत्रैरभिमन्त्र्य स्वपेत्ततः स
 गन्धं पूर्णकुंभं च शिरस्थाने निधापयेत् रात्रिसूक्तं जपन् रात्रौ रात्रिक्षामोभवेन्नरः स्कांदे उपानहोवैणवंदंडमंबुपानं तथैव च

ताबुलादीनिसर्वाणिसमीपेस्थापयेद्दृही नस्वपेदित्यनुवृत्तौ मार्कंडेयः चार्द्रवासाश्चनशश्चनोत्तरापरमस्तकः नाकाशेसर्वतःशून्येन
चर्चैत्यद्रुमेतयेति स्वापकालेविष्णुंनमस्कृत्यस्वापंकुर्वीत रात्रिसूक्तंजपन्सुप्त्वा देवांश्चस्वरवशायिनः नमस्कृत्वाव्ययंविष्णुं समाधि
स्थंस्वपेन्निशि इतिचंद्रिकाकारभृतपुराणात् स्वरवशायिनोगस्त्यादीन् विष्णुपुराणे प्राच्यांदिशिशिरः शस्तंयाम्यायामथवानुप
संदेवस्वपतःपुंसौविपरीतंतुरोगदमिति आश्वलायनः पत्नीमृतुमतीस्त्रिग्यात्ततांभोगविवर्जितां उपेयान्मध्यरात्र्यन्तेजीर्णेन्नेष्टम
मानसइति यमः पूर्वरान्नेव्यतीतेतुसगच्छेदितिमंदिरं पादौप्रक्षालयेत्पूर्वपश्चाद्भुज्यांसमाविशेत् धौतवस्त्रंचतांबूलंसंयोगेचशुभान्न
हं शय्याचोक्ता शिल्पशास्त्रे चतुराशीतिपर्वाणिदैर्घ्येणपरिकल्पयेत् षष्ठ्यंगुलानिबिस्तारंमंचकंहस्तसंमितं एवंशयाविधात
व्यासर्बेधांशयनोचिता मानाधिस्येदरिद्रस्यान्मानहीनेस्वरवक्ष्य इति स्मृतिचंद्रिकायांविष्णुपुराणेपि नविशालानवाभग्नानास
मांमलिनानंच नचजंतुमयींशय्यामधितिष्ठेदनास्तृतामिति पर्यकोष्युक्तस्तत्रैव आयामः सप्ततालस्याच्चतुस्तालंतुविस्तृतं
द्वितालमुन्नतंज्ञेयमेतत्पर्यंकलक्षणं तालादिप्रमाणंचोक्तं प्रयोगरत्नेस्मृत्यंतरे अंगुष्ठादिकनिष्ठांतंभवेन्मानचतुष्टयं प्रादे
शस्तालगोकर्णवितस्तिस्त यथाक्रममिति अथस्त्रीकृत्यमाहयज्ञः भर्तुःपादौनमस्कृत्यपश्चाद्भुज्यांसमाविशेत् अथर-
तिः संस्पृत्यपरमात्मानं पत्न्याजंयेप्रसारयेत् योनिंस्पृष्ट्वाजपेत्सूक्तंविष्णुर्पोनिंभजापतेः रेतः सिंचेत्ततोयोन्यांतस्माद्भर्भवि

मर्तिसेति याज्ञवल्क्यः षोडशर्तुनिशास्त्रीणां तस्मिन् युग्माससंविशेत् यथाकामी भवेद्वापि स्त्रीणां वरमनुस्मरन् मनुः तासामाद्याश्च त-
स्त्रस्तनिन्दितैकादशी तथा त्रयोदशी च शेषास्तु प्रशस्तास्त्वत्र रात्रयः अमावास्या एमी चैव पौर्णमासी च तुर्दशी ब्रह्मचारी भवेन्नित्यमप्यु-
तौ स्नानकोह्निजइत्यादिनिषेधाः मयूरवादिषु द्रष्टव्याः स्मृत्यर्थसारे ऋतौ तु मैथुने स्नायाद्गर्भसंभूतिशंक्या अनृतौ तदभावाच्च शौचं
त्रिमूत्रवच्चरेत् तत्र ऋतुदर्शनमारभ्य षोडशदिवसेष्वद्यादिनचतुष्टयमेकादशं त्रयोदशं च विहाया वशिष्टेषु दिवसेषु पुत्रार्थं युग्मदिवसे
कन्यार्थं युग्मदिने चतुर्थीषष्ठ्य एमी च तुर्दशी पंचदशी आत्मात्पूर्वदिनत्रतोपवासश्चात्यनिमंत्रिततद्रुक्कशानिरविभौमवार भ-
रणी कृत्तिका द्वा मघा पूर्वाफल्गुनी विशाखा ज्येष्ठा मूलपूर्वाषाढा पूर्वाभाद्रपदा त्रिजन्मनक्षत्रसंक्रांतिव्यतीपात वैधृती व्यतिरिक्तेश-
य्यांतरे उपवीती मन्मथगृहं स्पृष्ट्वा विष्णुर्योनिमिति जपित्वा ईशवरं स्मृत्योपेत्योत्थाय स्नायात् अनृतौ तु पूर्वोक्तं शौचं कुर्यात् एवं यथाये-
गं युत्यः सन्त्स्वशय्यायां यथास्मरं प्रबोधपर्यंतं स्वपित्वा पुनः प्रभाते उत्थाय प्रातः स्मरणा दीनिकर्माणि प्रतिदिनं कुर्यात् एतेषामनु-
रणे प्रत्यवायः स्मृत्यर्थसारे नास्ति कयात्कर्षहानौ तु मासेन पतितः स्मृतः द्वादशाब्दव्रते नैव तस्य शक्तिरुक्तानान्यथा ते निरीक्ष्यार्कमीक्षेत-
स्पर्शे स्नायात्सचैलकं तेन च सहयोहास्यं कुर्वन् नृदेन तत्समः तदन्नं भक्त्या सद्यस्तु ससर्पोगहने वने आश्वलायनः बहूल्यं वासगृ-
ह्योक्तं यस्य कर्मप्रकीर्तितं तस्य तावति शास्त्रार्थैकते सर्वः ऋतो भवेदिति कूर्मपुराणे इत्येतदरिवलं प्रोक्तं महान्यहनि वैमया ब्रह्म

णानां कर्म जातमपवर्गफलप्रदं नास्ति स्याद्व्यवासाया द्वात्यणोनकरोति यः सयातिनरकान्धोरात्कालयो नो प्रजायते नान्यो विष्णु
 क्तयेपंथामुक्ताश्चमविधिंस्वकं तस्मात्कर्माणि कुर्वन्ति तुष्टये परमेष्वनइति निर्णयसिंधावन्निः सप्तमासाधिके गर्भे वर्धमाने तु गर्भणी
 वर्जनीया प्रयत्नेन देवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ १ ॥ सप्तमासाधिके गर्भे गर्भिण्या यत्समर्पितं ॥ हव्यं देवान् गृह्णन्ति कव्यं च पितरस्तथा ॥ २ ॥ स
 प्तः यदि पच्यते अन्यगोत्रे न भोक्तव्यमापद्यपि न कर्हि चित् ॥ ३ ॥ सप्तयदि पच्यते ॥ तद्गृहं भिक्षुणा त्याज्यं नियमेनात्मवान्मुनि
 रिति ॥ ४ ॥ ॥ अथ गर्भिणी हस्तभोजननिषेधः ॥ ॥ षष्ठे मासे तु संप्राप्ते गर्भिण्याश्चैव हस्ततः ॥ न भोक्तव्यं विशेषेण इति शान्ता
 तपो ब्रवीत् ॥ ५ ॥ नारदसंहितायां ॥ द्विजस्य धर्मपत्नी तु अंतर्वत्नी यदा भवेत्पंचमे निर्गते मासि तस्याहस्तेन भोजनं ॥ न कुर्यादिति शो
 षः ॥ ६ ॥ शिवसंहितायां शिवः ॥ गर्भिणी तु यदा भार्या विप्रादीनां विशेषतः ॥ तासां हस्तेन भोक्तव्यं भक्त्या चांद्रायणं चरेत् ॥ मासे षष्ठे
 सप्तमे वा षष्ठे वा प्राप्ते पत्न्या नैव कुर्यात्कदाचित् ॥ होमं यानं देव्यान्त्रांतयेव तस्याहस्तेनाशनं विप्रहानिं ॥ गोभिलः ॥ यो विप्रः कृत
 नित्यस्तु सप्तवर्षान्कृतवान्मरुवान् सस्मात् सर्वतीर्थेषु तप्तं तेनास्विलंतपः कोर्मै नैत्यकेनास्त्यनध्यायः संध्योपासन एव च उपाकर्म
 णिनोत्सर्गे होममंत्रेषु चैवाहि तथा नानध्यायेजपे हृदयान्क्रुद्रांश्चैव विशेषतः पौरुषं पावमानं च गृहीतनियमादतइति हारीतः अनु
 ष्ठितं तु यदेवैर्मुनिभिर्न्यदनुष्ठितं नानुष्ठेयं मनुष्येस्तत्तदुक्तं कर्मन्वाचरेदिति विष्णु उक्तं नात्र मया स्वयं स्वचरितं यद्याज्ञवल्क्यादिभिः प्रो

आर्क

५०

कंधर्मीविनिर्णयेतदखिलं स्पष्टं परिज्ञसये संदिष्टं गुरुदत्तमंत्रं कृपया शार्दूलं विक्रीडितं तेन श्रीरविमंडलांतरगतो नारायणः प्रीयतं
इति श्रीमद्भारद्वाजमहादेवभट्टात्मजसकलविद्यानिधानदिवाकरकृते आचारार्कैष्टमभागकृतं यत्पादपंकजपरागपवित्र
देहाहित्वाकलेवरमिदं किल दार्षदंसी जगद्गौतमवधूः कम्पीयरूपं तं जानकीपतिमजं मनसा स्मरामि ॥ इति-
आचारार्कः समाप्तः ॥ ६३ ॥ ॥ श्रीलक्ष्मीनृसिंहप्रसन्ने ॥ ॥ ६३ ॥ ॥
पुणें पेठ शनवार मेहुणपुरा येथे ॥ जगद्गौतमवधूः ॥ आपरवान्यात आपिल शके १७८८ क्षयनामसंवत्सरे आश्वीनकृष्ण द्वादशी रवि
वार दिने समाप्तः ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥

इति आचारार्क समाप्तोद्यम्

